

**Матеріали
VIII Міжнародної наукової
інтернет-конференції**

**МОВА
І СОЦІУМ:
ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ**

21-22 жовтня

Бердянськ, 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Бердянський державний педагогічний університет
Рада молодих учених БДПУ
факультет філології та соціальних комунікацій
кафедра української мови та славістики
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ, МОЛОДІ ТА НАУКИ БОЛГАРІЇ
Шуменський університет імені Єпископа Костянтина Преславського

МОВА І СОЦІУМ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

21–22 жовтня 2020 року

Матеріали
VIII Міжнародної наукової інтернет-конференції

Бердянськ–2020

УДК 811.161.2"19/20"(082.1)
ББК 81.2(4Укр)я5
У–45

*Рекомендувано до друку вченою радою
факультету філології та соціальних комунікацій
Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 3 від 29.10.2020 року)*

Головний редактор – Світлана ГЛАЗОВА, кандидат філологічних наук, доцент

Заступники головного редактора:

Володимир НИЩЕТА – доктор педагогічних наук, доцент

Валентина ЮНОСОВА – кандидат філологічних наук, доцент

Ганна ВУСИК – кандидат філологічних наук, доцент

Еліна ОЛІЙНИК – кандидат філологічних наук, доцент

Неля ПАВЛИК – кандидат філологічних наук, доцент

Олена КРИЖКО – кандидат філологічних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Ірина ГЛАЗКОВА – доктор педагогічних наук, професор

Ольга ХАРЛАН – доктор філологічних наук, професор

У–45 Мова і соціум: етнокультурний аспект: матеріали VIII Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Бердянськ, 21–22 жовтня 2020 р.): зб. тез / гол. ред. С. Глазова. Бердянськ: БДПУ, 2020. 123 с.

У збірнику вміщено доповіді учасників VIII Міжнародної наукової інтернет-конференції «Мова і соціум: етнокультурний аспект» (21–22 жовтня 2020 р.). Матеріали збірника можуть бути корисними для широкої філологічної аудиторії.

*За зміст тез, достовірність цитувань та оригінальність викладення матеріалу
відповідальність несуть автори*

© Бердянський державний
педагогічний університет, 2020
© Автори статей, 2020

ЗМІСТ

Алексеева Л. О. (Бердянський державний педагогічний університет) АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ СЛОВЕСНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	5
Баденкова В. М. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського) СИМВОЛІКА АРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ ВОДИ В ІДІОЛЕКТІ ДМИТРА КРЕМЕНЯ.....	9
Вусик Г. Л. (Бердянський державний педагогічний університет) ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ АКТУАЛИЗАЦИЯ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ ЭМОЦИЙ «СТРАХ» И «ПАНИКА».....	11
Гагара Т. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ТРАКТУВАННЯ СИМВОЛІКИ САТУРНА В ПОЕЗІЯХ АННИ-ВАРНІ КАНТОДЕА (З АЛЬБОМУ «SONGS FROM THE INVERTED WOMB».....	14
Ганзина В. О. (Бердянський державний педагогічний університет) ЗВЕРТАННЯ В СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ	16
Гвоздь О. А. (Бердянський державний педагогічний університет) ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ВВОДНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	18
Гончаренко М. В. (Університет державної фіскальної служби України) ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОГО ЛИСТУВАННЯ В ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	21
Гусак А. А., Павленко І. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ТЕОРЕТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ У ГАЛУЗІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ.....	23
Дриг О. С. (Бердянський державний педагогічний університет) ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	25
Дрюк Н. О., Концур Т. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ТИПОЛОГІЯ ОДНОСКЛАДНИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО....	28
Євстаф'єва Є. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ПОНЯТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ.....	30
Євтушина Т. О., Сорочинська Є. О. (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського») СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ «ЯКБИ» ІРЕН РОЗДОБУДЬКО.....	32
Загороднова В. Ф. (Бердянський державний педагогічний університет) ФУНКЦІЮВАННЯ ЕРИТАЖНОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ В НІМЕЧЧИНІ: ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ.....	34
Запорожень Н. М. (ВСП «Бердянський фаховий коледж ТДАТУ імені Дмитра Моторного») ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ.....	37
Захарченко Т. К. (Бердянський державний педагогічний університет) ДИГЛОСІЯ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	39
Колосова А. Р. (Бердянський державний педагогічний університет) ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У НАУКОВОМУ СТИЛІ.....	41
Курочка Є. Г. (Бердянський державний педагогічний університет) ОСОБЕННОСТИ ДЕФИНИЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА.....	44

Куртова О. С. (Комунальний заклад «Бердянський медичний фаховий коледж» Запорізької обласної ради) ФЕНОМЕН ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ.....	46
Кушнікова Н. О. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського) ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА МАРКОВАНІСТЬ КОЛЬОРОНАЗВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ЗБ. Д. КРЕМЕНЯ «ЗАМУРОВАНА МУЗИКА».....	49
Ліденкова О. О. (Гомельський державний університет імені Ф. Скорини) КЛАССИЧЕСКАЯ ФОРМА ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....	52
Мармацай О. М. (Бердянський державний педагогічний університет) СИНКРЕТИЗМ У З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ	55
Механцева В. М. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського) НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРОПРОСТІР У ТВОРЧОСТІ Д. КРЕМЕНЯ.....	57
Мхитарян О. Д. (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського) ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ.....	60
Ницета В. А. (Бердянський державний педагогічний університет) ДИДАКТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИМІРІ РИТОРИЗАЦІЇ.....	63
Ніколаєнко К. І. (Бердянський державний педагогічний університет) КАТЕГОРІЯ УСПІХУ В «АВТОБІОГРАФІЇ» АГАТИ КРІСТІ ТА МЕМУАРАХ «ПІДСУМОВУЮЧИ» СОМЕРСЕТА МОЕМА.....	66
Олійник Е. В. (Бердянський державний педагогічний університет) З'ЯСУВАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ НАГАДУВАННЯ ТА ВИПРАВДАННЯ В ГАЗЕТНОМУ СТИЛІ.....	68
Павлик Н. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ФУНКЦІОНУВАННЯ МАРКЕРІВ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ.....	71
Панченко Г. В. (Бердянський педагогічний університет) ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕРВИННИХ І ВТОРИННИХ ТОПОНІМІВ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ».....	73
Пелагейченко Д. М. (Бердянський державний педагогічний університет) ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ-БІЛІНГВІВ.....	76
Поплаухіна Ю. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ЛЕКСЕМ ДОБРО І ЗЛО ЯК ПОХІДНИХ ВІД ОСНОВНОГО І ВИТВОРЕНИХ НА ГРУНТІ ПЕВНИХ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ ОБСТАВИН В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ.....	78
Пронька М. Р., Москаленко І. А. (Бердянський державний педагогічний університет) ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ АТРАКЦІЇ В РАДІОПРОДУКТІ ДЛЯ ДІТЕЙ.....	81
Руда Т. О. (Бердянський державний педагогічний університет) РОЛЬ ТА МІСЦЕ СУРЖИКУ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	84
Савченко Л. М. (Бердянський державний педагогічний університет) РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ.....	86
Сердюк І. Р. (Київський національний лінгвістичний університет) ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ, АБО ЯК З ДУМКИ НАРОДЖУЄТЬСЯ РОМАН (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. КУНДЕРИ «НЕСТЕРПНА ЛЕГКІСТЬ БУТТЯ»).....	89
Сінча С. А. (Бердянський державний педагогічний університет) УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК РІЗНОВИД ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	92
Скуратовська Д. В. (Бердянський державний педагогічний університет) СМИСЛОВІ ПАРАМЕТРИ ДИСКУСІЇ ЯК РИТОРИЧНОГО ЖАНРУ В ШКІЛЬНІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ.....	94

Солопова Н. Ю. (Бердянський державний педагогічний університет) СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	98
Стариченко Л. В. (Бердянський державний педагогічний університет) ФЕМІНІСТИЧНІ МОТИВИ НОВЕЛИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ "VALSE MELANCOLIQUE".....	100
Страшко А. Ю. (Андріївська спеціалізована різнопрофільна школа I-III ступенів Бердянської районної ради Запорізької області) ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КВЕСТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	103
Токаренко А. М. (Бердянський державний педагогічний університет) СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК СИНТАКСИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА: КОММУНИКАТИВНЫЙ И КОНСТРУКТИВНЫЙ АСПЕКТЫ.....	106
Чешко А. В. (Бердянський державний педагогічний університет) МОРФОЛОГІЧНА АНТОНІМІЯ ТА ЇЇ СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ.....	109
Шаповал Н. В. (Бердянський державний педагогічний університет) СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ	112
Шинкаренко Н. В. (Бердянський державний педагогічний університет) СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ СЛІВ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО.....	114
Юносова В. О. (Бердянський державний педагогічний університет) СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВЖИВАННІ ВАРІАНТНИХ ФОРМ ОРУДНОГО ВІДМІНКА ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	117
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	120

Алексєєва Л. О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

АКТИВІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ СЛОВЕСНОСТІ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Перехід України до інформаційної моделі побудови суспільства вимагає від педагога бути обізнаним у галузі інформаційно-комунікаційних технологій, вільно орієнтуватися в інформаційному просторі, володіти й оперувати інформацією, застосовувати інформаційно-комунікаційні технології в професійній діяльності. Сучасна освітня парадигма налаштовує на перехід від пасивних до активних технологій у навчальному процесі.

Проблема впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес досліджувалась у працях В. Бикова, О. Буйницької, М. Голованя, Ю. Горошка, В. Дровозюк, М. Жалдака, О. Жильцова, Т. Зайцевої, І. Захарової, В. Клочка, Н. Кульчицької, К. Ламонової, Ю. Лотюк, Н. Морзе, А. Олійника, К. Осенкова, А. Пенькова, Є. Полата, І. Роберта, С. Сисоєвої, Ю. Триуса та інших учених. Дидактичні та психологічні аспекти застосування інформаційно-комунікаційних технологій навчання знайшли відображення в роботах В. Безпалька, О. Гокунь, В. Ляудіс, Ю. Машбиця, А. Пишкала, І. Синельник, С. Смирнова, О. Співаковського та ін. Аналіз досліджень, який здійснювався науковцями в галузі підвищення ефективності навчального процесу на основі використання інформаційних технологій, свідчить, що ця проблема завжди буде актуальною та постійно буде вдосконалюватися у зв'язку зі стрімким розвитком інформаційних технологій.

Інформатизація суспільства істотно вплинула на процес придбання знань. Нові підходи до навчання на основі інформаційних і комунікаційних технологій дозволяють інтенсифікувати та індивідуалізувати освітній процес, збільшити швидкість збору, сприйняття, обробки інформації. Професійна підготовка майбутніх педагогів, їхня інформаційна культура та професійна готовність до використання інформаційних технологій вимагають особливої уваги. Сказане зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета наукової розвідки – дослідити процес упровадження інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення якості навчання учнів на уроках словесності.

Застосування інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні – одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку світового освітнього процесу. У вітчизняних закладах загальної середньої освіти в останні роки комп'ютерна техніка й інші засоби інформаційних технологій стали все частіше використовуватися при вивченні більшості навчальних предметів. Вирішальним фактором успішного використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі є готовність і здатність учителів упроваджувати зазначені

технології на уроках, засвоювати засоби інформаційних технологій і відповідні методики їхнього використання в навчальному процесі.

Тлумачний словник з інформаційно-педагогічних технологій визначає інформаційно-комунікаційні технології як сукупність методів, виробничих процесів і програмно-технічних засобів, інтегрованих з метою збору, обробки, зберігання, поширення, відображення й використання інформації в інтересах її користувачів [2, 16].

Н. Морзе наголошує на тому, що інформаційно-комунікаційні технології – це інформаційні технології на базі персональних комп'ютерів, комп'ютерних мереж і засобів зв'язку, для яких характерна наявність доброзичливого середовища роботи користувача [4, 12].

На думку багатьох науковців, інформаційно-комунікаційні технології певним чином включають елементи інших освітніх технологій, зокрема технології розвивального навчання, особистісно орієнтованого навчання, інтерактивного навчання, проєктної технології тощо.

Ю. Триус наполягає на тому, що «інноваційні інформаційно-комунікаційні технології навчання – оригінальні технології (методи, засоби, способи) створення, передавання і збереження навчальних матеріалів, інших інформаційних ресурсів освітнього призначення, а також організації і супроводу навчального процесу (традиційного, електронного, дистанційного, мобільного) за допомогою телекомунікаційного зв'язку та комп'ютерних систем і мереж, що цілеспрямовано, систематично й послідовно впроваджуються в педагогічну практику з метою підвищення якості освіти» [5, 21].

Отже, інформаційно-комунікаційні технології – це технології організації навчального процесу з використанням новітніх електронних засобів навчання, зокрема комп'ютерів, що спрямовані на заохочення та мотивацію учнів до навчання, отримання необхідних знань і подальшої освіти та самоосвіти.

З точки зору дидактики інформаційно-комунікаційні технології дозволяють забезпечити зворотній зв'язок у процесі навчання. «Можливості мультимедіа дозволяють зробити навчання більш інтенсивним та ефективним, підвищити наочність навчального процесу, забезпечити пошук інформації з різноманітних джерел, індивідуалізувати навчання для максимальної кількості дітей з різними стилями навчання і різними можливостями сприйняття, моделювати досліджувані процеси або явища, організувати колективну й групову роботи, здійснювати контроль навчальних досягнень, створювати сприятливу атмосферу для спілкування» [4, 96].

Для забезпечення належного рівня впровадження електронних засобів навчання у закладах загальної середньої освіти потрібно формувати та вдосконалювати таку професійну рису педагога, як ІКТ-компетентність. У професійній діяльності вчитель-словесник має оволодіти наступними інформаційно-комунікаційними технологіями: готовими програмними продуктами (електронними підручниками, енциклопедіями, посібниками, словниками тощо); програмами MS Office (Word, Power Point, Microsoft Publisher, Excel); Інтернет-ресурсами; соціальними сервісами Інтернету;

програмно-апаратним комплексом «Інтерактивна дошка» тощо. Використання перерахованих технологій у навчально-виховному процесі дозволяє переосмислити роль педагога – він має стати навігатором уроку, коучем, психоаналітиком, менеджером.

Інформаційно-комунікаційні технології належать до інноваційних процесів, головне завдання яких є створення нового, що сприятиме підвищенню ефективності навчально-виховного процесу. Г. Бонч-Бруєвич зазначає, «інформатизація освіти – один з основних напрямів процесу інформатизації, продиктований потребами сучасного суспільства, у якому головним рушієм прогресу є індивідуальний розвиток особистості. Вона має забезпечити впровадження в практику програмно-педагогічних розробок, спрямованих на інтенсифікацію навчального процесу, вдосконалення форм і методів організації навчання» [1, 17].

Якість освіти значною мірою залежить від майстерності педагога, адже тільки професіонал може виховати системно мислячого компетентного учня, здатного творити, самореалізовуватися. У 5–7 класах значно збільшується обсяг програмового матеріалу, ускладнюється зміст, зростають вимоги до розуміння, осмислення, запам'ятовування матеріалу. Необхідно навчити кожного підлітка за короткий проміжок часу освоювати, перетворювати і використовувати в практичній діяльності величезні об'єми інформації. Дуже важливо організувати процес навчання так, щоб учень активно, з цікавістю і захопленням працював на уроці, бачив результати своєї праці і міг їх оцінити. Допомогти вчителю у вирішенні цього непростого завдання може поєднання традиційних методів навчання та сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Адже використання комп'ютера на уроці дозволяє зробити процес навчання мобільним, диференційованим, індивідуальним, а вчитель при цьому виконує роль організатора і координатора навчального процесу.

Вже давно доведено, що кожен учень по-різному освоює нові знання. Розвиток інтелектуальної сфери молодших підлітків характеризується якісними й кількісними змінами. Науковці відзначають, що в цей період в учнів підвищується рівень абстрагування й узагальнення, формуються системи прямих і зворотних логічних операцій, міркувань і умовиводів. Відбувається перехід зовнішніх дій у внутрішній мисленнєвий план. Кардинально змінюються співвідношення в навчальній діяльності між перцептивними, мнемічними, мислительними та практичними діями.

Інформатизація суспільства пов'язана насамперед з розвитком комп'ютерної техніки, різноманітного програмного забезпечення, глобальних мереж (Інтернет) та мультимедійних технологій. Мультимедійні засоби навчання, за С. Гончаренко, – це комплекс апаратних і програмних засобів, що дозволяють користувачеві спілкуватися з комп'ютером, використовуючи різноманітні, природні для себе середовища: графіку, гіпертексти, звук, анімацію, відео. Мультимедійні системи надають користувачеві персонального комп'ютера такі види інформації: текст, зображення, анімаційні картинки, аудіокоментарі, цифрове відео. Технології, які дозволяють за допомогою

комп'ютера інтегрувати, обробляти й водночас відтворювати різноманітні типи сигналів, різні середовища, засоби обміну інформацією, називаються мультимедійними [3, 298].

Мультимедійні засоби навчання займають важливе місце в розвитку інформаційного суспільства. Вони мають особливий вплив на сфери навчання й виховання, дають змогу інтенсифікувати процес навчання, надати йому динамізму, гнучкості, посилити прикладну спрямованість. Найефективніший вплив на школяра здійснює та інформація, яка діє на кілька органів чуття, і запам'ятовується вона тим краще й міцніше, чим більше каналів сприймання було активовано. Ще Я. Коменський у своїй праці «Велика дидактика» писав: «...Усе, що тільки можна, давати для сприймання чуттям, а саме: видиме – для сприймання зором, чутне – слухом, запахи – нюхом, доступне дотикові – через дотик. Якщо будь-які предмети відразу можна сприйняти кількома чуттями, нехай вони відразу сприймаються кількома чуттями...».

Отже, інформаційно-комунікаційні технології – це джерело різноманітної інформації, один із засобів підвищення фахових знань, отримання подальшої освіти, вибору майбутньої сфери діяльності, що актуально для школярів, адже саме вони є активними користувачами мережі Інтернет.

Література

1. Бонч-Бруєвич Г. Ф. Технічні засоби навчання з використанням інформаційних комп'ютерних технологій: навч. посіб. Київ: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2007. 44 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене і виправлене. Рівне: Волинські обереги, 2011. 522 с.
4. Морзе Н. В. Основи інформаційно-комунікаційних технологій. Київ: Видавнича група ВНУ, 2008. 352 с.
5. Триус Ю. В. Інноваційні технології навчання у вищій школі [Електронний ресурс]. *Сучасні педагогічні технології в освіті: X Міжвузівська школа-семінар*. Харків, 2012. 52 с. Режим доступу: <http://www.slideshare.net/kvntkf/tryus-innovacai-iktvnz> (дата звернення: 19.10.2020).

Баденкова В. М.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

СИМВОЛІКА АРХЕТИПНОГО ОБРАЗУ ВОДИ В ІДІОЛЕКТІ ДМИТРА КРЕМЕНЯ

Здавна символ є предметом дослідження у філософії, філології, семіотичі, психології, культурології, міфопоетиці, фольклористиці та інших наукових напрямках, але, безперечно, найбільш вагому роль символізація відіграє в художній творчості, де художній символ є поєднанням інтелектуального, ідейного та емоційно-оцінного значення. У поетичному моделюванні світобудови одне з визначних місць належить архетипним символам довкілля – землі, води, вітру, вогню.

Нашим завдання є висвітлення глибинної структури художньої семантики символу води, виявлення специфіки його мовного втілення та семантичного наповнення в ідіолекті Дмитра Кременя (збірки «Літній час» та «Літопис»).

Розгалуженим є образ *води*, що постає в таких її іпостасях, як *море, дощ, хмара, річка, сніг*, які охоплюють назви водойм (*море, ріка, джерело*), водних станів та опадів (*лід, сніг, дощ*) тощо. Особливості функціонування символу *вода* у тропейчній системі Д. Кременя демонструють декілька векторів.

Універсальною властивістю води як архетипного символу є підтримання життя. Виділяємо такі реалізації названого семантичного комплексу: фундаментальне символічне значення вихідного стану всього живого, першопочатку, вічності: «*Я – паростком лози, барвінком із могили, / Я – сивим камінцем з останньої води*» [1, 390].

Подекуди символ *вода* інтерпретуємо як найвищу силу, уселенський рух, стихійне лихо, забуття: «*Тепер не ті часи, / Тепер – не та ріка*» [1, 47]; «*Все стає тепер мені рікою / Все стає рікою забуття*» [2, 97]; «*Не захлинуся пам'яттю гіркою, / її, мов річку, перейшовши вбрід... Все той же дім старенький над рікою*» [2, 163]; «*Спливли віки вінками по воді*» [1, 13]. Як символи скороминущості людського життя, зміни поколінь, відліку людських літ у поезії митця широко представлені й образи *моря та снігу*: «*Але мене вже тут не жди, / Де нас оплаче море Чорне / І змиє пам'ять. І сліди...*» [2, 107]; «*І милі засипані снігом. І пам'ять засипана снігом*» [2, 57]; «*І тінь трави, що падає у ноги, / і трави, що виприскують з-під ніг, / перейдені і пройдені дороги / вкриває білий і веселий сніг*» [2, 212].

Символічне значення образу *води* розкривається у метафорах, порівняннях. Передусім актуалізуються такі властивості води, як здатність до наповнення, рух, динамізм, нестримність, згубність, котрі часто зазнають індивідуально-авторського тлумачення: здатність втамувати спрагу, наділити нечуваною силою: «*Я чисту воду пив у зорянім колодязі / І зоряна мені співала течія*» [2, 40]; «*Заспіває пустеля «Радуйся» – даю тобі плин води / в окулярі бінокля*» [2, 72]; «*Я ж стояти хочу над водою, / Щоб завжди була ти молодою*» [2, 94].

Народна уява наділила образ води та його поетичні модифікації виразними динамічними та звуковими ознаками: «*Нам зірка в очі загляда, / до нас, до нас дзюрчить вода, / неначе музика весільна*» [2, 157], «*...А десь пропливала музична ріка, / пропливала музична ріка з берегами*» [2, 205], «*Але їх затопили музичні ріки*» [2, 205], «*І тече попід нею музика, не ріка...*» [2, 205]; «*І зітхає тривожна вода, / ця пречиста вода – як святиня*» [2, 31]; «*Нам воскресати – так, / Нам повертатись – так, / Де ще зірки горять і плачуть тихі води*» [2, 47].

Через лексеми *свадминистрация, пречиста, жива*, що є складовими образу, автор надає їй цілющих властивостей. Привабливість символу несе, перш за все, її очищувальна сила, указує на божественне начало, що пов'язане з архетипами українського народу: «*Я воду п'ю – то мертво, то живу*» [2, 232]; «*ця пречиста вода – як свадминистрация*» [2, 31]; «*Я – пустеля / всесвітній пустельник, що зрікся людської хвали задля / відлуння води / і відлуння води посередині всесвіту*» [2, 74]. Автор актуалізує міфопоетичну семантику образу первісної води, із якої виникли земля та весь космос, і в інших складових образу: «*Лебедіння первісного снігу / Лебедіння самої зими...*» [2, 246]; «*Ні первісного зла, ні первісного снігу*» [2, 116].

Білий сніг – це символ нового життя, очищення, що передається зокрема через кольорову гаму: «*віє снігами на чорне шосе*» [1, 35]; «*сніг різдвяний – білий, заозерний*» [1, 35]; «*у синіх зорях білий сніг*» [1, 32]; «*І милі засипані снігом. І пам'ять засипана снігом*» [2, 57]; «*Як білий сніг весь білий світ огорне / І розпочне зима свої жнива*» [2, 173].

Особливої уваги у поетичному мовленні Дмитра Кременя набуває образ *річки*, що символізує ріку життя, яка тече то швидко і бурхливо, то повільно і розлого: «*ріка безберега – Десна?*» [1, 12], є втіленням чистоти: «*...Плине Кінна Ріка, – і це Буг, і це коні, / І це коні мої п'ють небесну блакить із ріки*» [2, 90]; «*Русалками повняться води / Іще не сплюндрованих рік*» [2, 91]. Відзначаємо й персоніфікацію образу води, її оживлення: «*я тінь тіней, і голос, і ріка*» [2, 27]; «*А тут – схитнуться люди, як ріка*» [2, 239]; «*Так мілію, як міліють ріки*» [2, 242]; «*Нам воскресати – так, / Нам повертатись – так, / Де ще зірки горять і плачуть тихі води*» [2, 47].

Подвійну семантику несуть образ *ріки* із семою «плинність», що втілює рух, життя, та *лід* як втілення статичності, зупинки, холодності, що утворюють антонімічну парадигму «безсмертя – смерть»: «*Сніг згортає вітрила – / за тиждень скресатиме крига. / Крига, книга болюча зими, відболить...*» [2, 164].

Річка як символ волелюбства, духовної сили, майбутнього щастя семантично наповнена в таких рядках: «*На березі річки, закутої в срібні льоди, / я юну дружину у шлюбну у шлюбнім вбранні закружляю*» [2, 235]; «*Ти подай, подай нам, Боже, срібла, – / Срібла снігу, щастя і різдв...*» [2, 94].

Досить широкий семантичний спектр має *море* як символ сили: воно розчиняє, знищує, очищує, змиває і відновлює. Стихія має активний дійовий першопочаток, семантика якого зумовлена значенням «вічність», «рух»: «*Нас кликав степ, і нас гукало море / Пливти у світ по золоте руно*» [2, 142]; «*І знов на поклик голубого моря / Мій корабель зривався з якорів*» [2, 143], «*А море бурунить. / У прощання / щедрий стіл... / Світ – чутливий, як барометр*»

[2, 149], *«Чом поєднала ти умить / Журбу й поезію безкраю, / Де Чорне море гомонить?»* [2, 182]. Море уособлює етнопростір, що став уже рідним – степовий: *«Я думав про море, кидаючи гори»* [2, 140]; стає відбитком досягнення найвищого апогею щастя у житті: *«Впливу на узбережжя... впаду я на груди морю»* [2, 162].

Дощ завжди був символом розлуки, смутку і переживань. Дощ навіював тугу: *«В скляних дощів холодні очі»* [2, 42]; *«І, мов стіною, мов стіною / Огорне дощ сліпий. Стіна»* [2, 42]; але стає й символом оновлення: *«напливають зелені ноктюрни / дощу і стрижуть дощовий живопис»* [2, 112]; *«Ти ошасливив нас дощиком травневим, / Аби не бачить запізнілих сліз!»* [2, 24]; *«Ще смутку вчорашнього грим / Не змито цим дощиком сонним. / Та з нами оновлення грим, Та з нами цей дощ із озоном»* [2, 138], *«Блукаєш ти світом, дощами і росами вмитий»* [2, 256].

Отже, в обраних збірках Д. Кремень показує своє позитивне ставлення до світу, природи, до всього недоторканого. Звернення до архетипних структур стає інструментом розкриття образу ліричного героя як уособлення індивідуального та колективного минулого, яке автор прагне переосмислити для відновлення національної та особистої самосвідомості.

Література

1. Кремень Д. Літній час. Лірика. Миколаїв: Миколаїв. обл. друкарня, 2007. 63 с.
2. Кремень Д. Літопис. Вибране. Миколаїв: Можливості Кіммерії, 2003. 452 с.

Вусик Г. Л.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ АКТУАЛИЗАЦИЯ АССОЦИАТИВНОГО ПОЛЯ ЭМОЦИЙ «СТРАХ» И «ПАНИКА»

На современном этапе развития языкознания ученые все чаще применяют когнитивный подход к изучению языковых явлений. Человек является не только мыслящим, но и глубоко эмоциональным существом. Эмоции вызывают, мотивируют, усиливают и сопровождают все когнитивные процессы.

Эмоция страха и паники играет чрезвычайно важную роль в жизни человека, поэтому речь имеет огромный арсенал средств для ее объективации.

Стереотипные элементарные образы-ощущения (*боль, холод, жар, сердцебиение, перемещение внутренних органов, поражение внутренних органов, дрожь, паралич, невесомость, тошнота*), наглядно воспроизводимые образы-картинки (*человек, животное, фантастическое существо, ограждение*), социальные стереотипы (*человек, наделенный властью, враг*), эмоциональный

образ (преимущественно негативно эмоционально-оценочный), архетипные образы (*вода, направление движения – вниз, назад*), этнокультурные образы (*заяц, болезнь*), участвующих в формировании ментально-языковой структуры концепта «страх» и «паника», воплощены в фразеологических единицах русского языка средствами косвенной номинации. Особенности анализируемого материала – русская фразеология, которая отражает и характеризует специфику этноса в его культурно-историческом становлении, позволяют предположить, что исследуемые образы являются константами русской языковой культуры.

Доминантой концепта является эмоциональный образ, созданный в результате непосредственного контакта человека с действительностью.

Эмоциональный компонент «страх» и «паника» как единицы эмоционального опыта и знаний об эмоциональной сфере жизни человека и этноса содержат следующие компоненты: эмоциональный, когнитивный, конативный, этнический, социальный, индивидуально-личностный компоненты, а также компонент эпохи, доступ к которым открывает описание ментально-языковых структур, участвующих в организации концепта.

Языковая форма выражения научных концептов страх и паника, является одной из ключевых, базовых единиц терминосистемы. Соответственно, наиболее основательные теоретические знания о феномене эмоционального бытия человека сконцентрированы именно в этой области знаний, которая интегрирует теоретические достижения философии, физиологии, медицины и других касающихся научных сфер для более глубокого анализа фактов человеческой психики.

Страх и паника в пределах психологической научной картины мира являются концептуально неоднородными и многозначными понятиями. Причиной этих явлений является недостаточное теоретическое осмысление эмоций, сосуществования различных точек зрения на один и тот же объект познания.

Эмоции как одна из форм отражения действительности является неотъемлемой частью человеческого существования. Они обуславливают все познавательные процессы: от элементарных ощущений до понятийного, предметно-логического мышления.

Результатом эмоциональной концептуализации мира и эмоциональной сферы бытия индивида является эмоциональные концепты – многоуровневые полиструктурные ментально-языковые образования, которые, с одной стороны, являются эмоциональными формами познания мира и через переживания коррелируют с мыслительными формами, с другой – совокупностью элементарных смыслов, то есть осмысленных объектов познания, которые наделены определенными возрастными, гендерными, психическими характеристиками, Эмоциями обладают представители определенной социальной группы: этнической, профессиональной.

В своей работе мы классифицируем эмоциональные концепты по следующим параметрам: социальный статус, физиологические характеристики;

способ выражения; сфера функционирования; протекание во времени; актуальность; представленность в пределах определенной культуры.

Исследуемые концепты выражены вербально и невербально (предметно и акционально). Оба знаковых кода в реальном межличностном общении образуют целостный коммуникативный процесс.

Вербализация эмоциональных концептов происходит на всех языковых уровнях. В то же время наиболее информативным для концептуального анализа является лексический уровень, поскольку именно в нем происходит развитие, и хранения смыслов эмоциональных концептов.

На лексическом уровне эмоциональный концепт вербализованный номинативным полем.

Чувственная конкретность эмоциональной концептосферы становится причиной постоянных поисков индивидуального и коллективного сознания, а также способов лексической репрезентации эмоций, что приводит к фрагменту языковой картины мира, мозаичность мотивации номинантов эмоций, широкое привлечение средств косвенного обозначения, а потому лексико-концептуальная построение эмоциональных концептов достаточно сложная.

Одним из базовых эмоциональных концептов в структуре эмоциональной концептосферы являются концепты «страх» и «паника» – комплексное культурно и социально детерминировано когнитивное образование, которое является прежде всего переживанием эмоции страха и паники, и его осмыслением. Эти эмоции проявляются в различных способах вербальной и невербальной объективации. Исследуемые эмоции играют чрезвычайно важную роль в жизни человека, поэтому русский язык имеет большой арсенал языковых средств, в том числе и лексико-семантических, для ее репрезентации.

Общие существенные признаки эмоций страха и паники воплощены в понятии, которые имеют отражения в концепте. Набор существенных признаков представлен в дефинитивной части словарей русского языка.

На понятийно уровне научные эмоциональные концепты «страх» и «паника», как культурно-мыслительные образы, представлены через причинно-следственную цепь, то есть фрейм.

Сопоставление фреймовых структур исследуемых научных понятий свидетельствует о том, что эмоции «страх» и «паника» указывают на существование различных степеней концептуализации мира, его познания и осмысления.

В фразеологии русского языка, которая транслирует из поколения в поколение культурно значимые установки этноса, является основным их носителем в терминах «констант культуры», четко выражены следующие основные показатели о эмоциях страха и паника.

Перспективу дальнейших научных поисков видим в комплексном изучении ментально-языковой и смысловой структуры концептов «страх» и «паника» в религиозной и художественной картинах мира, а также предполагается привлечение других форм их вербальной репрезентации.

Література

1. Борисов О. О. Невербальні маркери вираження емоційного концепту «СТРАХ» (на матеріалі сучасної англomовної художньої прози). *Вісник Житомирського державного ун-ту імені І. Франка*. 2004. Вип. 16. С. 130–134.
2. Карасик В., Слышкин И. Базовые характеристики лингвокультурных концептов. *Антология концептов: словарь*. Москва: Гнозис, 2007. С. 13–15.
3. Коваленко А., Денісова Д. Страх як засіб маніпулювання свідомістю в засобах масової інформації. *Світогляд – філософія – релігія: зб. наук. праць*. Київ, 2012. Вип. 2 / за заг. ред. І. П. Мозгового. С. 43–50.

Гагара Т. В.,

студент,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **О. В. Боговін**

ТРАКТУВАННЯ СИМВОЛІКИ САТУРНА В ПОЕЗІЯХ АННІ-ВАРНІ КАНТОДЕА (З АЛЬБОМУ «SONGS FROM THE INVERTED WOMB»)

Образ Анни-Варні Кантодеа – один із найбільш загадкових у культурі початку ХХ століття. Анна-Варні додає нового сенсу поезії: вона не повинна виховувати або повчати, вона має бути настільки надреальною, щоб викликати глибокі емоції в людини, яка з нею стикається. Основні функції мистецтва, на думку Анни-Варні, – викликати катарсис, духовно очищувати людину та мати терапевтичний ефект.

Вона майже не поширює приватну інформацію про себе й ніколи не відповідає на питання щодо її творів, залишаючи розуміння і трактування прихильникам та слухачам: «Щоб зрозуміти повне значення всього, що ми намагаємося висловити, необхідно слухати з відкритим серцем (...) оскільки *Sopor Aeternus* – це експібіціонізм моєї душі!» [1].

Актуальність дослідження пояснюється тим, що на сьогоднішній день літературознавчих досліджень поетичної творчості Анни-Варні Кантодеа не існує або вони нам не відомі.

Мета: проаналізувати символіку образу Сатурна в поезіях Анни-Варні Кантодеа (з альбому «Songs From The Inverted Womb») та обґрунтувати його значення у творчості митця.

«Saturn Devouring His Children»

*Burying the children in a hurry, secretly within the tomb,
in the gentle safety ... of his own belly, where, soundly asleep,
they'll be waiting for the time of their delivery ...
and exactly that's the irony!
Something that he had never thought to yield...-*

as something further lies concealed [4].

«Сатурн, який пожирає власних дітей»

*Ховаючи дітей на поспіх, таємно в лоні гробниці,
в лагідній безпеці... в недрах його власного живота, де, міцно заснувши,
вони будуть чекати часу їх повернення...*

і яка іронія! Дещо, що він ніколи не думав віддавати... –

Дещо приховали для майбутнього.

Образ і символ Сатурна, давньоримського бога, функціонує в багатьох піснях Анни-Варні. У цьому художньому тексті присутня алюзія міфу про Сатурна, який пожирає своїх дітей: за давньоримським міфом, Сатурну (Кроносу) провіщували, що він загине від рук своїх дітей. Щоб уникнути цього, він ковтав усіх своїх нащадків [2]. Але цей символ не є простою ілюстрацією стародавнього міфу, а виходить за межі звичного трактування.

У контексті твору можна розглядати Сатурна взагалі як уособлення сил поглинання та охоплення, які символізують хаос. У цьому розумінні Сатурн не терпів нічого, що було породжене ним, окремо від себе, тому й пожирав власних дітей, які, навпаки, втілювали впорядкування. Сатурн, що ковтає власних дітей, є символом часу, який створює і згодом знищує.

Тут можна побачити намагання ліричного героя наблизитися до гармонії та рівноваги у своїй душі й перемогти хаос – «into my mother's womb I want to return» («у чрево моєї матері я хочу повернутися»). У цьому сенсі ліричний герой проводить паралелі між собою і дітьми Сатурна – вони «not quite ready for this world» («не дуже готові для цього світу»), як і сам ліричний герой, але прагнуть знайти злагоду і гармонію. Згодом вони зможуть і встановлять такий жаданий баланс.

Дещо інше трактування має Сатурн в наступному творі:

«...And Bringer Of Sadness»

Oh Saturn, come ... devour me, save in your Darkness I long to sleep. I'll make my heart a sword of steel, I will not doubt, will never feel. All petrified I shall not fear ... (... though petrified I'm breathing fear). Oh Saturn, come ... devour me, save in your Darkness all shall be sealed! [4].

«...І носій Печалі»

О, Сатурн, прийди... поглинь мене, врятуй у своїй Пітьмі, в якій я жадаю заснути. Я зроблю своє серце мечем зі сталі, і, без сумніву, вже ніколи не матиму почуттів. Увесь закам'янілий, я не буду боятись... (... хоч скам'яніло дихаю страхом). О, Сатурн, прийди... поглинь мене у своїй Пітьмі, де можна все сховати!

В астрологічній символіці планета з такою назвою розглядається як «велике джерело нещастя». Його зображували як старого з дерев'яною косою і ногою. З Сатурном як символом асоціюються поняття про «старих, батьків, предків, сиріт, нащадків, ретельне дослідження і чітку пам'ять, але також і темницю, довгу самотність» [3]. Символ Сатурна в поезії «...Носій Печалі» охоплює майже всі вище зазначені поняття. Тут присутня і самотність, яку ліричний герой благає Сатурна закінчити, бо страх і неприйняття, які він постійно відчуває, роблять

його неспроможним жити – «*save in your Darkness I long to sleep*» [4] («врятуй у своїй Пітьмі, в якій я жадаю заснути»).

«*Oh Saturn, come... I shall not fear*» [4] (*О, Сатурн, прийди... я не буду боятись*) – Сатурн постає справжнім божеством, про милість якого можна благати, якого можна боятися. Але це не тільки локальний та вузький символ. Це саме той Сатурн, який може жити в кожному – страх настання майбутнього, страх втратити те, чим ти вже володієш. Набагато простіше «заснути», не йти проти Сатурна, дозволити речам бути стабільними, незмінними, не робити нічого, боячись зіткнутися з нерозумінням або неприйняттям. Така філософія є зрозумілою для кожної людини – від дарк-вейв музиканта-трансгендера до пересічного студента.

Отже, аналізуючи поезії Анни-Варні Кантондеа, ми бачимо образ Сатурна, який наскрізною лінією пролягає через усю її творчість. Сатурн у творах не є простою копією Сатурна з міфології. Він – сила, що прагне до хаосу, час, який сам створює і сам знищує.

Література

1. Шторм А. Німеччина: Apocalyptic Vision Records GmbH. URL: <http://www.soporaeternus.de/Info.html> (дата звернення 13.01.2020).
2. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. Кив: Мистецтво, 1996. 472 с.
3. Бидерманн Г. Энциклопедия символов: пер. с нем. общ. ред. и предисл. И. С. Свенцицкой. Москва: Республика, 1996. 335 с.
4. Cantodea Anna-Varney Songs from the Inverted Womb. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Songs_from_the_Inverted_Womb (дата звернення 13.01.2020).

Ганзина В. О.,
магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент В. О. Юносова

ЗВЕРТАННЯ В СТРУКТУРІ РЕЧЕНЬ СПОНУКАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ

Завдяки мові людина виражає свої думки, почуття й волевиявлення. Потреби такого спілкування забезпечують різні типи речень, які мають великі можливості для якнайточнішого вираження змісту повідомлюваного та передачі різноманітних відношень. Вияв конкретного зв'язку змісту, вираженого в реченні, з дійсністю називають модальністю. До сфери модальності зараховують значення, що відбивають характер комунікативної спрямованості висловлень (повідомлення, питання, спонування), протиставлення їх за ознакою ствердження / заперечення, вияви впевненості мовця в достовірності думки тощо [2, 367].

У сучасному українському мовознавстві зростає інтерес до речень спонукальної модальності, бо семантична, граматична, синтаксична і комунікативна структура речень дотепер досліджувалась насамперед на матеріалі речень розповідної модальності.

Речення спонукальної модальності сучасної української літературної мови досліджувалися здебільшого у зв'язку з вивченням категорії способу та способових форм дієслова в працях О. Мельничука, К. Городенської, А. Грищенка, М. Плющ, В. Русанівського та ін. Розглядаються спонукальні конструкції і в синтаксичних описах сучасної української мови як один з різновидів речення за метою висловлювання (І. Вихованець, Н. Гуйванюк, П. Дудик, А. Загнітко, М. Каранська, І. Слинко та ін.).

Мета нашої роботи – з'ясувати семантико-стилістичні особливості оформлення звертань у складі речень спонукальної модальності на матеріалі роману Павла Загребельного «Роксолана».

Зібраний шляхом суцільної вибірки матеріал засвідчує, що значну стилістичну роль у реченнях спонукальної модальності, ускладнених звертаннями, відіграють саме іменникові деривати, яким притаманна емоційно-оцінна конотація: – *Ой Миколайку, братику, найми же ти кухароньку* [1, 31]; – *Настасю, не ятри душу! – стогнуть бранки* [1, 7]; *Вставай, вставай, батечку, до суду, ведуть твоє дитячко до шлюбу* [1, 350]; «*Проклятий світ, – шепотіли нечутно її уста в темряві, – проклятий, заклятий! Матусю, порятуй мене!*» [1, 110]. Інтимність спілкування увиразнюють двокомпонентні вокативні одиниці, ускладнені прикметниковими чи займенниковими епітетами, пор.: «*Вернися, батеньку, вернися, рідненький, уже ж мене не однімеш і сам, старенький загинеш*» [1, 35]; ... *мамо, пусти мене в дитинство, матусю рідна!* [1, 120]; «*Смійся, дитино моя!*» – казала колись її мама [1, 37]; – *Мій султани, утікайте!* [1, 221]; Дозвольте, *моя царствена валиде, хай кизляр-ага проведе вас у ваші покої* [1, 178]; – *Погляньте на ті хутра, мій повелителю* [1, 171]; – *Сину мій! Перестань, а то в тебе нічого не лишиться!* [1, 199]; *Мама лиш встигла штовхнути малу до сажі із свинями: «Дитино моя, рятуйся!»* [1, 33].

Переважають у таких конструкціях іменники-назви істот, зокрема загальні назви: *Мамо, порятуй свою дитину!* [1, 574]; – *Підійди до мене ближче, дівчино, – покликала вона* [1, 72]; *Затям це собі, дівчино* [1, 103]; – *Сину мій! Перестань, а то в тебе нічого не лишиться!* [1, 199]; «*Дитино моя, рятуйся!*» [1, 33]; – *Іди геть, темна жінко, – сказав він тихо, але твердо* [1, 129]; Дозвольте, *моя царствена валиде, хай кизляр-ага проведе вас у ваші покої* [1, 178]; – *Ваша величність, врятуйте мене від цього нелюда! Приберіть його, мій повелителю!* [1, 232]; – *Мій султани, утікайте!* [1, 221]; – *Ваша величність, моя султанишо, правду мовлять, ніби ви з України? Це правда? Скажіть мені, ваша величність, благаю вас усім святим!* [1, 234]; «*Віруючі! Воюйте з тими з невірних, які близькі до вас: хай знають вашу жорстокість*» [1, 222].

Значно рідше у звертаннях трапляються власні назви: – *Паша Мустафа, – ласкаво сказав султан, – прошу вас, їжте* [1, 177]; *Кидай, Байдо, байдувати,*

бери мою дочку, та йди царювати [1, 417]; – **Настасю**, не ятри душу! – стогнуть бранки [1, 7]; – Ой **Миколайку**, братику, найми же ти кухароньку [1, 31].

Здебільшого цю групу структурують назви осіб за родинними стосунками (*мати, батько, дитина, син*), а також за соціальним станом, родом діяльності (*султан, султаниша, повелитель, величність*).

Характер волевиявлення залежить від адресата мовлення. Зокрема в діалогах з особою, яка вища за соціальним станом, ужито форми дієслів у множині, що вказує на повагу до співрозмовника: – **Погляньте** на ті хутра, мій **повелителю** [1, 171]; **Дозвольте**, моя царствена **валіде**, хай кизляр-ага проведе вас у ваші покої [1, 178].

У вокативній сфері спонукальних речень в аналізованому романі засвідчені поодинокі приклади уживання іменників на позначення неістот: *Перейти через цю ріку, не доторкуючись до неї, з сухими підощвами, ...дати їй відчути свою силу..., обезвладнити, зневажити, хай корчиться, стогне, метастється, кричить!* [1, 89]; ... *Хай мують дощі й засипають сніги!* [1, 177]. У таких випадках значно знівельована функція адресування мовлення.

Ці та інші приклади свідчать про те, що введення в структуру спонукального речення додаткових компонентів створює виразний емоційно-експресивний план висловлень, ускладнює їхній модально-семантичний зміст.

Література

1. Загребельний П. Роксолана. Київ: Дніпро, 1983. 583 с.
2. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

Гвоздь О. А.,
магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. пед. наук, доцент Л. О. Алексєєва

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ ВВОДНЫХ КОМПОНЕНТОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Вводные конструкции были выделены в отдельный класс в начале XIX века. В истории русского синтаксиса их относили вначале к определенным группам наречий, затем – к модальным частицам, в XX веке вводные слова и словосочетания утвердились как самостоятельная грамматическая категория в качестве средств формирования и выражения субъективно-модальных значений.

Проблема вводных компонентов привлекает к себе пристальное внимание исследователей на протяжении всей истории лингвистики. К данной проблеме обращались такие известные ученые, как А. Аникин, В. Белошапкова,

Ф. Буслаев, Л. Василенко, А. Гвоздев, П. Лекант, А. Пешковский, М. Разумовская, Е. Скобликова, И. Столярова, А. Студнева, А. Шахматов.

Вводные единицы – это компоненты, связанные со всем предложением или с отдельной его частью по смыслу, а также при помощи интонации. Вводные конструкции имеют следующие особенности: 1) значение вводных единиц носит добавочный характер по отношению к семантике основной части высказывания; 2) вводные компоненты характеризуются относительной обособленностью строения и особой интонацией, передаваемой на письме запятыми, тире, скобками.

Актуальность статьи обусловлена потребностью исследовать функционально-семантические группы вводных компонентов в русском языке. Цель научной работы – структурно-семантический анализ русских вводных единиц в художественно-литературном дискурсе. Методы исследования – лингвистическое описание языковых фактов, структурно-семантический метод.

В синтаксисе русского языка выделяются общие дифференциальные признаки вводных единиц:

1) общее значение – отношение говорящего к сообщаемому (субъектная модальность).

2) из способов морфологического выражения первостепенной является категория модального слова;

3) вводные компоненты в устной речи выделяются интонацией (паузой и сравнительно быстрым произношением) [3].

Рассмотрим функционально-семантические типы вводных единиц в русском языке:

1. Выражение уверенности/неуверенности в сказанном: *конечно, разумеется, полагаю, бесспорно, правда, несомненно, в самом деле, безусловно, действительно, без сомнения.*

Например: *Вы здесь, конечно, по каким-нибудь делам* (А. Пушкин).

2. Предположение сообщаемого (неуверенность): *наверное, кажется, вероятно, очевидно, видно, по-видимому, возможно, верно, может быть, должно быть, надо полагать.*

Например: *Очевидно, большому поэту мало быть только поэтом* (Ю. Олеша).

3. Передача эмоционального отношения к сообщаемому (радость, удовольствие, огорчение, сожаление, удивление, возмущение): *к счастью, к несчастью, к радости, к удивлению, к изумлению, к стыду, к огорчению, к прискорбию, к досаде, на счастье, на беду, на радость, странное дело, удивительное дело, грешным делом, нечего греха таить.*

Например: *Странное дело, комната почему-то не казалась чужой* (Д. Гранин).

4. Характеристика обыденности явления (степень обычности сообщаемого): *по обыкновению, по обычаю, бывает, бывало, случается, как водится, как всегда.*

Например: *Как всегда осенью, меня одолевают воспоминания* (К. Паустовский).

5. Указание на источник информации: *по преданию, по пословице, по слухам, по-моему, говорят, помнится, известно, слышно, по мнению, по словам, с точки зрения, как помню.*

Например: *Чернигов, по преданию, назван так от черного леса, среди которого он основан* (Б. Рыбаков).

6. Способ оформления мысли:

а) отношение говорящего к способам мыслей, к стилю высказывания, к тону и эмоциональной окрашенности речи: *по выражению, короче, другими словами, выражусь прямой, прямо скажем, грубо (мягко) выражаясь, как говорится, что называется, говоря образно, честно говоря, между нами говоря, не в укор будь сказано, по правде, по совести, кроме шуток.*

Например: *Она – известная певица, он – только муж известной певицы, или, выражаясь закулисным термином, муж своей жены* (А. Чехов); *Ты сам, не во гнев будь сказано, погрешил много* (Н. Гоголь);

б) Комментирование логики изложения, а также способов выражения мыслей (отношение между частями высказывания – порядок мыслей и их связь, заключение, обобщение, степень значимости сообщения, выделение тех или иных частей высказывания и т. д.): *кстати, к примеру, например, наконец, вдобавок, в частности, главное, в общем, между прочим, к тому же, при том, при этом, сверх того, вместе с тем, во-первых, во-вторых, повторяю, подчеркиваю, значит, выходит, следовательно, напротив, наоборот, вообще, таким образом, одним словом, к слову сказать.*

Например: *Человек, влюбленный в свое дело, всегда симпатичен. Миша симпатичен вдвойне. Во-первых, он фанатичный фотограф-любитель, мечтающий об уникальных кадрах – вроде каменной глыбы, падающей на наши головы. Во-вторых, Миша – весьма приятный юноша, с высокого качества глазами, лирической улыбкой и добрым умом* (В. Санин).

7. Указание на заинтересованность во внимании собеседника: *между нами говоря, между нами будет сказано, видите ли, видишь ли, знаешь ли, помнишь ли, понимаешь ли, веришь ли, представь, послушай, сделай милость, поймите, извините, согласитесь, представьте, вообразите, поверьте, скажем, допустим.*

Например: *Знаете, у недалеких и самолюбивых людей бывают моменты, когда сознание, что они несчастны, доставляет им некоторое удовольствие, и они даже кокетничают перед собой своими страданиями* (А. Чехов).

Таким образом, категория вводности у русских слов является одной из многоаспектных категорий синтаксиса современного русского языка. Вводные слова вводятся в предложение, чтобы выражать отношение говорящего к высказываемой мысли, оценки ее содержания или для связи ее с контекстом. Они имеют широкие лексические значения, свои стилистические характеристики, которые отличаются согласно их употреблению в каждом художественном произведении.

Література

1. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис. Москва: Флинта, 2009. 457 с.
2. Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. Москва: Дом книги, 1990. 279 с.
3. Сафонова С. С. Современный русский язык: синтаксис. Конспект лекций. Каз. федер. ун-т. Казань, 2014. 70 с.
4. Синтаксис современного русского языка: учебник для филологических специальностей университетов СНГ / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев; под ред. С. В. Вяткиной. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 347 с.
5. Современный русский язык: учебник / под ред. В. А. Белошапковой. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Просвещение, 1997. 469 с.

Гончаренко М. В.,

студент,

Університет державної фіскальної служби України,
науковий керівник – д-р філол. наук, доцент **Т. М. Сукаленко**

ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОГО ЛИСТУВАННЯ В ГАЛУЗІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Сучасний світ стрімко рухається по шляху інтеграції, як наслідок, виникає необхідність спілкування з приводу тих чи тих питань. Службове листування в галузі міжнародного права слугує інструментом, за допомогою якого держави можуть вирішувати політичні, економічні, культурні, наукові питання, а також мирно врегульовувати спори. Міжнародне листування – уніфікований засіб ділового спілкування, поширений в усіх країнах світу. Тому необхідно знати особливості службового листування. Важливо зазначити, що спілкування між державами в письмовій формі здійснюється державними органами, уповноваженими на представництво цих держав за кордоном. Дипломатичне листування може вестися від імені глав держав, урядів, органів дипломатичної служби.

Офіційно-діловий стиль виділяє різні підстилі. Дипломатичний підстиль використовують у сфері міждержавних офіційно-ділових стосунків, він реалізується в конвенціях, комюніке, нотах, міжнародних протоколах, заявах, договорах тощо [5, 17]. Текст службового листа має бути бездоганним, адже він є запорукою успішного вирішення питання.

Однією з найважливіших ознак офіційно-ділового стилю є нейтральна тональність. Дипломатичному підстилю також притаманна ця ознака. Дипломатичне листування обов'язково має використовувати вирази-компліменти, які, в свою чергу, виявляють особливу пошану. Важливо вживати

такі вирази як: *шановний, вельмишановний, високоповажний, Ваша величність, вельмиповажний* тощо. Відсутність компліменту можлива лише у випадках: висловлювання співчуття, вираження протесту, а також під час оголошення трауру в державі. Важливо зазначити, що в особистій ноті, що містить протест або співчуття, неприпустимо вживання виразу «маю честь» [4, 122].

О. В. Коновченко виділяє загальноприйняті правила оформлення дипломатичних міжнародних листів, серед яких:

1. Дотримання протокольних правил: звертання, висловлення поваги, заключний комплімент.
2. Врахування принципу почергового старшинства – принцип, згідно з яким кожній стороні надано право зайняти в порядку ротації почесне (перше) місце.
3. Протокольні мовні формули, які вжито в документі-відповіді, мають відповідати протокольним мовним формулам, які було вжито в отриманому документі.
4. Кожний дипломатичний документ вимагає відповіді.
5. Дипломатичні документи вручає особисто адресату посол або посланець [3, 73].

Певні специфічні риси офіційно-ділового стилю сформував М. Г. Зубков, які пов'язані із міжнародним дипломатичним листуванням. Він виділив такі особливості:

1. Точність, лаконічність, стислість, послідовність.
2. Нейтральний тон листування.
3. Вживання слів лише у прямому значенні.
4. Текст має складатися з параграфів, пунктів, підпунктів.
5. Наявність усталених одноманітних мовних зворотів [1, 27].

Цікавою є думка Г. Д. Канкаш, яка акцентує увагу на недопустимості вживання форм наказового способу, а також підкреслює, що в листуванні між державами активно використовується дипломатична та міжнародно-правова термінологія. Важливо зазначити, що автор вказує на неособистісний (безсуб'єктний) характер викладу тексту листа: документ укладається від імені держави, уряду, установи [2, 102].

Отже, основними особливостями службового листування в галузі міжнародного права є: лаконічність, точність, чіткість, відповідна тональність, висловлення поваги, особлива структура тексту, протокольні формули ввічливості, відсутність скорочень, нейтральний тон листування, вживання слів лише у прямому значенні. Порухення загальноприйнятих правил ведення службового листування в галузі міжнародного права може призвести до загострення стосунків між державами. Саме тому дипломатичне листування вимагає від виконавця фахового досвіду, уважності, бездоганного знання особливостей міжнародного листування.

Література

1. Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова. 5-те вид. випр. Харків: Торсінг, 2004. 448 с.

2. Канкаш Г. Д. Дипломатичний підстиль як різновид офіційно-ділового стилю сучасної української мови. *Лінгвістичні дослідження*. 2017. Вип. 46. С. 100–106.

3. Коновченко О. В. Міжнародне листування: навч. посіб. Харків: Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «ХАІ», 2012. 98 с.

4. Куньч З. Особливості дипломатичного мовлення як різновиду офіційно-ділового стилю. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/24521/1/21-121-127.pdf> (дата звернення: 30.09.2020).

5. Пивоваров В. М., Савченко Л. Г., Калашник Ю. І. Ділова українська мова: навч. посіб. Харків: Право, 2008. 120 с.

Гусак А. А.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

Павленко І. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **С. М. Глазова**

ТЕОРЕТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ У ГАЛУЗІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Односкладні речення – цілком самостійні синтаксичні одиниці, що становлять своєрідну щодо структури і змісту синтаксичну категорію з властивими їй різновидами, виявами та функціями. Речення з одним головним членом мають широкі виражальні можливості і специфіку уживання в усіх стилях мовлення, відповідно здавна привертати увагу вчених. Виділяють власне буттєві, або екзистенційні, вказівні та оцінно-буттєві називні односкладні конструкції. Номінативні речення функціують найчастіше в художніх описах.

Широке використання номінативних конструкцій пояснюється, з одного боку, лаконізмом, глибиною закладеної в них інформації, а з другого – образністю та експресивністю. Односкладні номінативні речення відіграють важливу роль у створенні експресивності, динамізму, надзвичайного лаконізму української художньої літератури. За допомогою цих одиниць мови автори відтворюють колорит усно-розмовного мовлення, активізують сприймання читачів, окреслюють деталі сюжетної ситуації та риси художніх характерів.

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання вираження експресивності засобами номінативних односкладних речень, що й свідчить про **актуальність** обраної теми.

Мета дослідження – прослідкувати теоретичні засади дослідження односкладних речень та описати специфіку номінативних речень як особливих синтаксичних одиниць, що функціують в українських художніх творах.

Двоскладні реченнями становлять основний, найбільш поширений і стандартний тип речення, односкладні ж структури кількісно менше виявлені в усіх формах і стилях мови, хоч їм однаково притаманні основні, незмінні і єдині ознаки загальної категорії речення: синтаксична і логічна членованість, співвіднесеність із дійсністю, здатність виражати відносно закінчену думку та інші.

Відмінність між односкладними реченнями та близькими до них за значенням деякими двоскладними конструкціями в семантиці та сфері використання. Двоскладні речення передають предикативні відношення, називаючи предмет і дію, яка йому властива, а односкладні ж за допомогою лише одного члена фіксують і предмет думки, і його наявність.

Дослідження синтаксису односкладного речення привертали увагу відомих лінгвістів: В. Бабайцевої, І. Вихованця, Р. Гренді, Н. Гудмена, О. Пешковського, О. Шахматова та інших. За традиційною класифікацією односкладних речень виділяють означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні речення.

Односкладні речення залежно від способу вираження та семантики головного члена бувають двох типів – дієслівні та іменні (номінативні, називні). Кожен з них представлений значною кількістю різновидів, що встановлюють у залежності від граматичної форми і значення головного члена. Так, до дієслівних односкладних речень належать односкладні означено-особові речення, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні. Односкладні іменні конструкції – це номінативні речення. Ці різні граматично-семантичні і функційні одиниці характеризуються різною частотою вживання у стилях мовлення.

У сучасному мовознавстві, незважаючи на значні теоретичні напрацювання у галузі синтаксису, дискусійною залишається проблема поняття «номінативне речення», яке по-різному інтерпретувалося у лінгвістичних напрямках і школах та характеризуються різною частотністю використання в стилях мови.

Особливим є функціонування односкладних номінативних речень у публіцистичних текстах, де вони є популярними. Аналізовані конструкції мають інші стилістичні завдання, ніж в художньому чи науковому стилях, проте їх об'єднує одна спільна особливість – велика семантична місткість, лаконізм, особлива напруженість. Наприклад, у випадках, коли треба перелічити моменти, на яких зупиняється увага, при формуванні теми, у контекстах, планах-перспектах тощо – віддається перевага саме номінативним реченням. Отже, опис фактів у публіцистичних творах теж може здійснюватись із застосуванням називних речень: *«Ще будуть написані повісті і романи про цих мужніх людей, що змушені були боротися в тяжких умовах. Вони не рахувалися ні з чим, аби утвердити навіки для людей добро»* (В. Собко).

У публіцистичних текстах номінативні речення виконують й композиційну роль: вони служать експозицією, своєрідним зачином. Уникаючи довгих описів, загальників, автор за допомогою номінативних речень прямо вводить читача в дію: *«Вода. Багато можна розповісти про те, що зробила вода для туркменського краю. Приклади й цифри красномовні. Вода дала життя цьому краю, вода запалила в ній багаття знання...Так вирішується проблема тамування спраги. Спраги до знань і звичайної фізичної спраги, від якої вмирали люди і земля»* (В. Коротич).

У художній, образній мові номінативні речення поза таким контекстом можуть справити враження випадкового ряду слів, не пов'язаних між собою. Невдале їхнє використання може призвести до непорозуміння.

Отже, номінативні речення функціують в особливих умовах – на широкому контекстуальному фоні, серед інших двоскладних речень. Використання номінативних речень творцями публіцистичного слова – цілком закономірне явище. Воно відзначається характеризуються виразним емоційно-експресивним колоритом.

Література

1. Бабайцева В. В. Односоставные предложения. Москва: Просвещение, 1968. 121 с.
2. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2005. 270 с.
3. Брицин В. М. Односкладні речення в українській мові. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 81–87.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наук. думка, 1992. 224 с.
5. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за заг. ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. шк., 1951. 336 с.

Дриг О. С.,
магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент С. М. Глазова

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У сучасному мовознавстві прийнято розглядати речення в комплексі трьох його аспектів, а саме: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного. Перший аспект, що спрямований у мовну сферу, є одним із основних. Загальною особливістю формально-синтаксичного аспекту всіх конструкцій, як простих, так і складних, є їхня автономність і самодостатність

відносно зовнішніх показників. Безсполучникові складносурядні речення на сьогодні не достатньо описані з позицій функційно-категорійної граматики.

Мета – дослідити формально-синтаксичну організацію безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові з опертям на засадничі принципи функційно-категорійної граматики.

До формальних ознак речення зараховують кількість складників, тобто предикативних частин, їхні граматичні характеристики, особливості синтаксичного зв'язку, наявність або відсутність засобів вираження цього зв'язку, а також внутрішнє формальне членування складних синтаксичних конструкцій.

Основним розрізнявальним формально-граматичним фактором речень, зокрема безсполучникових складносурядних, виступає наявність сурядного зв'язку між компонентами розгляданих синтаксичних конструкцій, що відрізняє їх від інших типів складних речень. «Складносурядні речення являють собою клас синтаксичних конструкцій, диференційною ознакою яких є синтаксична рівноправність поєднаних сурядним зв'язком предикативних частин щодо всього складного речення як цілісної синтаксичної одиниці» [1, 297]. Безсполучникове складносурядне речення є варіантом сполучникового складносурядного. Його легко можна трансформувати, уводячи між предикативними частинами сурядний сполучник: *Навіть молода із блідим, перекошеним від жаху обличчям стояла нерухомо поруч мертвого нареченого, у затерплій руці вона автоматично стискала келих від шампанського* (Леся Демська) → *Навіть молода із блідим, перекошеним від жаху обличчям стояла нерухомо поруч мертвого нареченого, і в затерплій руці вона автоматично стискала келих від шампанського*.

Наступною обов'язковою граматичною ознакою предикативних частин безсполучникового складносурядного речення є те, що вони мають категорію предикативності. Ця категорія може бути реалізована як безпосередньо в структурі цього складника (у цьому випадку структурна схема частини складної конструкції збігається зі структурною схемою самостійного простого речення), так і за допомогою синтаксичного оточення. М. Мірченко розглядає предикативність як «комплексну категорію, надкатегорію, яка виражає відношення повідомлюваного в реченні до дійсності, формує речення як комунікативну синтаксичну одиницю» [2, 193].

Безсполучникові складносурядні конструкції, як і інші типи складних речень, поліпредикативні, що проявляється в багаторазовому вияві категорії предикативності, бо розглядані синтаксичні структури мають дві або більше предикативних частин. Відповідно до цієї формально-синтаксичної категорії можна виокремити формально елементарні і формально неелементарні, ускладнені, безсполучникові складносурядні речення. Перші синтаксичні одиниці складаються лише з двох предикативних частин, а другі – із трьох або більше складників: *Алкоголь робить тебе похмурим і непоступливим, алкоголь заряджає тебе на тривалу позиційну боротьбу* (Сергій Жадан); *Кав'ярні в центрі працюють цілодобово, на вулицях безкоштовно розливають гарячу каву,*

десятки тисяч киян дають новоприбулим притулок у своїх домівках... (Оксана Забужко).

За допомогою безсполучникового зв'язку мовець може формувати відкриті або закриті синтаксичні конструкції. Це залежить відповідно від граматичної природи, а також семантико-синтаксичних відношень. Граматична характеристика речення співвідноситься з формальною елементарністю / неелементарністю. Коли синтаксична структура є закритою, то складносурядна безсполучникова конструкція формально елементарна: *Рух очищає, безрух убиває* (Юрій Винничук) – структура з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями є закритою. Коли ж структурна модель відкрита, то речення можуть бути і формально елементарними, і ускладненими, тобто формально неелементарними: *Разом вони здатні на будь-які чудеса та геройські вчинки, разом їх важко спинити й неможливо ігнорувати* (Сергій Жадан). Оскільки структура відкрита, можемо розширити це речення, додаючи предикативні частини: *Разом вони здатні на будь-які чудеса та геройські вчинки, разом їх важко спинити й неможливо ігнорувати, разом вони звернуть гори, разом вони зможуть усе*.

Наступною формально-граматичною характеристикою всіх безсполучникових складносурядних речень є порядок розташування структурних складників. Він може бути як вільний, так і фіксований. При вільному порядку розташування предикативних частин переміщення компонентів конструкції не впливає на її семантику: *На подвір'ї миготіла блискавка, йшов сильний дощ* (З розмовного мовлення) → *На подвір'ї йшов сильний дощ, миготіла блискавка*. Фіксований порядок розташування предикативних одиниць передбачає неможливість перестановки складників: *Екран спочатку став чорним, потім увімкнулось зображення – невелика кімната зі стінами кольору небесної блакиті, сучасним диваном у лівому дальньому кутку й підвісною полицею з книгами та дисками* (Макс Кідрук).

Порівняно нещодавно в українському мовознавстві почали виділяти ще одну визначальну формально-граматичну й семантико-синтаксичну ознаку складносурядних речень – спосіб оформлення незалежної предикації, що розкриває специфіку процесу утворення складних речень. Типові безсполучникові складносурядні речення становлять переважну кількість у сучасній українській мові. У них мовець реалізує результат мислення, а ситуації, про які йде мова, усвідомлені ще до початку мовлення: *Пасажирські сидіння стирчали під різними кутами, окремі провалились, застрявши в підлозі між салоном і багажним відсіком* (Макс Кідрук). Що стосується специфічних безсполучникових складносурядних речень, то друга частина таких конструкцій виникає пізніше, ніж основне висловлення, і доповнює останнє: *Наука може «до всього докопатися», навіть золото, мовляв, з морської води добувають* (Микола Трублаїні).

Отже, основними формально-синтаксичними характеристиками безсполучникових складносурядних речень є наявність сурядного зв'язку, поліпредикативність. Розглядані конструкції можуть бути формально

елементарними або неелементарними, відкритими або закритими, типовими або специфічними, мати вільний або фіксований порядок розташування предикативних частин.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

2. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Вид. 2-ге, переробл. Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 393 с.

Дрюк Н. О.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет

Концур Т. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **С. М. Глазова**

ТИПОЛОГІЯ ОДНОСКЛАДНИХ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ПРОЗОВИХ ТВОРАХ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

В історії культури нашого народу є діячі, які яскраво й багатогранно відобразили у своїй творчості неповторну душу народу, його національну своєрідність та поетичну вдачу. Серед них й український прозаїк, поет, публіцист, один з основоположників пореволюційної української прози Микола Хвильовий (Фітільов). Він неперевершений майстер, що вмів передавати безпосередні враження миттєвих настроїв через предметну чи пейзажну деталь. Проте, нажаль, все, здійснене ним, зосталося в скарбниці української культури як одна з найпрекрасніших, найяскравіших її сторінок, як запорука майбутнього розквіту, вимріяного поетом-патріотом.

Основними для творчої манери культурного діяча Миколи Хвильового є проблеми людини в її стосунках з революцією та історією, людини, яка відчула весь трагізм буття сучасного їй світу. Така забарвленість характерів героїв М. Хвильового найчастіше є передумовою того, що вони вступають у гострий конфлікт із своїм часом, його одновимірною буденністю. Так, аналіз прозових творів автора дозволяє стверджувати, що письменник використовує еліптичні, номінативні, неповні речення, речення суб'єктивної оцінки, конструкції прямої мови, риторичні запитання, вставні слова та безсполучникові речення. Безумовно, таке спрямування дослідження є **актуальним**, оскільки народна мова його творів є малодослідженою.

Мета дослідження – представити типологію односкладних номінативних речень у прозових творах Миколи Хвильового.

Аналіз прози М. Хвильового дозволяє зробити висновки, що письменник використовує еліптичні, номінативні, неповні речення, речення суб'єктивної оцінки, конструкції прямої мови, риторичні запитання, вставні слова та безсполучникові речення [5, 139].

Опираємось на класифікацію, яку пропонує С. Бевзенко [1, 99], виділяємо такі види іменних односкладних речень у творчості М. Хвильового: номінативні, генітивні та вокативні речення [2, 90-91].

Сама назва категорії номінативних речень походить від латинського терміна *casusnominativus* за граматичною природою головного члена відповідно до морфологічної форми його вираження. Доведено, що з-поміж інших типів односкладних речень номінативні вирізняються тим, що за морфологічним способом вираження головного члена належать до іменних конструкцій.

Отже, **номінативні речення** – це односкладні речення, наприклад *Дим...* [5, 139]; *...Пауза* [5, 217], які стверджують наявність, існування якихось предметів, явищ, станів дійсності. Це іменні односкладні речення із загальним значенням буття, існування предмета мовлення чи думки [1, 101]. Порівняно із двоскладними й односкладними реченнями інших типів вони характеризуються відчутною своєрідністю. Визначальною їх особливістю є те, що їм властива фрагментарність і водночас велика інформативність. Вони називають не просто окремі деталі ситуації, а деталі дуже істотні, важливі, розраховані на досвід і уяву слухача або читача, такі, за якими він може уявити загальну картину описуваної ситуації чи події [2, 90-91].

Мінімальний склад номінативного речення – головний член речення, виражений іменником у називному відмінку. Таке речення є номінативним непоширеним: *...Очі...* [5, 156]; *Тиша* [5, 294]; *...Точка* [5, 162]; *Ніч* [5, 206].

Отже, за змістом і вживанням розрізняють такі різновиди номінативних речень, що притаманні творчості М. Хвильового: найбільш типові та поширені в усіх стилях мови – буттєві номінативні речення, як-от: *Північна тьма* [3, 45]; вказівні номінативні речення типу: *І от – літо, степове літо* [3, 38]; оцінні номінативні речення типу: *Яка краса вислову!* [4, 43]; називні речення: *...Північний Кавказ* [5, 206]; спонукальні номінативні речення: *ТЬма!* [5, 327].

Беззаперечно, використання номінативних речень Миколою Хвильовим – це цілком закономірне явище, яке свідчить про глибоко народну мову його творів і відзначається надзвичайним лаконізмом, наявністю великої кількості простих коротких речень (діалог, обірвані або незакінчені речення, слова-речення) та виразним емоційно-експресивним колоритом.

Література

1. Бевзенко С.П. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
2. Дрюк Н.О. Класифікація номінативних речень в ідіостилі Миколи Хвильового. *Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки 16 травня 2019 року*. Том 2. Філологічні науки. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 90-91.

3. Хвильовий М. Вибрані твори / упоряд. текстів, передм. та прим. О. В. Муслієнко. Харків: Вид-во «Ранок», 2008. 352 с.

4. Хвильовий М. Повість та оповідання. Київ: Вид-во худ. літ-ри «Дніпро», 1990. 925 с.

5. Хвильовий М. Твори: у 2 т. Київ: Дніпро, 1990. Т. 1: Поезія. Оповідання. Новели. Повісті / упоряд. М. Г. Жулинський, П. І. Майдаченка; передм. М. Г. Жулинського. 650 с.

Євстаф'єва Є. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. пед. наук, доцент **Л. О. Алексєєва**

ПОНЯТИЕ ПРОСТРАНСТВЕННОГО КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ

Изучение некоторых концептов, а также пространственной лексики, формирующих категорию пространства, началось представителями Московской семантической школы, которые описывают пространство как «онтологическую, глобальную и всепроникающую категорию».

В современных когнитивных исследованиях подчеркивается пространственная структурированность архаичного познания, которая свидетельствует о принадлежности пространственных архетипов к базовому ментальному слою, непосредственно связанному с чувственным восприятием окружающего мира [1]. Согласно Л. А. Манерко, знание о пространстве составляет основу перцептуального опыта индивида и включает сенсорные, биологические, моторные и другие структуры. Понимание этой категории невозможно без целого ряда факторов, существующих в реальном мире и времени [2].

На определенном этапе развития науки (кантианство, нативизм и др.) существовало мнение, что понятия времени и пространства являются врожденными структурами восприятия действительности и мышления. Немногим позже пришли к выводу, что движение объекта является основой для развития восприятия пространства. Было также доказано, что восприятие пространства опирается на совместную работу целого комплекса анализаторных систем с их пространственными различительными функциями, каждая из которых вносит свой вклад в построение активной перцептивной деятельности (работы Б. Г. Ананьева, Н. А. Бернштейна, А. В. Запорожца, С. В. Рубинштейна, И. М. Сеченова).

В этом плане интерес представляют исследования, в которых классифицируются пространственные концепты как многоаспектные явления (В. Г. Гак, А. М. Мухачева, А. В. Рухлов).

Основным при разделении пространственных концептов является их отнесение к «своему» или «чужому» пространству. Символика пространства – один из самых давних способов определения координат, которые огораживают и отделяют человека от незнакомого «чужого» и маркируют обжитое, знакомое ему из собственной жизни.

Пространство из природного факта становится фактом культуры.

В современной научной парадигме пространственный концепт классифицируют следующим образом:

1. Класс концептов, формирующих «свое», обжитое и родное пространство, например: *дом, очаг, двор, крыша, село* и др.

2. Класс концептов, наполняющих мир «чужого» пространства, например: *перекресток, гора, болото, долина, лес, поле, пустыня, дорога*.

3. Класс пространственных концептов, являющийся разделительной линией между «чужим» и «своим» пространствами и определяющий границу между ними. Граница – территория, от которой начинается – чужое пространство, его законы и воздействующие силы. В народных представлениях границей могут быть *ворота, дверь, забор, порог, окно, река, море*, проведенная полоса.

Концепт *комната*, который мы будем рассматривать в произведениях Ф. Кафки, отнесли к первой группе, поскольку он представляет собой именно «свое» пространство, так как. пространственный концепт представляется как хронотопичная структурированность анахронического познания, которая свидетельствует о принадлежности данных архетипов к атрибутивному лексическому слою и характеризуется в зависимости от его принадлежности к категориям «своего» или «чужого» пространства.

Таким образом, пространственный концепт дефинируется нами как лингвокультурный концепт (как условные комплексные единицы языка, сознания и культуры) – это семантический коррелят, стоящий между словами и объектами, то есть. общественные представления предметов, причем эти представления имеют стереотипический характер и обычно символичны.

Література

1. Брунова Е. Г. Архаичные пространственные отношения в англосаксонской языковой модели мира: автореф. дисс. д-ра филол. наук. Москва, 2008. 21 с.

2. Манерко Л. А. Типы знаний, определяющие древнеанглийскую категорию пространства. *Когнитивные исследования языка*: сб. науч. трудов; гл. ред. серии Е. С. Кубрякова; отв. ред. выпуска Н. Н. Болдырев. Вып. 3: Типы знаний и проблема их классификации. М. Тамбов: Изд. дом ТГУ им. Г. Р. Державина, 2018. С. 210–222.

Євтушина Т. О.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
Сорочинська Є. О.,
магістрант,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОРІВНЯЛЬНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ «ЯКБИ» ІРЕН РОЗДОБУДЬКО

Художня мовотворчість пов'язана з безперервним пошуком слова, оскільки саме в мовній скарбниці письменник черпає найбільш вдалі засоби для репрезентації авторського «я».

На теренах української художньої літератури впевнено крокує Ірен Роздобудько – одна з найуспішніших сучасних українських письменниць, яка вибухнула немов бомба на небосхилі української літератури початку ХХІ століття (П. Паламарчук), її можна назвати «жінкою-бджілкою» через працьовитість та відданість слову (Н. Алексєєва, Н. Товстоко́ра).

Мовознавчу площину прози авторки репрезентовано в наукових статтях В. Бадюл (лігвокультурологічний аспект фразеологічних одиниць), Т. Євтушиної (прагматичний аспект фразеологізмів релігійного змісту), Г. Гайдученко і Р. Козак (експресивність порівняльних конструкцій), Л. Мінчак (лексико-семантичні неологізми), Л. Шутової (функційність вставних конструкцій). На цій підставі потребує ґрунтовного вивчення семантико-функційна маркованість порівняльних конструкцій у романі «Якби» Ірен Роздобудько.

Вагоме місце в заманіфестованому творі посідають порівняльні конструкції (ПК), характерною особливістю яких є пізнання об'єктивного світу, образності, зображення та виразності, завдяки чому досягається їхня незвичайність. ПК у досліджуваному романі структуровано, як правило, за схемою: *х такий, як у*; їхню компаративну семантику письменниця реалізує за допомогою сполучників *як, мов, наче, ніби, ніж*.

У мовознавчій теоретичній літературі під порівнянням розуміють засіб, що реалізує акт мислення і встановлює ознаки предметів та явищ шляхом зіставлення їх із предметами та явищами, які є загальновідомими для носіїв таких ознак. Тому цілком слушним є твердження І. Кучеренка про те, що «у мові порівняння – не значення, а спосіб його вираження» [1, 38].

Розглядаємо структуру мовної моделі порівняння, утворену шляхом поєднання чотирьох складників: 1) *суб'єкта порівняння* – того предмета чи явища, ознаки якого ми пізнаємо, розкриваємо за допомогою іншого; 2) *об'єкта порівняння* – того, з чим порівнюється суб'єкт, тобто предмета чи явища, що має яскраво виражені й добре відомі мовцєві ознаки й унаслідок цього використовується ним для характеристики пізнаваного; 3) *основи порівняння* –

ознаки (або ряду ознак), за допомогою якої здійснюється акт порівняння; 4) *показника порівняльних відношень* – засобу мовного оформлення порівняльної семантики.

Найбільш коректною є класифікація порівнянь за належністю компонентів до різних семантичних полів.

Аналіз порівняльних конструкцій роману «Якби» Ірен Роздобудько дає змогу виокремити за значенням суб'єкта порівняння такі семантичні поля (СП): СП «людина», СП «природа», СП «предмети», СП «час», СП «абстрактність».

I. СП «людина» структурують лексико-семантичні групи (ЛСГ):

1) ЛСГ – власні назви осіб: «*А Миколка – просто смішний, завжди любив возитися з ними, **наче малий**, допомагав будувати халабуду за будинком*» [2, 233];

2) ЛСГ – частини тіла людини: «*Її підведене над подушкою обличчя засвітилося, **мов намальоване***» [2, 129]. Порівняння І. Роздобудько жіночі, спрямовані на оцінку зовнішності – безпосередньо стосуються жіночої зовнішності, її естетизації.

Письменниця схильна до імпресіоністського змалювання зовнішнього портрета молодої дівчини з акцентом на соматизмі *очі*, асоціюючи їх із прозорістю води: «Світлі, **як вода**, очі» [2, 16]. Крім того, портретування головної героїні авторка здійснює через градаційне вирізнення партоніма *коси*, що повторюється, але не перманентно: «*Довгі розпатлані коси, **мов дві товсті зміючки**, лежали у неї перекинутими наперед і сягали середини тулуба. Гарні коси. Ця дівчинка... Коси, **мов живі**, ворухаться від глибокого дихання*» [2, 32].

3) ЛСГ – група людей: «*Ліля з Вадиком лишають мене тут. Вони мені, **як рідні***» [2, 128].

4) ЛСГ – мовлення людини: «*Адже ці завчені багато років тому фрази лізли з мене механічно, **мов перекручене м'ясо з м'ясорубки***» [2, 163];

5) ЛСГ – на позначення конкретних дій, що виконує людина: «*Руху в цій гарячій воді не було ніякого, але я звернула увагу, що переді мною повільно, **мов у сні**, кульгає якась бабця*» [2, 8]. Наведені приклади ПК дають змогу стверджувати, що в романі «Якби» ПК використано насамперед як засіб пізнання – розкриття ознак описуваних предметів та явищ. Емоційність виписаного образу цілком залежить від того, наскільки авторці вдалося проникнути в суть зображуваного, віднайти в ньому нові грані.

6) ЛСГ – назви психічного стану: «*Через те що я «нещодавно» тут була, відчула себе, **мов удома***» [2, 144]; «*Не сумніваюсь – була мить, коли він верещав до НЬОГО, **мов пацюк!***» [2, 165].

II. СП «природа»:

1) ЛСГ – на позначення землі та її частин. ПК цієї лексико-семантичної групи зафіксовано тільки в одному функційному контексті роману «Якби», зокрема в монологі-роздумі головної героїні Ніки про життя: *бачилось інше: моря і океани, верхівки гір, звивисті стежки, що, **мов маленькі струмки води**, впадають у ріки доріг, а потім – у траси, по яких мчать автомобілі до незнайомих великих міст*» [2, 189].

III. СП «предмети»:

1) ЛСГ – на позначення речовин, матеріалів: *«Поки йшла, згадала, що перебуваю в своєму звичайному, але давно забутому стані: йду вулицею і дивлюсь, як під ногами, мов кіноплівка, тече стрічка сірого асфальту»* [2, 228]. Вероніці дано шанс повернутися в минуле: на тридцять років назад. Героїня опиняється в радянській добі, бачить себе дитиною, оцінює своє життя дорослими очима і намагається виправити всі «якби».

2) ЛСГ – на позначення одягу, його різновидів, частин, напр.: *«Як не запросити до компанії незнайому панянку, одягнуту, як заморська кінозірка!»* [2, 118].

3) ЛСГ – назви продуктів харчування: *«І фінська салямі теж з'явилася. Солоня, як риба»* [2, 120].

IV. СП «абстрактні назви»: *«Спогади гоїдали мене, як хвилі в морі, і лоскотали своїми пінними «баранцями». Їх було не так вже і багато. Вони були нетривкими і уривались не за моєю волею, як стара кіноплівка»* [2, 167].

V. СП «час»: *«Купу часу, видовженого, мов тінь після полудня, часу безкінечного і не напакowanego, мов валіза, мільйоном справ»* [2, 168].

Отже, стратегія тексту Ірен Роздобудько – показати в звичайному незвичайне і завдяки виразності, лаконічності твору донести основний нерв думки, настрою, відчуття. Аналіз семантики суб'єкта ПК у романі «Якби» дає змогу виокремити п'ять семантичних полів, з-поміж яких переважає СП «людина». Усі компоненти досліджуваних ПК взаємопов'язані семантично, стилістично та в комплексі створюють нову художню образність. ПК авторка використовує для вираження емоційно-оцінних зауважень, діалогізації та інтимізації тексту, акцентування жіночої зовнішності та художніх деталей, для розвантаження складної реченнєвої структури і забезпечення лаконічності стилю.

Література

1. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики. Київ: Вид-во Київ. ун-ту, 1959. 106 с.
2. Роздобудько І. Якби. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2012. 256 с.

Загороднова В. Ф.,

доктор педагогічний наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕРИТАЖНОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ ЕМІГРАНТІВ У НІМЕЧЧИНІ: ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ

Департамент з економічних і соціальних питань ООН публікує щорічні звіти про процеси міграції в світі. Згідно з ними загальна кількість українців, які живуть за межами рідної країни, у 1990 році становила 6,892 мільйона, а в 2019

році – 4,964 мільйона [5]. За офіційною статистикою понад 30 тисяч українців проживає в Німеччині.

Деякі українці живуть за кордоном вже протягом декількох поколінь і до сьогодні зберегли свою мову і культуру. Проте за цей час їхня рідна мова зазнала змін і деформацій. Особливий інтерес викликає успадкована українська мова другого, третього поколінь емігрантів, оскільки засвоєння її проходить в умовах обмеженого україномовного середовища. На думку Кравець Л., «термін «успадкована (еритажна) мова» стосується мови, переважно вживаної в сім'ї, проте не тотожний терміну «перша мова», оскільки успадкована мова може мати обмежене функціонування (наприклад, спілкування з бабусями, дідусями) і бути другою мовою» [4, 63].

Успадкована мова дітей емігрантів (англ. *heritage language*) – один із термінів, що використовується в лінгвістиці для позначення мови (поряд з термінами «успадкована мова», «еритажна мова», «мова сімейної спадщини» та ін.). Як правило, носії таких мов двомовні, успадкована мова є для них рідною. Проте в деяких ситуаціях успадкована мова не є домінуючою в сім'ї та використовується дитиною у спілкуванні з бабусями й дідусями або тільки в певному контексті, функціуючи як друга мова. На думку вчених (Вовк М., Долгової А., Загороднкової В., Каган О., Кравець Л., Машкової І., Полінськи М., Романюк М. та ін.), термін «успадкована мова» в основному стосується мовного профілю дітей, що емігрували до початку освіти на батьківщині, а також дітей, чий батьки-емігранти вдома спілкуються українською мовою. Носій еритажної мови – нащадок емігрантів, який намагається зберегти культурний зв'язок з батьківщиною і тому в дорослому віці наважується вивчати мову країни, з якої приїхали його предки. Зазвичай такі люди з дитинства говорять мовою країни еміграції. На думку вчених, «еритажні носії» мови – це незбалансовані білінгви, тобто діти емігрантів, які, будучи вирваними з рідного мовленнєвого середовища, поступово забувають свою еритажну мову, успадковану від батьків.

Мета дослідження – розкрити поняття еритажної мови і сферу її функціонування. Для досягнення поставленої мети з'ясовано поняття «еритажна мова», виявлено та схарактеризовано ключові позиції еритажної мови з кінця XIX ст. до початку XXI ст., акцентовано увагу на змінах у трактуванні цього поняття.

Функціонування еритажних мов за кордоном приваблює все більше увагу педагогів і методистів. Їх цікавлять фактори, здатні зберегти мову, причини й механізми втрати мови. Дослідження еритажних мов дозволяє описати механізми засвоєння мови в умовах обмеженого використання та порівняти їх з механізмами засвоєння мови в умовах одномовного навчання [1; 2]. Зважаючи на відмінності в продуктивних і пасивних здібностях носіїв першої мови й носіїв еритажної мови, можна робити висновки про те, що робить мовця мовцем еритажної мови. Німецькі вчені Бернхард Бремер і Гріт Мельхорн констатують той факт, що дитині вдається вивчити мову навіть в умовах обмеженого використання, і це є підтвердженням існування вродженої здібності до вивчення

мови. Дитина опановує мову за допомогою певного набору шаблонів, закріпленого з народження.

Естріна О. [3] звертає нашу увагу на те, що в Німеччині ситуація двомовності розглядалася завжди таким чином: насамперед потрібно дітей іноземців навчити німецької мови, а рідна мова – це вже приватна справа батьків. Вивчення рідної мови тривалий час залишалося справою тільки батьків, консульств, церков або громадських організацій, тільки не німецької школи. Ліве демократичне крило німецької громадськості виступало багато десятиліть за визнання двомовності державною проблемою. Основою цих міркувань було чітке розуміння, що, позбавляючи дітей можливості повноцінного оволодіння рідною мовою, їх позбавляють культурних коренів. Національна культура є для дітей емігрантів, переселенців, біженців важливою частиною їхньої самосвідомості. На думку цих ініціатив, освітні структури повинні ввести в навчальний план турецьку, грецьку, італійську, українську, російську або іншу мову. Це дасть іноземцям відчуття, що їхня культура гідна поваги і визнається німецьким суспільством як рівноправна. Завдяки цьому виникла офіційна можливість двомовного навчання дітей іноземців у Німеччині. Так, наприклад, з 1997 року в Гамбурзі введено викладання рідної мови для всіх дітей, які говорять вдома не німецькою мовою, зокрема і для дітей українських емігрантів. Це означає, що кожна така дитина має право на додаткові заняття еритажної мови у своїй Гамбурзькій школі або в організованих школою групах. Така практика існує до сьогодні, проте не в усіх землях вона підкріплена політичними і правовими рішеннями.

Вивчення еритажних мов привертає все більше уваги також і лінгвістів. Їх цікавлять фактори, що сприяють функціонуванню еритажної мови в іншомовному середовищі, причини та механізми розвитку або втрати мови. Дослідження еритажних мов дозволять також описати механізми засвоєння мови в умовах обмеженого інпуту й порівняти їх з механізмами одномовного засвоєння мови. Зважаючи на відмінності в продуктивних і пасивних здібностях носіїв мови й еритажних носіїв, можна узагальнити думки науковців і вчителів-практиків про те, що робить носія мови таким. Той факт, що дитині вдається вивчати мову навіть в умовах обмеженого інпуту, підтверджує припущення про вроджену здатність до вивчення мов. Дитина вивчає мову, використовуючи певний набір шаблонів, закладений у ній з народження.

Отримані результати дослідження функціонування еритажної мови в умовах іншомовного середовища можна використовувати у створенні навчальних матеріалів для еритажних носіїв української мови, де особлива увага буде приділятися найменш стабільним елементам мови. Створення навчальних посібників для еритажних носіїв української мови стає все більш необхідним через постійно зростаючу кількість україномовних людей, які проживають за кордоном.

Література

1. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2010. 231 с.

2. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 456 с.

3. Эстрина А. Двухязычие и родители. URL: <http://roman.by/r-77064.html> (дата звернення 19.11.2020)

4. Кравець Л. В. Динаміка пізнавально-інтерпретаційних моделей рідної мови і білінгвізму. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*, 2019. URL: <https://independent.academia.edu/LarysaKravets> (дата звернення 19.11.2020)

5. Стрельников О. Народний рух. Головні цифри про еміграцію українців за останні 20 років. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/emigraciya-ukrajinciv-cikavi-fakti-i-cifri-statistika-oon-novini-ukrajini-50067302.html> (дата звернення 19.11.2020)

Запорожець Н. М.,
спеціаліст вищої категорії,
викладач української мови та літератури,
ВСП «Бердянський фаховий коледж ТДАТУ
імені Дмитра Моторного»

ТИПОЛОГІЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ

Мовні символи вивчає семіотика – порівняно молода наукова дисципліна, яка сформувалася тільки у ХХ ст. Вона не має чітко окресленого предмета дослідження. Будь-яке явище або процес, що розглядаються з точки зору їх знакового втілення, можуть стати предметом аналізу, що й свідчить про **актуальність** обраної теми.

Мета наукової роботи – мовний знак як складова мовної системи.

Чарльз Пірс, видатний американський вчений зазначив, що знак може або копіювати об'єкт, тобто бути іконічним, або вказувати на нього – бути індексальним знаком. Є ще знак-символ, тобто символ перебуває зі знаком в умовному зв'язку. Відповідно до цього американцем була створена класифікація знаків за трьома групами. Розглянемо їх детальніше.

Група – це іконічні знаки – дія цих знаків заснована на фактичній подібності до означуваного об'єкта, тобто план вираження максимально схожий на план змісту. У даному випадку знак копіює об'єкт. Сюди відносяться: географічна карта, портрет, відбитки, фотографія, зліпки, сліди тощо.

Група – індексальні знаки, або як їх ще називають – індекси або знаки-прикмети. Дія знаків цієї групи заснована на реальній суміжності знака та означуваного об'єкта. У цьому випадку план змісту лише частково або поверхнево пов'язаний із планом вираження. Прикладом можуть слугувати дорожні знаки, а саме: зображення двох ліній, що звужуються, сигналізує про звуження дороги попереду.

Група – знаки-символи, умовні знаки, дія яких заснована на умовному, встановленому «за домовленістю» зв'язку між знаком та означуваним об'єктом.

У цьому випадку план вираження не має абсолютно нічого спільного з планом змісту. Це більшість слів будь-якої мови. Наприклад, слово «стілець» не дуже схоже на самий стілець, на відміну від зображення стільця.

Існує ще одна класифікація за типом відношень між матеріальною формою знака і позначуваним об'єктом. За нею усі знаки поділяють на:

Знаки-прикмети чи **знаки-симптоми**. Вони пов'язані з певними предметами, як дії зі своїми причинами. Наприклад, мовні знаки-індекси представлені вказівними займенниками (*цей, той, ці*) та власними назвами-іменами (*Ігор, Олександр, Назар*).

Знаки-копії або **знаки-ікони**. Ці відтворення подібні на позначувані предмети. До мовних знаків-копій належать звуконаслідувальні слова, як-от: каркати, дзюрчати, шелестіти, пінг-понг, дінг-дон; мууууу (мичати), мяууу (нявкати).

Знаки-сигнали – це ті знаки, які потребують певних дій, реакцій і завжди прив'язані до ситуації. Наприклад, звук сирени як знак повітряної тривоги, ракета як знак атаки, свисток як знак дозволу ввести м'яч у гру, дзвінок як знак початку чи закінчення заняття тощо.

Знаки-символи – знаки, які використовують для передачі абстрактного змісту. Вони, як правило, характеризуються відсутністю природного зв'язку з позначуваними об'єктами. Наприклад, тризуб і синьо-жовтий прапор як символ України, п'ять кілець як символ олімпійських ігор, голуб як символ миру, маска як символ театру. Ще багатшими й різноманітнішими бувають специфічно-національні символи – калина, явір, верба, червона рута, едельвейс, гарбуз, чайка тощо.

Таким чином, усі мовні знаки є **штучними**, тобто створеними людьми та **природними** – на зв'язок між формою та змістом вказують природні ознаки та функції речей). Отже усі мовні знаки створювалися у вигляді знаків-ікон або ж знаків-індексів, у яких відображався зв'язок між планом змісту і планом вираження. Це *недовільний* зв'язок. З часом зв'язок між змістом і формою у переважній більшості цих знаків затьмарювався, стирався і зникав – ставав *довільним*. Таким шляхом, в процесі еволюції мовної системи, **знаки-ікони** та **знаки-індекси** перетворювалися на **знаки-символи**.

Література

1. Кочерган М.П. Типологія знаків (Загальне мовознавство): підручник. Літературне місто.
2. Символ. *Українська мала енциклопедія*: 16 кн.: у 8 т. / за ред. проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес, 1965. Т. 7, кн. XIV: Літери Сен — Сті. С. 1726-1727.
3. Символ. *Літературознавча енциклопедія*: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2: М Я. С. 389-390.
4. Символ. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври / голова ред. А. Волков. 2001. 634 с.

Захарченко Т. К.,
кандидат історичних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

ДИГЛОСІЯ КИЇВСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

Становлення та соціокультурний розвиток Київської держави визначено багатьма досягненнями, однак саме мова та християнство стали пігрунтам консолідації нації.

Історики-фахівці чітко розподіляють дохристиянський (язичницький) та християнський періоди розвитку держави. Писемність пов'язують з християнським періодом. Однак в сучасних умовах один з можливих кроків у формуванні нових підходів і розширенні предметної сфери історичної науки полягає в тому, що твердження, які до певного часу розглядалися як постулати, переформулюються у вигляді проблеми.

Отже, актуальність дослідження полягає в тому, що навіть сьогодні окремі мовні реформи у суспільстві виступають як механізм маніпулювання не тільки мовою, а й ідеологією.

Саме тому у поданому дослідженні на підставі контент-аналізу зроблена спроба визначити особливості впливу диглосії на процес національної, мовно-культурної ідентифікації особистості в українському соціумі.

На початку ХІХ ст. Вільям Амброуз Марсе, лінгвіст-сходознавець, у процесі вивчення арабських говірок, виокремив два окремі поняття – білінгвізм та диглосію. Та тільки через 50 років вивченням диглосії зайнявся Фергюсон, який, власне кажучи, і обґрунтував принципові відмінності цих понять.

Теоретично диглосія на теренах України існувала завжди. Але з прийняттям християнства вона означилась як соціолінгвістичний феномен, бо на відміну від двомовності та багатомовності передбачає свідому оцінку мовцями своїх ідіомів за шкалою «високе – низьке», «урочисте – повсякденне» тощо [1, 199].

Тобто диглосія – це вибір мови спілкування у звичайному режимі. Він завжди осмислений і усвідомлений, він не залежить від мовних уподобань та пристосовується до вимог суспільства або обставин у конкретний момент.

У повсякденності населення Київської держави користувалося живою розмовною мовою, яка сформувалась у VII–XII ст. на підґрунті полянських (старокиївських) говірок, яку у науковому просторі називають давньоруською або протоукраїнською.

У зовнішньополітичній, економічній та торговельних сферах українці користувалися «високою» мовою, про що свідчать договори Київських князів з греками дохристиянської епохи. Зокрема, у «Повісті минулих літ» згадуються договори 907, 911, 944, 970 років з Візантією. Ці документи за традицією візантійської дипломатії писалися у двох примірниках – грецькою та давньоруською. Крім того київські послы або купці, які прямували до Візантії,

повинні були мати письмові грамоти чи інші письмові документи, які забезпечували їх недоторканість як офіційних осіб. Це доводить твердження, що писемність у Київській державі існувала задовго до прийняття християнства.

Про дохристиянську писемність яскраво свідчить «Боянів гімн», який дійшов до нас завдяки зусиллям Г.Р. Державіна. Сам Г.Р. Державін обережно ставився до будь-яких давніх рукописів, вважаючи їх підробками. Дійсно деякі «антиквари» (той же Селакадзев) займалися шахрайством з рунними текстами. Однак цей текст славено-рунного свитка I ст. та деякі вірші V ст. новгородських жерців поет вважав достовірними. У віршах декілька разів згадується ім'я Бояна, що зумовило загальну назву.

У Київській державі надання імені було пов'язано з багатьма чинниками та відповідало еволюційному рівню розвитку людини. Наречення дитини пов'язували з його ймовірним майбутнім, тому за релігійними традиціями називали ім'ям, яке складалося з двох коренів. Двокореневе ім'я свідчило, що дитина народилася двічі: у тілі та у душі. Імена були домашніми (родинними), громадськими (загальними), духовними, таємними, оманними, тобто диглосія у визначені імені мала суттєве значення. Немовлят у дохристиянську епоху навіть мати називала іншим «низьким» іменем, щоб ввести в оману злих духів.

Надалі дитина отримувала ім'я в залежності від статусу батьків або родичів, або громади. Переважали суто слов'янські корені «слав», «любо» «мир» тощо. Серед розповсюджених імен тільки 15 вважалися слов'янськими. Ось деякі з чоловічих імен: Бажен, Болеслав, Берислав, Благослав, Богдан, Божидар, Боримир, Борщ, Семил, Боян. Ім'я Боян увійшло в історію як – «оповідач» від дієслова «оповідати», «прославляти». Жіночі імена були відповідно чоловічими із закінченням -а. Наприклад Богдана, Божидача тощо.

Диглосія чітко відображена у персоніфікованих іменах: Заєць, Вовк, Голуба (кротка), Ворон, Вторак (другий син в родині), Вячко (прародитель в'ятичів), Журавушка (вірна дружина). Одним з негативних імен було ім'я Блуд. Між тим історія свідчить про Блуда – славетного воєводу Ярополка Святославича.

«Низькими» у розмовній мові були прізвиська. Іноді ці прізвиська мали протилежний зміст. Так прізвисько Мазай означало той, хто «маже» і «сам помазаний». Або прізвисько «дурень». Сьогодні це прізвисько віднесено до ненормативної лексики, є образою. Між тим, у перекладі з санскриту *dur* перекладається як «двері», а *dur-anta* – взагалі як «безкінечність». У Київській Русі воно використовувалося як засіб омани «дурачити», однак вважалося, що людина з таким ім'ям має зв'язок з потустороннім світом, тому це ім'я вважалося позитивним. Так у 830 р. серед вихованців лучанського князя Владислава був Дурник.

«Високе» було присутнє й у повсякденному житті. Так дівчина зверталась до чоловіка з привітанням «світ очей моїх», а чоловік відповідав – «душа моя».

Літературна (книжна) старослов'янська мова була впроваджена у соціокультурне життя під тиском релігійного чинника. Вона застосовувалась у церковній службі, богослужбових книгах та в офіційній практиці.

Так диглосія домінує в творі «Слово о полку Ігоревім». Наприклад, у зверненні князя Всеволода до свого брата Ігоря: Один брат [у мене], *один світ світлий* – ти, Ігорю! Обидва ми Святославичі!»

Отже, феноменальність диглосії у Київській державі визначається тим, що твердження про впровадження писемності одночасно з прийняттям християнства, яке до певного часу розглядалося як постулат, зараз виступає у вигляді проблеми.

Крім того, якщо білінгвізм можливий в межах найменшої соціальної одиниці – сім'ї, то диглосія – це феномен ширшої взаємодії. Окремо взятому індивіду диглосія не потрібна.

Надалі протягом тривалого періоду диглосія в Україні існувала переважно між російською мовою у ролі мови (Н) і розмовною українською (або її місцевими діалектами, або суржилом) у ролі мови (L). Але з підвищенням статусу і ролі української мови у суспільстві збільшується число випадків, коли літературна українська мова також відіграє роль мови (Н), залишаючи роль мови (L) суржику або місцевим діалектам [2, 32].

На превеликий жаль за показником престижності українська мова програє російській та частково англійській, що свідчить про наявну диглосію мовної ситуації в Україні, або асиметричний білінгвізм. Причому українська мова поступово втрачає сфери активного функціонування переважно через реформи у медійному та рекламному законодавстві.

Література

1. Виноградов В. А. Диглоссия. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 688 с.
2. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. Київ: ВІПОЛ, 2000. 288 с.

Колосова А. Р.,
магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **Е. В. Олійник**

ОСОБЛИВОСТІ З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У НАУКОМОМУ СТИЛІ

Науковий стиль вважають одним із провідних функціональних різновидів сучасної української літературної мови, що має дуже широку сферу застосування.

Різні аспекти теорії наукового тексту знайшли свій опис у мовознавчих розвідках українських та зарубіжних дослідників: Р.С. Алікаєва, М.В. Арделян, О.А. Баженової, І.К. Білодіда, А.М. Васильєвої, В.В. Виноградова, З.І. Висоцької, М.М. Кожині, А.П. Коваль, І.М. Колегаєвої, М.П. Котюрової,

О.М. Крижанівської, О.А. Лаптевої, Н.Я. Мілованової, Н.Ф. Непийводи, М.М. Пещак, О.А. Покровської, С.М. Руденко, Л.Я. Сапожнікової, П.О. Селігея, Л.В. Славгородської, А.В. Суперанської, О.С. Троянської та ін.

За твердженням І.Р. Вихованця, розвиненість мови, її здатність до використання в науковій сфері великою мірою визначаються розвитком синтаксичної будови, оскільки синтаксис забезпечує реальне втілення двох основних функцій мови – комунікативної і пізнавальної [1].

Незважаючи на те, що з'ясувальні конструкції є найпоширенішим різновидом складнопідрядних речень, на сьогодні відсутні монографічні описи щодо їх функціонування в науковому стилі сучасної української мови. **Актуальність** нашої розвідки зумовлена недостатністю вивчення проблематики наукових текстів, їх організації та засобів вираження.

Мета роботи – описати семантичний потенціал опорних лексем складнопідрядних з'ясувальних речень, що функціонують у науковому дискурсі.

Загальне визначення складнопідрядного з'ясувального речення доводить, що воно є найбільш антропоцентричною моделлю складного речення, оскільки в його головній частині обов'язково використовують лексеми, що передають певний вид інтелектуальної, мовленнєвої, емоційної життєдіяльності людини тощо.

З'ясувальне складнопідрядне речення утворює синтаксичну єдність, у якій в головній частині окреслено **спосіб передачі** мовленнєво-мисленнєвої, експресивної або емоційно-оцінної діяльності суб'єкта, а в підрядній – **конкретний зміст** мовлення, думки, споглядання, оцінки: *Подорожуючи у 1916 р. по Японії, Р. Тагор помітив, що вірші японців – це насамперед вірші-картини, а не вірші-пісні, бо розуміє японців очима, а не розумом* (Філософські обрії 2012); *Аналізуючи і досліджуючи світ, науковці мають відвагу зізнатися, що їхнє пізнання світу, його законів не перевищує 5-10%, використовуючи надсучасну техніку* (Наука і цінності людського буття 2013).

Сутність змістових відношень між частинами з'ясувального речення, їх темпоральна та ментально-просторова різнорядність зумовлюють особливий характер цих конструкцій, оскільки в них експлікується не тільки результат мовленнєво-мисленнєвої діяльності, але й спосіб його досягнення, оцінка тощо. Складнопідрядні з'ясувальні речення дозволяють визначити специфіку такої діяльності в межах певної сфери її реалізації. Головну роль у цьому відіграє лексична семантика опорних слів, що приєднують підрядну частину. Саме опорне слово в окреслених реченнях є не лише найважливішим компонентом головної частини, але й зв'язним елементом предикативних одиниць, що утворюють «контактну рамку» (С.Г. Ільєнко) як-от: **[говорити, що]; [вважати, що]; [добре, що]** тощо.

З'ясувальні конструкції утворюють один структурно-семантичний тип на основі незаміщеності граматичної позиції в головній частині, яка цілком залежить від валентного потенціалу опорного слова, що потребує доповнення своєї структурно-змістової недостатності [1, 269]. Отже, саме дієслова є тим

класом слів, які дають відчуття неповноти висловлення й вимагають його конкретизації.

У зв'язку з вищеокресленим спостерігаємо одну з основних тенденцій функціонування **складнопідрядних з'ясувальних конструкцій** у науковому стилі – збільшення складу опорних слів зі значенням передачі інформації.

Розширення засобів введення чужої мови для наукового дискурсу є дуже актуальним завданням, оскільки обсяг інформації в будь-якій з сучасних галузей настільки великий, що майже кожне наукове дослідження ґрунтується на попередньому досвіді, і, як наслідок, практично будь-який науковий текст містить непряму мову, при цьому можливе близьке сусідство не лише речень, але і їх підрядних частин: *І хоча окремі автори пишуть, що об'єктом злочинів проти власності є суспільні відносини власності, що охороняються кримінальним законом, як частина економічних відносин, як основа економічної системи держави, є очевидним і однозначно зрозумілим, що мова іде про правовідносини, адже уявити собі такий феномен, як економічна система держави поза межами правового регулювання неможливо* (Лихова 2006). Це порушує питання про доцільність створення власне лексичної різноманітності засобів уведення чужої мови в межах з'ясувальних складнопідрядних речень.

У сучасній українській мові існує великий спектр дієслівних та іменних лексем, але багато з них через різні причини є непридатними для наукового дискурсу, оскільки можуть бути звернені до емоційної складової усного мовлення (*кричати, мовити, теревенити, базікати*). Непридатність подібних засобів для наукового стилю цілком очевидна, проте вимоги різноманітності сигналів «уведення» чужого слова істотні й для наукових текстів.

Лексична різноманітність опорних слів у науковому стилі досягається, насамперед, через уведення лексем зі значенням мислення (можуть указувати на процес мовлення), а також за допомогою лексем інших семантичних груп (*підкреслювати, вказувати, зазначати, помічати тощо*), які зазнають певних семантичних трансформацій, позначаючи процес передачі інформації: *Погоджуючись із німецькими мислителями щодо предмета філософії, Міхневич підкреслює, що саме розвиток художньої творчості, ремісничої, політичної, суспільної діяльності, є умовою виникнення філософії, позаяк вони стимулювали розумову діяльність та розвиток свідомості* (Філософські обрії 2012); *Це, на думку Л. Хелмса і У. Сурела, вказує, що політична опозиція – це здебільшого квазіоднорідна композиція/структура у складі парламентської меншості (акторів/гравців парламентської меншості), які не змогли увійти до композиції уряду* (Актуальні проблеми політики 2016).

Отже, особливості з'ясувальних конструкцій в науковому стилі визначаються низкою структурно-семантичних тенденцій їх розвитку, зокрема, розширення типового спектру лексем зі значенням передачі інформації через уведення лексико-семантичної групи дієслів зі значенням мислення тощо. Необхідність такого розширення зумовлена частотністю складнопідрядних з'ясувальних речень із чужою мовою в науковому дискурсі за неможливості залучення основних синонімів дієслів *говорити* і *писати*.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ: Університетське видавництво «Пульсари», 2004. 398 с.
2. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 136 с.
3. Руденко С.М., Покровська О.А., Сапожнікова Л.Я., Арделян М.В. Лексичні та синтаксичні особливості наукового стилю української мови: колект. моногр. / за наук. ред. С.М. Руденко. Харків: ХДУХТ, 2013. 192 с.

Курочка Є. Г.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. пед. наук, доцент **Л. О. Алексєєва**

ОСОБЕННОСТИ ДЕФИНИЦИИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА

В начале XXI века проблема дискурса является одной из самых актуальных и популярных в гуманитарных исследованиях. Множественное количество определений дискурса в украинской и зарубежной лингвистике не дает общепринятой дефиниции понятия «дискурс». В исследовательских концепциях прослеживается не только разная трактовка дискурса, но и включение в его определение понятия текста.

Цель исследования: выявить и проанализировать определяющие параметры художественного дискурса.

Общеизвестно, что текст является процессом и результатом речевой деятельности человека. На современном этапе научного знания наибольшим эвристическим потенциалом владеют модели текста, которые строятся на понятии дискурса. Поскольку какой-либо текст вмещает компоненты, функция которых состоит в его смысловом и коммуникативно-прагматическом декодировании, т.е. дискурсивизации, текст рассматривается в нашем исследовании как центральный компонент дискурса.

В современной лингвистике текста термин «дискурс» не имеет однозначного понимания, что объясняется следующим фактом: дискурс является предметом междисциплинарных исследований, рассматривается среди других дисциплин, в частности: лингвистики текста, литературоведения, когнитивной лингвистики, дискурсологии, психолингвистики, социолингвистики, прагматики.

В лингвистике наряду с понятием «дискурс» определяют понятие «текст». К примеру, В. Боротько дискурс понимает как текст, состоящий из коммуникативных единиц языка – предложений и их объединений в более

крупные единства, находящиеся в непрерывной содержательной связи и позволяющие воспринимать его как единое образование [2].

Художественный текст является одним из компонентов акта художественной коммуникации, представляя собой особую художественную реальность, которая, соединяясь с дискурсами автора и читателя, создает новый тип дискурса – художественный.

Современные исследователи отмечают, что художественный дискурс можно охарактеризовать в рамках различных классификаций типов дискурса. По классификации В. Карасика, художественный дискурс входит в состав персонального типа дискурса, то есть адресант выступает как личность во всем богатстве собственного внутреннего мира и строит высказывания, исходя из своих взглядов. А. Белова относит художественный дискурс к сфере функционирования [1], а по классификации Г. Почепцова – к безадресатному подвиду письменного типа дискурса [3].

Можно утверждать: если текст рассматривается как абстрактная формальная конструкция, то дискурс – это один из видов ее актуализации, рассмотренной с точки зрения ментальных процессов и в аспекте экстралингвистических факторов.

Таким образом, художественный дискурс нами дефинируется как текст в его живом семантическом и прагматическом движениях: в контексте говорящего – автора, слушателя – читателя и культуры, которая их создала.

Дифференциальными параметрами художественного дискурса называют ориентированность на форму и антропоцентричность.

Ориентированность на форму подразумевает наличие в художественном тексте (как продукте и результате дискурса) определенного количества стилистических приемов или других ассоциативно образных явлений.

Антропоцентричность художественного текста заложена в том, что только человек является субъектом действительности и имеет способность сущностного отображения этой действительности. Все части текста важны, но человек в тексте занимает особое место.

Язык художественного дискурса имеет свои особенности. В художественном дискурсе находят отражение социально-языковые и эстетические оценки, а также наиболее употребительные шаблоны речи разных социальных групп. Художественный дискурс изобилует наличием эмоционально-окрашенной лексики, а степень эмоциональной окраски высказывания зависит от характера и жанра художественного произведения, от содержания высказывания, а также от индивидуально-творческой манеры автора. В языке художественного произведения используются самые разнообразные социально-экспрессивные краски языка изображаемой среды.

Художественный дискурс является культурно-мыслительным взаимодействием автора и читателя, имеющего определенную интенцию, а сам текст – результат авторской дискурсии и стимул к читательской дискурсии. Он единственная гарантия дискурса.

В художественном тексте автор декодирует собственное мировоззрение: систему обобщенных взглядов человека на мир и свое место в нем, а также обусловленные этими взглядами его основные убеждения, жизненные позиции и ценностные ориентации. Прямо / косвенно, эксплицитно / имплицитно любая языковая номинация художественного дискурса является авторской картиной мира, поэтому актуализирует его интенцию. Вместе с тем все, что мы можем представить или узнать об авторе, оказывается только в пределах восприятия того или иного адресата, а отсюда предполагает множественность интерпретаций. Взаимодействие между автором и читателем происходит при помощи внедрения в когнитивную систему читателя. Авторский, «чужой» мир становится для читателя «своим», иными словами, адаптируется в его сознании, превращается в эффективный способ познания себя и окружающей действительности. Для эффективной коммуникации автора и читателя последнему нужно обладать достаточным тезаурусом, определенными умственными способностями, определенной концептуальной системой, что составляет основу его знаний о мире.

Большинство дискурсов имеют высокую степень интертекстуальности и интердискурсивности. Собственно литературные дискурсы по своей природе гетерогенные и полиморфные.

Таким образом, в теории дискурса художественный дискурс – одна из самых неоднозначных дефиниций, это воплощение вербального сообщения, передающего предметно-логическую, образную, эстетическую, оценочную и эмоциональную информацию, объединенную в идейно-художественном содержании текста в единое целое.

Література

1. Белова А. Д. Поняття «стиль», «жанр», «дискурс», «текст» у сучасній лінгвістиці. *Іноземна філологія*. Київ: Вища школа, 2002. Вип. 32–33. С. 7–14.
2. Боротько В. Г. Элементы теории дискурса. Грозный: Изд-во Чечено-Ингуш. государственного ун-та, 1981. 133 с.
3. Почепцов Г. Г. Прагматические особенности текста. *Прагматическая интерпретация и планирование дискурса*: тезисы. Пятигорск: Изд-во Пятигорского пед. ин-та ин. языков, 1991. С. 12–33.

Куртова О. С.,

викладач,

КЗ «Бердянський медичний фаховий коледж» ЗОР

ФЕНОМЕН ПОПУЛЯРНОЇ КУЛЬТУРИ

Поняття «популярна культура» доволі широке, бо досі немає одного сталого визначення цього словосполучення. Навколо цього терміну точаться безперервні дискусії, в результаті яких виникають все нові й нові дефініції. Щоб зрозуміти

сутність цього поняття, необхідно насамперед віднайти смисл терміну «культура», який є одним з двох складників. Так, Джон Сторі у праці «Теорія культури та масова культура», спираючись на наукові здобутки видатного англійського соціолога Раймонда Уїльямса, твердить, що **культура** – це, по-перше, «загальний процес інтелектуального, духовного та естетичного розвитку», по-друге, «конкретний спосіб життя людей, епохи чи групи» і, по-третє, «практика й наслідки інтелектуальної, особливо творчої діяльності» [3, 14].

Існують також інші дефініції терміну «культура», а саме: *«культура – це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений у продуктах матеріальної та духовної праці, у системі норм та закладів, у духовних цінностях, у сукупностях ставлень людей до природи, між собою і до самих себе»* [2]; *«культура – це процес і результат виокремлення людини з природи, створення нової реальності та способу свого існування, так званої «другої природи»; у цьому плані змістом культури стає історична зміна природних і соціальних умов життя людини, розвиток людських сил та здібностей, тобто становлення і розкриття сутності людини як у ній самій, так і в усьому багатстві та різноманітті створеної нею дійсності»* [2].

Неоднозначність поняття «культура», що є багатоаспектним та багатовимірним, спричиняє ускладнення в трактуванні поняття «популярна культура».

Щоб окреслити поняття «популярна культура», слід проаналізувати другу складову словосполучення – термін «популярний». Раймонд Вільямс у книзі «Ключові слова. Словник культури і суспільства» (1983) окреслив шість значень поняття «популярний»:

- 1) належний людям, народу;
 - 2) низький чи простий (нищий);
 - 3) уподобаний багатьма людьми;
 - 4) такий, що продумано (навмисно, свідомо) прагне прихильності чи широкого схвалення (що асоціюється із «комерційним»);
 - 5) маловартісний (як протилежність до «якісний»);
 - 6) минула та сучасна література / культура / мистецтво, створені народом
- [5, 184–186].

Залежно від вибору одного зі значень буде характеризуватися саме явище популярної культури. Їй присвячені дослідження в різних колах знань: філософії, соціології, естетиці, мистецтвознавстві, психології, культурології тощо. Цей різновид культури становить складну систему, яка вимагає низки ґрунтовних досліджень. Багато вчених підкреслюють її безпосередній зв'язок зі споживачами, тобто з окремими прошарками суспільства (Т. Веблен, Б. Розенберг, Д. Рісмен, Д. Макдональд, Д. Бенсман).

Теорія масового суспільства, за словами К. Шапінської, розглядає популярну культуру як масову, тобто таку, що належить цьому товариству. Основним моментом у її становленні є процес індустріалізації та урбанізації, який мав руйнівні наслідки для культури. Виникнення великомасштабного та

механізованого промислового виробництва, зростання густонаселених міст призвели до дестабілізації попередніх ціннісних структур, які об'єднували людей. Руйнування пов'язаної із землею сільської праці, сільської тісної спільноти, занепад релігії, секуляризація, пов'язана з вірою в науку, поширення механічного і відчуженої заводської праці, встановлення моделей життя у великому місті, відсутність моральної основи – усе це лежить в основі масового суспільства і масової культури [4].

«Масове суспільство», «масова людина» – ці поняття стають визначальними для досліджень масової культури першої половини XX століття, схильних бачити її особливості у специфіці соціальних структур і змінюється під впливом нових технологій загального характеру культури.

Слушним буде зауважити, що Х. Ортега-і-Гассет робить акцент на соціальній природі масової культури, натомість О. Гакслі аналізує специфіку масової культури як естетичного явища, хоча також пов'язує її зі зростанням значущості маси в суспільстві. У статті «Мистецтво і банальність» (1923) О. Гакслі розкриває причини успіху масової культури – це, насамперед, впізнаваність і доступність. Крім того, суспільство потребує постійного підтвердження великих істин, хоча досягається це масовою культурою на низькому рівні і без смаку. Справа в тому, що попит на масову культуру зростає дуже швидко, а добрих художників ніколи не може бути достатньо, тому цей попит задовольняється поганими художниками [4, 23].

Т. Гундорова наголошує, що «форми масової культури знаходимо ще у XVIII ст., коли особливою популярністю користуються жанри пригодницької літератури, подорожі, мандри. Прототипом масової літератури кінця XVIII ст. можна вважати і лубки, які з'явилися у XVII ст. в Росії і спочатку мали релігійний характер, а згодом секуляризувалися і стали популярним комерційним товаром» [1, 80–81]. Незважаючи на суперечливість оцінок популярної культури в цілому та її окремих аспектів, цілком вирогідним є той факт, що вона стала невід'ємною частиною життя людини XX століття, сформувала своєрідне середовище буття, органічно поєдналася з повсякденним життям та предметно-побутовою сферою.

Дж. Сторі зауважував: “Відправною точкою для кожного визначення масової культури є те очевидне зауваження, що **масова культура** – це просто культура, яка подобається значній кількості людей <...>. Зрозуміло, що будь-яке визначення терміна «масова культура» мусить включати в себе кількісний вимір: цього, здається, вимагає саме слово «масова». З іншого боку, так само очевидно, що самого лише кількісного показника недостатньо для адекватної дефініції масової культури. Такі підрахунки майже напевно включатимуть у себе офіційно санкціоновану «високу культуру»” [3, 21].

Соціолог Д. Чейні у дослідженні «Культурні зміни і повсякденне життя» виділяє чотири види популярної культури, які спростовують думки про ідентичність популярної й масової культури, а саме: доіндустріальна, урбаністична, масова і фрагментарна, які базуються на історичному принципі, взаємодоповнюючи одне одного.

Отже, аналіз наукової літератури з питань масової й популярної культури засвідчує, що на сьогодні відсутнє єдине розуміння їх співвідношення і значення. Визначення К. Шапінської, яка не накладає на популярну культуру жорстких часових рамок і характеризує її за критеріями зрозумілості, доступності і привабливості для більшої частини населення, є, на нашу думку, найбільш прийнятною. Важливою є думка вченої про складні форми взаємодії популярної культури із елітарною та народною.

Література

1. Гундорова Т. Популярна культура versus висока культура. *Кімч і література. Травестії*. Київ: Факт, 2008. С. 68–91.
2. Понятие культуры / Культура и искусство [Электронный ресурс]. URL: http://otherreferats.allbest.ru/culture/00006874_0.html.
3. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура. Вступний курс; [перекл. з англ. Сергія Савченка]. Київ: Акта, 2005. 357 с.
4. Шапинская Е. Н. Очерки популярной культуры. Москва: Академический Проект, 2008. 191 с.
5. Williams, R. *Keywords, a Vocabulary of Culture and Society*. New York: Oxford University Press, 1983.

Кушнікова Н. О.,

студент,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **В. М. Баденкова**

ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА МАРКОВАНІСТЬ КОЛЬОРОНАЗВ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ЗБІРКИ «ЗАМУРОВАНА МУЗИКА» Д. КРЕМЕНЯ

Колір є одним із компонентів національного світосприйняття й світовіддзеркалення, належить до числа понять, які характеризують і духовні процеси, які відбуваються в суспільстві. Одним із важливих аспектів вивчення кольоративів є всебічний аналіз їх функційних властивостей у мові фольклору та художньої літератури. Численні спостереження в галузі лінгвопоетики переконують, що в поетичній мові назви кольорів є естетично проакцентованими, відзначаються багатством семантичних наповнень і виконуваних функцій. Колірна гама як важливе мовноестетичне явище є одним із показників індивідуального стилю автора, а її аналіз має принципове значення для розуміння специфіки поетичномовних картин світу. Універсальна категорія кольору – одна із центральних у поетичній мові Д. Кременя, тому є тлом для представлення семантики інших образів та їх осмислення, вербалізації образно-чуттєвих вражень, уявлень.

Авторський словник номінацій кольорів – надзвичайно багатий. Особливу групу в системі кольороназв становлять номінації **червоного** кольору. За кількістю відтінків (9) – це найбільш репрезентативна в поетичному словнику група кольоролексем: *червоний, кривавий, малиновий, кармінний, огненний, помаранчевий, пурпурний, рожевий, червінь*. Із усіх хроматичних кольорів червоний характеризується найвищим ступенем інтенсивності, насиченості, сконцентрованості.

Семантика червоного кольору несе емоційно-оцінні метафоричні означення. Поет використовує амбівалентну природу кольору: той самий кольоратив паралельно функціює в позитивно-оцінному і негативному конотативному значеннях. Позитивний оцінний зміст епітету *червоний* веде свій початок із фольклорних словосполучень *червоний мак, червона калина*, а в Д. Кременя – це засіб виразної візуалізації: *«Калинове гроно стікає, мов кров, з полотна»* [1, 111].

Багрянниця Христа була символом Його мучеництва і наруги, що виступає в контексті зі згадкою про переосмислене автором минуле України: *«а хрест а тінь Месії розіп'ята / сорочка біла і червоні маки/ смертельна ця диявольська вендета / і пурпуром крові / горить кришталь»* [1, 122].

Особлива значущість червоного кольору в українській традиційній культурі зумовлені його близькістю до вогню і світла: *«І схиляюся знову при ватрі, / Червоне саяво в синім небі /зблідло ...»* [18, 331].

Семантика червоного кольору несе емоційно-оцінні метафоричні означення. Етноцентричним компонентом в образному слововжитку Д. Кременя є минуле України: *«Ще до Полтави й Батурина червоні очі людських голів / Дивляться так незмигно з чорноти небесної глини»* [1, 32]; *«І підпливає кров'ю в древній книзі / Кармін і червінь древніх сторінок»* [18, 87]; *«У твоїм золотому волоссі – / Золотий і кривавий мій вік...»* [18, 37].

Автор активно залучає червоний та його відтінки як основні геральдичні кольори: *«Імперського малинового стягу»* [18, 193]; *«Я все життя живу в імперії, / Де малоруські хутори. / Де при радянській владі мерії, / А в них червоні прапори»* [18, 29]. А ще підсилення семантики тривоги, та в контексті національної специфіки людського світосприймання митець репрезентує його як символ смерті: *«Когорти стають під кривавий кумач...»* [18, 322]; *«У твоїм золотому волоссі – / Золотий і кривавий мій вік...»* [1, 37].

Часто, як і належить дитині своєї епохи, Д. Кремень пов'язує червоний із радянським минулим як втіленням зла (це і політв'язні сталінських часів, і голодомор). Важливо зазначити, що колір крові використовується в поезії як символ смерті, революції, кровопролиття: *«І троєкратно впасти у росі, / Кривавий слід лишивши за собою...»* [1, 35]; *«літа криваві»* [1, 237]; *«У твоїм золотому волоссі – / Золотий і кривавий мій вік... / Мов китайський ліхтарик пливе / У кривавім лимані епохи...»* [1, 37].

Однак на прапорах він може символізувати і бунт, і революцію, боротьбу, силу, перемогу, оскільки червоний – це і колір свободи: *«Ні, не кров'ю наповнена чаша, / Тут свободи червоне вино...»* [18, 146].

Огнений (вогнений) «який має колір вогню; яскраво-червоний», що перш за все асоціюється з кров'ю і вогнем, у Д. Кременя має такі вияви: *»В огненнім отворі дверей»* [18, 214]; *«На літопис, у слюзі вологій, / Вічність сліз огнених не пролле»* [18, 128]; *«Час огненного вєпра»* [18, 159]; *«Кому не пишу – все одно, що на тому світі / Написати на стінах огненні слова олівцем. / А в реальності – німо. Вогнями рекламними – СІПІ»* [18, 161].

Пурпуровий колір – це темно-червоний або яскраво-червоний колір із фіолетовим відтінком; багрянний. Він позначає також владу, велич. Це колір одягу, що є ознакою приналежності до вищого суспільного стану; на імператорському пурпурі був слід кривавої жорстокості царського свавілля – такі негативні символи цього розкішного кольору: *«Але з нами царі й королі, / Та корони, та пурпурна одіж, / І йдемо то в похід, як на продаж...»* [18, 199].

Етнокультурний образ жар-птиці виступає своєрідним структурним чинником у поетичному тексті: *«Горить вода, тече вода, / Немов огненна диво-птиця»* [1, 132]. Він виступає знаком й одночасно типовою моделлю із власне поетичними смисловими відтінками: *«Як золоте жар-птиче слово / І наші душі обпекло?»* [18, 132].

Жовтий – символ тепла, радощів і поваги. Жовтий колір справді вважається більш земним, предметним, порівняно з величним золотим. Первинне значення кольорономінацій актуалізується в сполученні з іменниками, що називають реалії флори та фауни: це – колір золота, зрілого колосся пшениці, жита, ячменю, через які він уособлює Сонячне світло.

Найбільш активно функціює в текстах кольоратив **золотий**. Назви золотої барви є стилістично маркованими і репрезентують позитивну аксіологічну семантику. Така кольорна ознака цілком властива християнському мистецтву українців, є уособленням рідного краю: *«золотими банями собору»* [18, 52], *«...Сяють бані на церкві – / золоті, золоті»* [18, 97]; *«У чеканні золотого храму / Буду я стояти на зорі»* [18, 186]; *«храми золоті, / І золота стріла Адміралтейства»* [18, 171]; *«А вежа серед степу – золота»* [18, 87].

Білий – символ невинності, чистоти й радості. Він – нейтральний: у ньому – чарівна сила денного сонячного світла, що виражає спорідненість із Божественною силою. Узвичаєні вживання *білі дні, білий світ*. Характерним для поетичних текстів є вживання словосполучення *білий світ* у конструкціях із образним репрезентантом простору, напр.: *«... августішого білого дня починає звучати соборна площа і сонце над головою»* [18, 300]; *«Ми не бачили білого світу з-за сліз...»* [18, 55]. Назви білого кольору у поезії митця представлені широким спектром значень – від власне номінативних до символічно-узагальнених: *«І білий хліб. / І біла хата»* [18, 30–31]; *«А в Карпатах – сніг як білі вівці»* [18, 126]; *«І ледь шепоче білими губами / У Сиваші солоному вода...»* [18, 181].

У Д. Кременя чільне місце займає і фольклорний образ сивої зозулі, який допомагає вибудувати паралелі: *«І ми це життя не повторим, о сиве кохання моє, / У тиші вечірній над морем, де сива зозуля кує»* [18, 104].

Отже, кольороназви – це одиниці, які репрезентують властивий лише українському етносу спосіб сприйняття світу, манеру мислення й поведінки, містять закодовану інформацію про колективний досвід. У поетичних текстах Д. Кремінь розширює їх символічний простір, надаючи їм нових смислових інтерпретацій та емоційно-оцінного значення.

Література

1. Кремінь Д. Замурована музика: лірика, симфонії, поеми. Київ: Ярославів Вал, 2011. 360 с.

Ліденкова О. О.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Гомельський державний університет імені Ф. Скорини

КЛАССИЧЕСКАЯ ФОРМА ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА В СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Историческая проза со времени появления «The French Lieutenant's Woman» Дж. Фаулза (1969 г.) зарекомендовала себя как испытательная площадка для самых смелых литературных экспериментов. Еще никогда в истории развития жанра не существовало такого многообразия ее разновидностей: детективная, военная и готическая, морская, любовная и авантюрно-приключенческая, научно-фантастическая и фэнтезийная. Популярность набирают исторические комиксы и графические романы. Но ошибочно было бы считать, что классическая форма, которую несколько столетий назад популяризировал В. Скотт, осталась в прошлом. Ценителям жанра прекрасно известны имена К. Фоллета, Б. Корнуэлла, Форстера, П. О'Брайен, а белорусским читателям – К. Тарасова В. Орлова, Л. Дайнеко, А. Лютых, Е. Зубовича, Э. Ялугина, А. Литвина.

Формула подобного романа привычна и не претерпела значительных изменений принцип выбора протагониста. Как правило, это выдуманная личность – обычный человек, выходец либо из среднего класса, либо мелкого дворянства, делающий военную карьеру. С одной стороны это дает герою достаточную свободу действий и большую географию передвижений, он всегда имеет правдоподобную причину оказаться в гуще событий. С другой стороны не делает его заложником обстоятельств с заранее predetermined судьбой.

Внутри формы возможны вариации. К. Тарасов, Л. Дайнеко, В. Орлов отступают от принципа выбора героя в своих романах о великих князьях – Миндовге, Всеславе, Владимире. В этих произведениях на первый план выходит идея об определяющей роли личности в истории.

Еще один обязательный герой современного варианта жанра – иностранец, часто близкий друг главного героя, который позволяет представить

альтернативную точку зрения на происходящее или дистанцироваться автору от непопулярной или отличительной от общепринятой оценки событий. В романах Л. Дайнеко это чаще всего монахи-ученые, немецкие миссионеры, как Генрих или Сиверт из романа «Жалезныя жалуды». В циклах Б. Корнуэлла и П. О'Брайена ближайшими соратниками главных героев-англичан становятся выходцы из Ирландии (сержант Харпер и доктор Матьюрин соответственно), которые могут свободно и безбоязненно обсуждать недостатки британской политики. Читателем подобная критика всегда будет воспринята с пониманием и гораздо более благосклонно.

Ценность традиционной формы исторической прозы для современного читателя в том, что именно такие произведения во многом выполняют неопределимую работу по изложению в доступной увлекательной форме научно-популярной версии истории. На презентации своего романа «Прастрэлены талер» А. Литвин, например, поясняет, что роман написан в приключенческом стиле, «які можа зацікавіць і выхаваць у айчыннага чытача любоў да мінулага Беларусі [1]. Стоит вспомнить, что именно с рождением понятия национальной гордости и национальной истории связывают небывалую популярность жанра в начале 19 века. Именно литературная, эмоционально пережитая, пропущенная читателем через себя версия событий становится основой картины национального прошлого в общественном сознании. Лучшие образцы данного направления отличаются максимальным вниманием к точности исторических деталей. Однако в подобной дотошности часто заключается и слабость таких произведений с художественной точки зрения. Можно сказать, что именно традиционный исторический роман чаще всего страдает от «проклятия летописца», когда книга превращается в лоскутное одеяло из фактов, исторических баек и анекдотов, а также лирических отступлений.

Читатели, ориентированные прежде всего на психологизм, погружение в атмосферу эпохи, отмечают сухость изложения и искусственность эмоциональных коллизий в романах подобного типа. «Сармацкі стыль – гэта не толькі шабля, конь і тое, у што апрануты шляхціч. Гэта ідэя і стыль жыцця: эмоцыя, маштаб, раскоша, смеласць і бязглуздыя рашэнні ў камбінацыі з аб'якавасцю да смерці і лёсу заўтрашняга дня», – считают читатели романа «Беларускі палкоўнік» Е. Зубовича [2]. При этом и сюжет, и персонажи оказываются заложниками увлеченности автора фактологической стороной событий и деталями быта. Героев подобных произведений сложно воспринимать всерьез, они относительно статичны, особенно в поздних книгах длинной серии. Персонажам не остается места для личностного роста, слишком заметна их роль как рупора автора. Примеры подобного можно найти и в популярнейших романах Б. Корнуэлла, и в исторических детективах М. Климковича, М. Адамчика, Л. Рублевской, Л. Дайнеко и многих других.

Персонажи, подобные Шарпу и Утреду (Б. Корнуэлл) или капитану Княжнину из упомянутой дилогии А. Лютых (любовь к говорящим именам неискоренима в данном жанре) очень удобны тем, что позволяют писателю органично излагать их глазами очевидца подробности как великих битв, так и

быта, психологии и повседневных реалий совершенно разных людей, от короля до простого солдата. Даже многочисленные женщины, которые ненадолго пленяют сердце героя, скорее всего, не случайно представляют максимально разнообразные социальные и национальные группы. Княжин, например, за несколько начальных глав «Битвы под острой брамой» успел близко познакомиться с Игельстромом, послушать полонез Огинского в авторском исполнении, вскружить голову талантливой виолончелистке пани Ядвиге, польской фрейлине и самой Екатерине II, при этом жену героя автор предусмотрительно оставляет в Петербурге.

Однако, есть и примеры гармоничного сочетания исторической достоверности, атмосферности и глубокого психологизма, и пример тому – творчество П. О'Брайена. И речь здесь идет не только о детальности и достоверности воссоздания атмосферы эпохи, точности отсылок к реальным фактам истории или смысловой наполненности текста (хотя и в этом отношении О'Брайан не уступает и даже превосходит своих коллег). То, что прежде всего привлекает читателя в его произведениях – прописанные автором с невероятной психологической точностью характеры и динамика семейных, дружеских, иерархических взаимоотношений, его интуиция в трактовке универсальных человеческих мотивов и стремлений. По словам А. Байетт, Ю. Уэлси, а так же других критиков и почитателей писателя главный герой его серии – капитан Джек Обри – *«of all the great naval heroes, is by far the most believable»* [3].

Таким образом, примеры творчества отдельных авторов доказывают, что и в настоящее время традиционный исторический роман продолжает развиваться и адаптироваться под меняющиеся вкусы и литературные тенденции. Динамичность сюжета, сплетение интриг в сочетании с исторической достоверностью неизменно гарантирует их популярность среди читателей. Успех произведения в этом случае во многом зависит от способности автора сбалансировать фактологическую и сюжетную составляющие произведения

Література

1. «Прастрэлены талер» – новы прыгодніцкі раман Аркадзя Ліцьвіна [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <http://harodniaspring.org/be/news/4172>.

2. Кіркевіч А. "Беларускі палкоўнік" – пратэстанцкае фэнтэзі пра "Крывавы патап" XVII ст. [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <https://budzma.by/news/byelaruski-palkownik-pratestanckaye-fentezi-pra-kryvavy-patop-xvii-st.html>.

3. Coker C. Men at war what fiction tells us about conflict, from the Iliad to Catch-22. London: Hurst, 2014. 256 с.

Мармацай О. М.,
магістрант,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **Е. В. Олійник**

СИНКРЕТИЗМ У З'ЯСУВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ КОНСТРУКЦІЯХ

Явище синкретизму (синхронної перехідності) в мові було предметом наукового осмислення багатьох лінгвістів, але низка питань, які стосуються цієї проблеми, потребують подальшого вивчення. Увага вчених до феномену перехідності на синтаксичному рівні зумовила появу певних спостережень і висновків, що знайшли відображення у працях Віри Бабайцевої, Івана Вихованця, Вікторії Зарицької, Ніни Іваницької, Олександра Пешковського, Лілії Чеснокової, Людмили Шитик та ін.

Аналіз літератури з окресленої проблеми засвідчує, що поряд з іншими перехідними конструкціями на більшу увагу заслуговує явище синкретизму в системі з'ясувальних складнопідрядних речень. Тому **мета** нашої наукової розвідки полягає у виявленні факторів, що зумовлюють синкретизм у з'ясувальних складнопідрядних реченнях.

У роботі використовуємо описовий **метод** дослідження та елементи компонентного аналізу.

Студіювання теоретичних джерел засвідчило, що синкретизм на рівні складнопідрядного з'ясувального речення обумовлюють кілька чинників. Найпершим і найголовнішим показником, що зумовлює синкретизм у таких конструкціях, є опорний компонент головної частини, зокрема його синкретичне категорійне значення.

Пояснюваними словами в синкретичних з'ясувальних складнопідрядних реченнях виступають віддієслівні іменники. Саме вони найбільшою мірою спричиняють появу додаткового відтінка у значенні підрядної частини і неоднозначність їх класифікації, викликають необхідність кваліфікувати такі конструкції як перехідні або взагалі уникати їх аналізу.

Як відомо, в основу виділення іменників покладено ономасіологічну категорію предметності. Відповідно до цього, семантичне ядро іменників становлять лексеми на позначення предметів і тих понять, які характеризуються тим, що вони відображають матеріальні предмети і містять у собі в силу цього загальну категорійну ознаку предметності, [3]. Це так звані первинні (непредикатні) іменники, що є носіями семантики предметності. Проте в сучасній українській літературній мові налічується значна кількість вторинних (предикативних) або синтаксичних іменників, значення яких охоплюють граматичну предметність, побудовану на базі дієслівності, прикметниковості, прислівниковості. Вторинні іменники можуть виступати в ролі семантичних еквівалентів висловлень. Будучи семантично похідними одиницями, вони у формально-синтаксичному та морфологічному планах завжди ґрунтуються на

первинних іменниках, набуваючи граматичної предметності: з одного боку, вони зберігають граматичні особливості дієслова (здатність до керування), а з другого – набувають семантики та можливості бути пояснюваним словом, притаманних іменнику, утворюють проміжну ланку.

Спектр опорних компонентів, що поєднують головну частину з підрядною в конструкціях із **з'ясувально-атрибутивним** значенням, надзвичайно широкий. Основні семантичні групи цих девербативів уже були предметом вивчення багатьох синтаксистів, тому ми в своєму дослідженні спиратимемося саме на їх доробок [3, 66].

Найголовнішими є такі семантичні групи опорних компонентів:

1) **зі значенням мовлення, повідомлення, сприймання та передачі інформації** (заява, звістка, посвідка, твердження, чутка тощо): *Війт читав офіційну заяву, що, мовляв, поляки б'ють німців та що їхня кіннота вдерлася в східну Прусію* (Л. Палій); *А мої люди привезли звістку, що у Мозирі й Турові на Білій Русі Януш Радзівіл вирізує селян, сотнями на палі садовить, вогню на поталу віддав села і міста* (Н. Рибак); *Батько тим часом дістав посвідку від знайомого лікаря, що, мовляв, у нього був серцевий удар і він лежав цілий час у ліжку* (Л. Палій); *Загальноприйнятим є твердження, що вирішальна роль належить мовній свідомості середнього покоління, тоді як у представників старшого покоління можуть зберігатися пережиткові елементи старих норм, а мовна практика молодшого покоління характеризується більшою кількістю інновацій* (А. Грищенко); *В селі кружляли чутки, що Львів німці збомбили* (Л. Палій);

2) **зі значенням мислення** (гадка, думка, згадка тощо): *Лякаюся самої лише думки, що Лариса може дізнатися чи бодай запідозрити, що я тут виробляв* (В. Слапчук). Девербатив думка є найпродуктивнішим у творенні таких речень, а решту слів, на жаль, нами зафіксовано не було, хоча можна передбачити вживання таких конструкцій: *І гадки не маю, що відбувається; Одна лише згадка, що скоро іспит, посилювала мої переживання;*

3) **зі значенням відчуття та емоційного стану** (віра, відчуття, загроза тощо): *Не полишає ні на мить відчуття, що переступив таємну межу, за котрою все частіше, все надовше та гарантованіше замикаються вуста і зникає бажання говорити* (В. Кашка); *Він мав не тільки муку, але й гордість, і віру, що краса повинна єднатися тільки з красою* (М. Стельмах); *Є загроза, що після війни з'явиться письменницька пошесть, особливо багато письменників з'явиться серед наших квартирнтів, що наб'ють собі руку на нарисах* (О. Довженко);

4) **з оцінним значенням**: *диво, щастя тощо: Андрій почервонів і водночас зрадів, бо це диво, що він має таке знамените товариство* (І. Багрянний). *Тим часом Василь Іванович статечно бесідував з людьми, зі здивуванням чув у своєму голосі інтонації дитинства, і серце розтавало від щастя, що можливе отаке у житті* (Ю. Яновський);

5) **зі значенням буття, випадковості**: *випадковість, знак, факт тощо: І, звісно ж, була випадковість, що Тоні з Віталіком випало гнати один рядок*

(О. Гончар). *Це ж знак, що на все життя дві долі в одну з'єднані, як обручем* (В. Петльований). ... *І хоч це був факт, що випадковість, проте серце не могло довго вгамуватись* (І. Багрянний).

Розглянуті приклади підтверджують, що в усіх конструкціях засобами зв'язку виступають різні сполучники, але найпродуктивнішим залишається сполучник *що*.

Отже, у системі з'ясувальних складнопідрядних речень нерідко з'ясувальне значення ускладнюється додатковими відтінками. Найчастіше – це відтінки атрибутивного значення, засоби вираження якого формуються на ґрунті з'ясувальних відношень. Основним фактором, що зумовлює синкретизм у з'ясувальних конструкціях, виступає опорний компонент головної частини (девербатив або іменник, що має здатність до керування, або предикат з емоційним значенням), а саме його синкретичне категорійне значення.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

2. Зарицька В.Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетровський національний ун-т. Дніпропетровськ, 2005. 20 с.

3. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 136 с.

4. Чеснокова Л.Д. Синкретизм в сфері членів предложения. *Филологические науки*. 1988. № 4. С. 48–52.

5. Шитик Л.В. Явища синхронної перехідності в системі безсполучникових речень. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць / МОН України. Черкаськ. нац. ун-т ім. Б.Хмельницького. Черкаси: Брама-Україна, 2006. С. 62–69.

Механцева В. М.,

студент,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **В. М. Баденкова**

НАЦІОНАЛЬНИЙ КУЛЬТУРОПРОСТІР У ТВОРЧОСТІ Д. КРЕМЕНЯ

Поетична мова Д. Кременя органічно поєднує не лише найкращі здобутки світової класики, а й глибинну національну традицію. Осмислення долі України здійснюється через призму віковичної культури, ціннісних надбань.

Художньо-мовна структура національного культуропростору є складною та багатокомпонентною, оскільки утворюється з найрізноманітніших чинників, серед яких центральне місце посідають типові символи українського довкілля, номінації об'єктів біосфери, кольороназви, елементи матеріальної культури,

широкий спектр онімічних одиниць, культурно-історичні артефакти тощо. «Національно-культурний простір включатиме в себе всі існуючі та потенційно можливі уявлення членів певної спільноти про феномен культури... Тобто поняття простір надає можливість актуалізувати ті аспекти культурних процесів, які видаються значимими в локальному контексті культури конкретного національного середовища» [1, 10]. Великої значущості для вивчення етнокультурної своєрідності кожного народу набувають слова-символи. Своєрідність символіки народу виходить з конкретного і неповторного життєвого досвіду етносу.

Дмитро Кремінь переосмислює, інтерпретує історичні реалії України, показує своє ставлення до світу, до історичного минулого нашого краю, до всього недоторканого.

Однією з найвеличніших сторінок історії України є козацька доба, символи якої є відображенням нашої національної ідеї, незламного духу і любові до волі. Українські козаки – найбільш мужні, відважні й загартовані в боях із ворогами своєї землі представники українського народу – є невід’ємною й органічною частиною історії України та всесвітньо-історичного процесу. У творчості Дмитра Кременя козацтво постає як рушій національного розвитку, борець за свободу, за життя, за право кожного вірити в те, у що він вірить, бути щасливим: *»Ану ж бо, де ви, козаки? / Ану ж бо, посмійтеся, турки!«*; *«Де та люта і хижа, та праведна мста є? / де козацької лави злютований рев?»*; *«Що ми – не ми, що ми козацькі діти»*.

Запорізька Січ – укріплений осередок нереєстрового Війська Запорозького Низового другої половини XVI – кінця XVIII століття, який був розташований за порогами Дніпра: *« I відбувши вічну кару, / I відбувши довгу ніч, / Випливає із пожару Запорозька Бозька Січ»*. Але автор звертається не тільки до цієї оспіваної Січі, а й змальовує у своїх поезіях й інші осередки козацької слави: *«День і ніч над виднокраєм, / Понад Бугом – день і ніч! – / Проступіться! – / Січ гуляє, / Запорозька, / Бозька / Січ»*, *Пропadaє Україна, / Та гуляє Січ одна «, «I Чорне море долиною мріє, / Немов блукальська Задунайська Січ»*.

Традиційно автор порівнює козаків із лицарями: *«Тільки просвист стріли – і навзак / Упаде серед степу козак, / Мертво звисне рука із нагасм. / Задалеко та лицарська Січ. / Задалеко з коханою ніч. / Задалеко Європа, козаче... / Серед степу – убитий козак»*.

Автор згадує як історичні особи, так і міфічні постаті. Це зокрема очільники гайдамацького повстання – Коліївщини – Максим Залізняк та Іван Гонти, які виступають як символи свободолюбства: *«Ця земля Залізняка і Гонти, / I свободи недозрілий плід...»*, це й легендарний козак-характерник Мамай – своєрідне втілення українського характеру, символ безсмертя, слави: *«...Про віщо ти граєш, Мамаю? / Про віщо співаєш, безбожний Мамаю? / I світ, у росі спалахнувши, двоїться, / немов у Мамая хмільній голові. / А кінь твій поникнув, козаче Мамаю...»*, *«Пропав Мамай, і шабля, й кобза, й кінь»*. Символіка була важливим складником у житті козаків, це все, що вирізняло цих лицарів і їх супроводжувало, – образ коня як кращого друга й вірного побратима козака,

шаблі як символ «чесної», благородної зброї, кобзи, яка в руках козака стає не просто музичним інструментом, а священним атрибутом, завдяки якому він проникав у саму духовну сутність всесвіту, медитуючи та отримуючи насагу для подальших змагань: *«Гвардійці сміливі зело, / а нам залишається паша. / Бо далі – / не стане коня, / Пощезнуть козацькі реєстри»*.

Могила – символ давньої слави і волі, цей «біль степів» у Д. Кременя актуалізується як символ журби, у чому вбачаємо глибоке переплетення загальнонаціонального та інтимного: *«Злетить у небо голубе / Журби козацької могила, / Отам, де я любив тебе, / Отам, де ти мене любила»*.

На цьому тлі, як вказують дослідники, дещо песимістичними видаються припущення Д. Кременя щодо втрати історичної можливості самоствердження: *«На могильнику Білого Сидора, / На піщанику – сяєво свіч, / Ніби спалахи снів, що ви видерли / Вороги із козацьких віч. / Зяє череп. Козак регоче. / Пан отаман ізнов на коні?»*. Зустрічаємо й пісенні алюзії з глибоким підтекстом: *«Покидаючи рідний свій край, / Нащо їде козак на Дунай? / Що шукає козак за Дунаєм?»*.

Є в українській історії імена та образи, які наче втілюють її трагічні акценти, – й вони час від часу, іноді наче мимохідь, несподівано – озвучуються, проявляються в поезії Дмитра Кременя; як криваві плями на чистому снігу – і половці-печеніги, і спалені собори, і гайдамацькі ножі, а особливо криваві кати російської імперської ідеї – царі Петро та Катерина, Меншиков і Потьомкін, катастрофа при Полтаві та окупантська осатанілість спалення жінок і дітей у Батурині.... *«Голови на храмі... Кричати їм німо в космос понад чужими полками...»* Або *«Меншиков. Батурин. Чорні жерла тих гармат, що п'яні без вина... І співати мало «Ще не вмерла...»* (тут уже відверте звернення в сучасність!).

Своє переживання образу сучасної України – в силовому полі отих світових імпульсів – поет подає в книзі «Пектораль», відзначеній Державною премією України імені Тараса Шевченка 1999 року. Назва книги багато що говорить українському читачеві, оскільки славетна скіфська пектораль, розкопана в кургані нашого степу, – це той культурний символ, завдяки якому українська історія вписується в еллінсько-скіфський історично-культурний простір. Водночас це і символ минулості найвищих злетів людського духу, минулості, якої нікому не уникнути: *«За сто століть, як викопують нас, / Ми будемо тихенькі, наче скіфи...»*.

Численні флоролексеми і зоолексеми вживаються для створення багатогранних ситуацій зображення складності та глибини амплітуди позитивних та негативних емоцій персонажів. Більш складна семантика образу *орел*, що зазвичай передає духовну велич, символізує силу і мужність, але в авторських текстах – ворожа сила у складних переплетеннях символів української історії: *«Та клюють нас орли / В українській заплаканій Трої»*, *«В твої солов'їні слова / Впиваються пазури орлі»*.

Хата – священний простір, український архетиповий культурний символ найсакрального в житті, де переплітаються усі корені буття та квітне родове дерево. Та автор, використовуючи символічну паралель «Україна – хата»,

говорить, що неспокійно сьогодні в нашій хаті – у власній державі: *«Нашу хату, сумну й безталанну, Досі точить, мов камінь, біда»* («Anno Domini» VII); *«Так жаль мені саду, який сам собою цвіте. / А білена хата давно на замку, і нітрошки / Уже не чекаю, що літо прийде золоте...»*. І ніби пророкує: *«А все-таки більше Січі / повік в Україні не буде»*, що відбиває наскрізний для автора мотив утрати України.

Отже, майбутнє, що має ґрунтуватися на традиціях минулого, набуває суб'єктивних уподобань у творчості Дмитра Кременя через вибудовування символічних паралелей із можливими індивідуальними конкретизаціями.

Література

1. Кравченко О. В. Національний культурний простір як ідентифікаційна модель. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. Вип. 31. С. 4-11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2010_31_1.

Мхитарян О. Д.,

кандидат педагогічних наук,

Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ ЗАСОБАМИ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ ЛІТЕРАТУРИ

Визначальною ознакою сучасного етапу становлення методики навчання літератури є спрямованість на пошук нових способів діалогової взаємодії викладача, вихованців та художнього тексту. Актуалізується компетентнісне навчання літератури, спрямоване на формування нового покоління особистостей із високою гуманітарною культурою й громадянською відповідальністю, здатних до конкурентоспроможного функціонування в умовах сучасного багатофакторного інформаційно й комунікаційно насиченого простору. Крім того, цілеспрямований розвиток у вихованців художньої сприйнятливості й читацьких умінь передбачає розробку як змістового, так і формального його аспектів, що зумовлює технологізацію навчально-розвивальних впливів педагога.

Для формування читацької компетентності майбутніх фахівців-словесників значущим виступає загальний аналіз проблеми реалізації компетентнісного підходу в сучасній українській школі (Н. Бібік, С. Бондар, О. Пошетун, О. Савченко, С. Трубачева) та в освітніх системах зарубіжних країн (Н. Лавриченко, О. Локшина, О. Овчарук). Опорними є визначені вченими основи професійної готовності студентів-філологів до викладання української і світової літератури (О. Семенов, Л. Мірошніченко, Г. Островська) та ідеї розвитку креативності майбутніх учителів літератури (О. Куцевол). Осмисленню проблеми в методичній площині сприяє окреслена О. Ісаєвою, Л. Назаренко, С. Паламар, А. Ситченком, А. Фасолею, Л. Фурсовою, В. Шуляром, Т. Яценко специфіка

формування предметної літературної компетентності учнів, зокрема щодо необхідності уточнення суті й структури поняття та методичних умов його реалізації.

Інтегративність як провідна риса розвитку гуманітарного циклу дисциплін активно впливає й на прогресивні процеси в методиці предмета. Нині не можна уявити навчання літератури без філософсько-літературознавчих, психолого-педагогічних, культурологічних, мовознавчих, соціологічних та інших студій. Завдяки дослідженню фахівцями невичерпного потенціалу суміжних наукових галузей знань у літературній освіті сформувалися такі нові напрями: на засадах компаративного (А. Градовський), контекстного (В. Гладішев) та у взаємозв'язках із різними видами мистецтв (С. Жила) вивчення художніх творів; на філософсько-історичній (Ю. Бондаренко), екзистенціонально-діалогічній (Г. Токмань) та інтерсуб'єктній (В. Уліщенко) основі; у впорядкованому процесуальному напрямі (О. Ісаєва, А. Вітченко, Ж. Клименко, А. Ситченко та ін.). Однак цілеспрямовано специфіку формування читацької компетентності майбутніх словесників на основі сучасних технологій вивчення літератури досі не досліджено, що ускладнює теоретико-практичну підготовку студентів до оптимальної організації сучасного навчального процесу під час вивчення літератури.

Уточнюючи зміст понять «компетенція» і «компетентність» як провідних результативних ознак компетентнісного підходу до навчання, дотримуємося позиції науковців [3], відповідно до якої *компетенція* співвідноситься з характеристиками, набутими студентом у процесі вивчення окремого навчального предмета (предметна компетенція), а *компетентність* – з метахарактеристиками, що складають ключову компетентність. Компетентнісна освіта спрямовується на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані *ключова* (базова), *загальнопредметна* і *предметна* (галузева) компетентності, тому *читацьку компетенцію* пояснюємо як відчужену від суб'єкта соціальну норму до освітньої підготовки вихованця, необхідну для його якісної продуктивної діяльності в сфері читацької діяльності [4, 252]. Натомість *читацькою компетентністю*, за висновками більшості вчених, називаємо набуту в процесі навчання літератури інтегровану здатність студента, що складається зі знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, які цілісно реалізуються в процесі практики.

Під час формування читацької компетентності майбутніх студентів-філологів опорними є визначені А. Ситченком основні дидактичні принципи *навчально-технологічної концепції літературного аналізу* [2, 132–138]. Ідеться про реалізацію такого навчання, коли літературний розвиток вихованців перетворюється на «багатоплановий ієрархічно побудований процес», що забезпечує умови для розкриття їх потенційних можливостей та саморозвитку завдяки врахуванню специфіки мистецтва слова, увазі словесника до вироблення в читачів умінь вчитися, прогнозованості результатів навчання внаслідок його проєктованості й керованості. У процесі вдосконалення читацької компетентності студентів актуалізуються рекомендації методистів застосовувати алгоритми розумових дій (настанови, пам'ятки) для розв'язання літературних задач різного

типу. Так, за А. Ситченком, читачам слід повідомляти не лише загальну настанову-алгоритм до виконання певного типу аналізу, а й часткову, ситуативну для прочитання конкретного твору, а також розробляти правила-орієнтири для виконання окремих завдань, що перебувають у складі навчальної задачі [2, 221].

Водночас в умовах особистісно орієнтованого вивчення літератури особливого значення набуває *інтерсуб'єктне навчання української літератури* [3], що сприяє розумінню студентами поліфонічної картини світу й особливостей її віддзеркалення у творах мистецтва, допомагає активізувати самостійну когнітивну та креативну діяльність, стимулює розвиток візуально-образного (ейдетичного), екзистенціального та критичного мислення. Інтерсуб'єктну взаємодію, за В. Уліщенко, розуміємо як емоційно-ціннісний діалог суб'єктів, що ґрунтується на екзистенціально-діалогічних засадах (Г. Токмань) і якому властиві визнання особистісної унікальності іншого, перманентність (не переривається по закінченню інтеракції), багатоаспектність (торкається різних сфер інтересів), багатовекторність (різні кореляційні складові) і смислотворчість (етична, естетична, національно-ціннісна).

Під час сприймання літературного твору інтерсуб'єктна взаємодія насамперед відбувається за умов активізації візуального та вербального мислення, що зумовлюється природою мистецького явища та діалогічним мисленням реципієнта. Віртуальний світ художнього тексту, створений фантазією митця, відбивається у свідомості реципієнта, переломлюється крізь його суб'єктний досвід і, являючи собою певний результат комунікації, набуває нових ознак, синтетичних [3, 157]. Актуалізується специфічний, комунікативно-спрямований принцип репрезентативності (спрямований на самовиявлення й самореалізацію особистості читача в діалозі (з автором, героями його твору, іншими читачами), на виявлення вмінь представити Іншого (як особистість) через власне розуміння й світосприйняття) та ейдетичності (здатності візуалізувати (вербально, графічно, кольорами) власне сприйняття мистецького явища).

Отже, презентовані концепції технологізації вивчення художнього твору відповідають вимогам особистісно й компетентісно зорієнтованого навчання, інтегрують у собі традиційні та інноваційні підходи, що сприяє формуванню в студентів читацької компетентності, зокрема налаштованості на розуміння внутрішнього світу іншого «Я», оприявленого в найкращих зразках словесного мистецтва.

Література

1. Локшина О. І. Зміст шкільної освіти в країнах Європейського Союзу: теорія і практика (друга половина XX – початок XXI ст.): монографія. Київ: Богданова А. М., 2009. 404 с.
2. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу: монографія. Київ: Ленвіт, 2004. 304 с.
3. Уліщенко В. В. Методика інтерсуб'єктного навчання української літератури в загальноосвітній основній школі: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02 / Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т. Київ, 2012. 456 с.
4. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української

літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина XX – початок XXI століття): монографія. Київ: Педагогічна думка, 2016. 360 с.

Нищета В. А.,

доктор педагогічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

ДИДАКТИЧНА КОМУНІКАЦІЯ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ВИМІРІ РИТОРИЗАЦІЇ

Педагогічне спілкування охоплює навчальну діяльність і всі аспекти освітнього процесу в закладах середньої освіти в широкому розумінні, які стосуються педагогів, учнів і батьків: позанавчальну діяльність, увесь спектр систематичних та епізодичних заходів позакласної роботи з навчального предмета, виховну роботу класного керівника, спілкування на перервах, телефонну комунікацію, листування з батьками тощо. Проте в професійній діяльності вчителя-словесника провідним складником педагогічного спілкування постає саме **дидактична комунікація** на уроках, яка має бути (1) особистісно орієнтованою (спрямованою на реалізацію індивідуального підходу, який зобов'язує педагога розмовляти з учнями в сукупності, виокремлюючи кожного в сукупній аудиторії) і (2) соціально орієнтованою, у ході якої учитель (за О. Леонтєвим) моделює особливості конкретної аудиторії, що є для неї суттєвими й могли б допомогти встановити з нею зворотний зв'язок [2, 206].

Риторизація в шкільній мовній освіті як лінгводидактична категорія є процесом поступового, перманентного цілеспрямованого «входження» риторики й риторичного в освітній процес сучасної школи, зокрема, у навчання української мови, а запровадження риторизації ми пов'язуємо з технологічним підходом.

Будь-яка педагогічна технологія в процесуально-діяльнісному вимірі відповідно до висновків Г. Селевка безпосередньо постає процесом здійснення діяльності суб'єктів, їхнього цілевизначення, планування, організації, реалізації цілей та аналізу результатів діяльності [4, 51]. Аналогічно **технології риторизації** в шкільній мовній освіті позиціонуємо як процес збагачення діяльнісних аспектів навчання української мови риторичними смислами від цілевизначення до результатів.

У вимірі риторизації дидактична комунікація на уроці української мови має такі параметри:

1. Опосередкований темою зміст уроку (теоретична інформація, навчальні тексти, способи діяльності, цінності), постає змістом і тематичним центром дидактичної комунікації.

2. Проєктування дидактичної комунікації полягає у визначенні вчителем складників риторичної ситуації (*«Коли говориш, маєш знати / І думай, друже,*

тільки так): / КОМУ сказати, ЩО сказати, / І ДЕ, КОЛИ і ЯК») відповідно до риторичних категорій: етосу (соціального портрету класу; наявного сукупного досвіду учнів; пошуку взаємних інтересів у навчальній темі; що я маю зробити – що я можу зробити), пафосу (із якою метою діяти; як діяти; відповідності теми спілкування до загальним змістовим смислам навчання), логосу (потенційних проблемних питань; потенційних запитань учнів як реакції на риторичний текст учителя; потенційної відповідної реакції на риторичний текст учителя; причиново-наслідкових зв'язків у поясненні; риторичної аргументації).

3. Етап реалізації проєкту риторичної комунікації передбачає здійснення риторичної діяльності в процесі розгортання навчального заняття як риторичного діалогу. Відбувається реальна риторична діяльність, у ході якої має місце обмін суб'єктами дидактичної комунікації риторичними текстами, що забезпечує їхню активну діалогічну взаємодію.

4. Ініціатива в дидактичній комунікації належить учителеві, який першим пропонує учням риторичний текст (мовленнєвий твір жанру «розповідь», «пояснення» тощо) із використанням навчальних текстів (текстів із підручників, дидактичних матеріалів), спираючись на чуттєвий досвід і досвід життєдіяльності школярів і реалізуючи цілі інформування, впливу, стимулювання до творення риторичних текстів у відповідь (так ініціатива в риторичному діалозі переходить до учнів).

5. У відповідь на риторичний текст учителя учні створюють вторинні риторичні тексти, які включають у себе реалізацію мовленнєвої поведінки та виконання відповідних до теми навчання-спілкування навчальних дій, унаслідок чого педагог отримує інформацію про ступінь поетапного оволодіння школярами предметним змістом, про проблеми й ускладнення, про запитання, що виникли, про міру включення в риторичний діалог та їхній емоційний стан. Одночасно учитель сприймає спонукальний та емоційний вплив з боку учнів (отримує свідчення про захоплення учнів від спілкування, міру інтересу до осягнення предметного змісту, сформованість цінностей досягнення тощо), що сприяє підтриманню атмосфери доброзичливості, довіри, взаємної поваги та приводить до створення й реалізації нових риторичних текстів.

6. У процесі реалізації технології риторизації відбувається не лише риторичний діалог між суб'єктами дидактичної комунікації, а й риторичний діалог із навчальним текстом: відповідно до вчення М. Бахтіна [1], навчальний текст як завершене «висловлювання-1» містить у собі експліцитну, імпліцитну чи потенційну діалогічність, яка полягає в можливості для суб'єкта висловити своє ставлення до предмета мовлення у «висловлюванні-1» і стимулює суб'єкта до творення «висловлювання-2» у відповідь.

7. Результативно-оцінювальний етап технології риторизації передбачає діалогічне обговорення ефективності дидактичної комунікації на підставі здійснення всіма суб'єктами активної риторичної рефлексії як риторичного діалогу із собою: чи відбувся діалог (комунікація) емоцій; чи відбувся діалог цінностей досягнення й цінностей ставлення до предметного знання й спілкування; чи реалізована взаємна зацікавленість у результатах спілкування;

чи відбулися якісні зміни (розвиток) в дидактичній комунікації; чи виявляли (чи всі виявляли) учасники дидактичної комунікації власну суб'єктність; які рольові позиції посідали суб'єкти спілкування (найбільша ефективність риторичного діалогу може бути досягнута за умови діалогу «Дорослий» – «Дорослий» із тимчасовою зміною позицій учитель-«Дорослий» – учень-«Дитина» (за необхідності реалізації суб'єкт-об'єктного спілкування) та учитель-«Дитина» – учень-«Дорослий» (за необхідності використання вчителем риторичної норми в мовлення чи застосування прийому вчительської помилки); чи відбулася особистісна самореалізація суб'єктів риторичної діяльності).

8. Ступінь реалізації принципів формування досвіду позитивної педагогічної взаємодії й гармонізувального діалогу та висновок про ефективність / оптимальність спілкування суб'єктів дидактичної комунікації визначає перспективи подальших технологічних дій: реалізація суб'єктного досвіду життєдіяльності та усвідомлення реальності постають підставами для мотивації майбутніх досягнень у дидактичній комунікації, організованій за процедурами риторичної діяльності.

Отже, дидактична комунікація в шкільній мовній освіті у вимірі риторизації постає допоміжним засобом навчання української мови, опосередковано впливаючи на здобуття предметних результатів [3].

Технологія риторизації в шкільному курсу української мови внаслідок збагачення процесу засвоєння учнями аспектів мовної змістової лінії навчальної програми риторичними смислами й риторичними способами діяльності сприяє активному залученню учнів до опанування риторичної теорії й використання її в практиці мовленнєвого спілкування, що позитивно впливає на формування в них риторичних умінь і риторичної компетентності.

Література

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / сост. С. Г. Бочаров. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
2. Леонтьев А. А. Психология общения: учеб. пособ. Москва: Смысл, 1999. 365 с.
3. Ницета В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.
4. Селевко Г. К. Энциклопедия образовательных технологий: в 2 т. Москва: НИИ школьных технологий, 2006. Т. 1. 816 с.

Ніколаєнко К. І.,
студент,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – д-р філол. наук, професор **С. О. Філоненко**

КАТЕГОРІЯ УСПІХУ В «АВТОБІОГРАФІЇ» АГАТИ КРІСТІ ТА МЕМУАРАХ «ПІДСУМОВУЮЧИ» СОМЕРСЕТА МОЕМА

Існує ефективний спосіб пірнути у вир пам'яті, особливо для тих персон, які здаються недосяжними у своїй успішності. Цей спосіб – автобіографія, що досягла бурхливого розквіту у ХХ ст. До цього жанру вдається найбільш читана письменниця в історії – Агата Крісті, чії книги були перекладені близько 45 мовами і продані в понад 2 мільярдах примірників. Не оминає автобіографічних рефлексій і найвідоміший британський письменник свого часу – Сомерсет Моєм, твори якого були адаптовані для кіно й телебачення більше 90 разів і по декілька водночас ставилися в театрах Вест-Енда.

Автобіографія як надзвичайно гнучкий жанр, здатний синтезувати різноманітні жанрові елементи, викликає не тільки мистецький, але й науковий інтерес. Її активно досліджували І. Франко, М. Бахтін, Р. Паскаль, Р. Фолкенфік, Дж. Олней, М. Мейсон та ін. З 70-х років ХХ століття найактивнішим діячем у царині вивчення автобіографії є структураліст Філіп Лежен. Канонічним вважають його визначення автобіографії як «ретроспективної прозаїчної оповіді реальної людини, яка розповідає про власне існування, роблячи особливий акцент на історії своєї особистості» [2]. Філософ Жорж Гусдорф у статті «Умови й межі автобіографії» (1956) зазначає, що автобіографія з'являється тоді, коли в людини виникає відчуття цінності власної індивідуальності й досвіду. Увесь життєвий шлях зображується нею як відстань до точки, де вона зараз знаходиться, у тому самому стані, в якому перебуває під час написання тексту.

Зазвичай це стан усвідомлення *успіху*, який автобіографія покликана остаточно закріпити. Слугуючи базисом сучасного суспільства, критерієм оцінювання його головного елементу – особистості, успіх не має чіткого наукового визначення. Спроби ідентифікації категорії успіху робили представники різних галузей наукових знань: філософи А. Шопенгауер, Дж. Аتكінсон, психологи З. Фройд, А. Адлер, А. Маслоу, Д. Карнегі, а також І. Франко, О. Потебня, Р. Семків та ін. У цій студії успіх розуміємо як результат максимально повної самореалізації особистості в бажаних для неї сферах життєдіяльності, закріплений фактом її власного і соціального визнання. Критеріями формування успіху вважаємо нахили, інтереси, здібності, що виявляються з дитинства, соціальне середовище й соціальну компетентність, зумовлені передусім родиною, та майстерність.

Не менш важливою при дослідженні феномену успіху є категорія *гендеру*. Це соціальна стаття, що визначається через сформовану культурою систему атрибутів, норм, стереотипів поведінки, приписуваних чоловіку та жінці. Це конструкція, засвоювана людиною суб'єктивно в процесі соціалізації. Типово

чоловічий успіх зображують як цілісний і збалансований потік зусиль, спрямований переважно на професійну сферу, тоді як жіночий – у формі безлічі розгалужень, де поруч із кар'єрою ставиться виховання дітей або улюблене хобі. Теж саме спостерігається й у підході до творчості. Як зазначає Естель Єлінек у праці «Традиція жіночої автобіографії: від античності до сучасності» (1986), суб'єкт жіночого автобіографічного тексту – багатоплановий, на відміну від одномірного Я чоловічої автобіографії. Жінки роблять акцент на особистих справах, а не на професійних, про які пишуть чоловіки.

Актуальність обраної теми зумовлена потребою дослідження гендерних аспектів категорії успіху. За **мету** вважаємо порівняння категорії успіху в автобіографічних текстах Агати Крісті й Моема Сомерсета – жінки та чоловіка, яких поєднує епоха межі ХІХ – ХХ століття, літературна професія та успішність у ній.

Невеличкий соціальний світ Агати Крісті – автогероїні її «Автобіографії» складається з 9 осіб: батьків, сестри Медж і брата Монті, Бабусі-Тітоньки, Бабусі Б., Няні, кухарки Джейн і постійно нової покоївки. У дитинстві вона практично позбавлена спілкування з однолітками, тому що не відвідує школи. Її Мати наполягла на домашній освіті й усьому необхідному, як-от арифметиці, граматиці чи грі на фортепіано, навчала доньку сама. Серед незнайомих Агата відчуває себе вкрай невпевнено: дорослою навіть зазначає, що з великим зусиллям змушує себе заговорити першою в магазині. Книжки – найліпші друзі Агати, а читання – улюблене хобі. Хоча, окрім цього, вона нерідко присвячує час палкому обговоренню побутових тем у компанії уявних королів, кошенят і курчат. Вона впевнено пише: «У мене було дуже щасливе дитинство» [1]. Отже, ранні роки зробили автогероїню пристрасною книголюбною з живою уявою і паралізуючою сором'язливістю. Сомерсет Моем втрачає батьків так рано, що порівняння їх з Красунею і Чудовиськом – чи не єдиний його спогад. Більшою мірою автогероїні книги «Підсумовуючи» знає про свою сім'ю зі слів інших. Протягом ста років усі чоловіки його родини працюють юристами, а Моем обриває цей ланцюг: «Писати було для мене з самого початку так природно, як для качки – плавати. Я досі дивуюсь, що я – письменник; до цього не було ніяких причин, окрім непереборної схильності, а чому ця схильність у мені виникла – невідомо» [3]. Він дорослішає під опікою дядька-вікарія, переписуючи Свіфта і Драйдена, коли над ним глузують однолітки через слабе здоров'я, невисокий зріст, заїкання та інстинктивне уникнення людей.

Важливо зіставити спонуки до літературної кар'єри в обох письменників. Дебютний детектив Агата Крісті створює на спір з сестрою Медж. «Таємничий злочин у Стайлсі» стає водночас перспективним (наклад у 2000 примірників) і безнадійним (прибуток у 25 фунтів). Лише завдяки вмінню чоловіка Арчі Крісті орієнтуватися у фінансових проблемах автогероїня відважується на другу спробу. Роман-первісток Сомерсета Моема з'являється під час роботи акушером-гінекологом у Ламбеті – найбіднішому на той час лондонському боро. Він упевнено говорить: «Я не знаю кращої школи для письменника, ніж робота лікаря». «Ліза з Ламбету» теж розходиться накладом у 2000 примірників, проте

приносить своєму творцеві лише 20 фунтів. Згодом автогерой й автогероїня дійшли спільного висновку щодо успіху письменництва, який влучно висловлений в «Автобіографії»: «Більшість з нас – ремісники. Ми робимо те, що вміємо і від чого отримуємо задоволення, і ми хочемо вигідно продати свій витвір. А якщо так, то треба йому надавати тієї форми та розміру, що користуються попитом» [1]. Після набуття слави Сомерсет Моєм почав писати «...не стільки заради грошей, скільки заради того, щоб позбутися задумів, характерів, типів, що переслідують його уяву» [3].

Отже, в автобіографічних текстах Агата Крісті й Моєм Сомерсет малюють подібні картини життя. У дитинстві обидва мають недостатньо соціальних контактів, особливо дітей одного з ними віку, сформовану як наслідок сором'язливості вважають вадою і в книжках знаходять краще товариство. Проте автогерой Моєма, на відміну від автогероїні Агати, змалку усвідомлює свою схильність до письменництва і розвиває її. Обидва переживають вибух творчого натхнення після роботи в медицині та фармації. Успіх їхніх творів, що приходить з дебютом, підтверджується кількістю видань і кіноадаптацій, а також високими гонорами. Агата Крісті пише твори інтуїтивно, не претендуючи на професіоналізм, тоді як Сомерсет Моєм розробляє цілі формули письменницької майстерності, панівною серед яких є «ясність, простота, милозвучність». Варто зазначити, що королева детективу не робить пріоритетним досягнення успішності у своєму хобі (вона ніколи не називає письменництво професією), тоді як Моєм будує навколо кар'єри все своє життя.

Література

1. Кристи А. Автобіографія. URL: <https://readli.net/avtobiografiya-2/> (дата звернення 1.10.2020 р.)
2. Лежен Ф. Когда кончается литература? *Автобиографическая практика в России и во Франции*. Москва: ИМЛИ РАН, 2006. С. 261-275.
3. Моэм У. С. Подводя итоги. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=22133 (дата звернення 1.10.2020 р.)

Олійник Е. В.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

З'ЯСУВАЛЬНІ ВИСЛОВЛЕННЯ НАГАДУВАННЯ ТА ВИПРАВДАННЯ В ГАЗЕТНОМУ СТИЛІ

Стилістичні вимоги сучасного суспільства найповніше віддзеркалює мова засобів масової інформації. Зокрема, мова газет дає невичерпний матеріал для спостереження за виражальними засобами сучасної української мови, особливе місце серед яких посідають з'ясувальні складнопідрядні речення.

Позалінгвальні вимоги до оформлення публіцистичних текстів скеровують виклад інформації на те, щоб привернути увагу читача до друкованого слова, щоб вплинути не тільки на свідомість, але й на його почуття. Щоб досягти цього, інформація має переконувати в достовірності повідомлюваного, бути аргументованою, зрозумілою і яскравою. Встановлення наукової вартості і практичної здатності з'ясувальних складних речень виконувати ці позалінгвальні завдання пов'язується з визначенням того, які з семантичних різновидів розглядуваних конструкцій фіксуються в публіцистичних текстах.

Як зазначають деякі науковці, повний стилістичний опис синтаксичних одиниць можливий лише за умови врахування їхньої семантичної організації, а також комунікативних особливостей вислову [1, 32].

Дослідженням семантичної структури з'ясувальних складнопідрядних речень займалося чимало мовознавців. Теоретичні аспекти семантики названих конструкцій знайшли відбиття у працях В. А. Белошапкової, Н. С. Валгіної, І. Р. Вихованця, М. У. Каранської, С. Є. Крючкова, Л. Ю. Максимова, Е. В. Олійник, І. І. Слинька. Проте бракує наукових розвідок щодо вивчення стильової специфіки цих речень, що зумовлює **актуальність** дослідження.

Мета нашої розвідки полягає у вивченні семантичних особливостей з'ясувальних висловлень зі значенням *нагадування* та *виправдання*, які реалізують інформативну функцію газетного стилю.

У роботі використовуємо описовий **метод** дослідження та елементи компонентного аналізу.

За допомогою з'ясувальних висловлень мовець може нагадувати слухачеві про певні події, факти. Такі з'ясувальні висловлення ми відносимо до мовленнєвих дій **нагадування**. У головній частині цих висловлень експлікуються перформативні дієслова тільки з семантикою інтелектуальної діяльності (*згадати, забути, пригадати, пам'ятати*). У таких висловленнях мова, як правило, ведеться від першої особи, і зустрічаються вони як у діалогічному, так і монологічному мовленні.

У висловленнях-нагадуваннях мовець з метою відтворення в пам'яті слухача певних фактів або подій вважає за потрібне нагадати йому про них: *Передусім хочу **нагадати** про те, що в першій редакції закону про вибори президента України, який був проголосований спільними зусиллями Тимошенко і Януковича, було передбачено, що всі комісії формуються виключно фракціями Верховної Ради («День», 28.08.2009); Хоча можна **згадати**, що два роки тому президент заявляв протилежне: дробити підприємство не можна («Дзеркало тижня», 17.05.2008); **Пам'ятаю**, що я ці книжки прочитала на одному диханні, була ними захоплена і все було для мене зрозуміле («Дніпропетровськ», 12.12.2010); Просто усі **забули**, що заборона, яку озвучив Азаров, вже майже два роки існувала («Високий замок», 01.10.2010).*

Отже, аналіз засвідчив, що мовленнєвий акт нагадування базується на прагненні мовця відновити в пам'яті слухача певний перебіг подій, ситуацію, факти тощо.

До інформативних мовленнєвих актів мовознавці відносять **виправдання**, які є реакцією на попередні звинувачення, претензії або образи з боку співрозмовника (співрозмовників) або власне почуття провини мовця через певні вчинки.

Головна частина з'ясувальних висловлень-виправдань містить перформативні дієслова із семантикою розумової діяльності та емоційного стану (*думати, знати, винний*), які переважно вживаються з часткою *не*. З'ясувальні висловлення можуть повідомляти про здійснений власний вибір мовця, який і слугує йому виправданням: *Я думав, що після Помаранчевої революції разом з дітьми житиму в Європі, але цього не сталося* («Львів», 23.11.2010); *Людина не винна, що вона є гомосексуалістом* («Дзеркало тижня», 2012); *З холостого я мав необережність вистрілити прямо в обличчя людині, бо я думав, що холостий – це і справді холостий* («Українська правда», 28.09.2010); *Застрельте, я не знаю, як це може бути в ХХІ столітті* («Українська правда», 29.09.2010).

Отже, повідомлення про об'єктивні причини вчинків, поведінки, віддання переваги ситуації, яка є бажаною для суб'єкта мовлення, функціонує як виправдання на звинувачення співрозмовника (співрозмовників) і формується у з'ясувальних конструкціях перформативами розумової діяльності та емоційного стану.

Обстежений матеріал показав, що з'ясувальні висловлення інформативного характеру нагадування та виправдання повідомляють факти, якими володіє мовець, слухач або третя особа з метою поінформувати адресата, нагадати або відновити в пам'яті певну інформацію, події тощо, а також сповістити про причини ситуацій, що виглядають як виправдання, і тому повністю задовольняють вимоги двох основних функцій публіцистичного стилю – інформативної та впливової. Такі висловлення дуже часто використовують у репліках інтерв'ю, тому вони є актуальними для газетно-журнальних текстів.

Література

1. Богатько В. В. Синтаксис і стилістика неповних речень у мові сучасної української періодики: навч. посіб. для спецкурсу. Вінниця: Нова книга, 2010. 176 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
3. Зайцева В. В. Інформаційний стиль в україномовній газеті. *На ниві української філології* / наук. ред. І. С. Попова, Ю. Ф. Прадід. Дніпро: Пороги, 2003. С. 232–240.
4. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 136 с.

Павлик Н. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

ФУНКЦІОНУВАННЯ МАРКЕРІВ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ

При вивченні різних типів дискурсу доцільно враховувати кілька аспектів, а саме: лінгвістичний, прагматичний, соціолінгвістичний, психологічний тощо. Саме аналіз прагматики дискурсивних одиниць дозволяє встановити правила породження епістолярних текстів, простежити за їх функціонуванням у різних умовах комунікації.

У комунікативно-прагматичному плані дискурс включає такі компоненти: 1) дискурсивно-аналітичні: іллокутивний, комунікативно-інформаційний та модальний, що безпосередньо задіюються для аналізу комунікативно-прагматичної специфіки дискурсивних одиниць; дейктичний, який є визначальним для розмежування маркерів соціального статусу мовців; експресивно-оцінний – для опису засобів вираження емоційного стану як одного з типів дискурсивних одиниць епістолярних текстів; 2) комунікативно-ситуаційні, що представлені комунікативною ситуацією, складовими якої виступають соціальні чинники: місце і час мовленнєвого процесу, соціокультурологічні норми поведінки його учасників, соціальний статус і ролі співрозмовників, ступінь знайомства та рівень формальності умов спілкування; 3) комунікативно-мотиваційні, що спираються на комунікативне завдання, структура якого охоплює мотив, що спонукає людину до здійснення мовленнєвого акту, мету комунікативної дії, знання соціально особистісних рис адресата, систему мовних засобів; 4) інтенціональні, що визначають прагматичну настанову висловлення; 5) мовно-компетенційні, які виявляються у вмінні співрозмовників будувати дискурс, оптимально використовуючи мовні засоби для реалізації комунікативних намірів, тобто для впливу на інформаційного партнера тощо.

Комунікативний підхід при вивченні саме епістолярних текстів дозволяє врахувати специфіку процесу спілкування в кожному конкретному мовленнєвому акті, оскільки комунікативна діяльність, що зумовлює створення листа і сприйняття змісту, має величезне значення для його структури, типу, усвідомлення й осмислення.

Основними чинниками, що визначають структуру епістолярних текстів, є соціальний статус учасників комунікації, соціокультурологічні норми поведінки, ступінь знайомства та рівень формальності умов спілкування, місце і час мовленнєвого процесу. Відповідно до цього розрізняють дві групи соціальних сфер, позначених певними комунікативними схемами, тематикою спілкування, типами мовленнєвих дій, правилами поведінки. Це може бути *формальний рівень комунікації*, якому притаманне обов'язкове дотримання норм, зумовлених ієрархією у стосунках, розбіжністю у віці, коротким терміном знайомства тощо,

та *неформальний рівень*, або особистісний характер спілкування, під яким розуміється невимушене, неофіційне спілкування, як правило, між добре знайомими людьми, що мають однакове соціальне становище, спільні інтереси, чи листування між родичами, близькими.

Мета статті – виявити маркери соціального статусу в епістолярних текстах поетки Олени Теліги. Теоретичним підґрунтям для їх виділення й опису слугують праці Т. ван Дейка, І. Сусова, Ф. Бацевича, Т. Радзівської, В. Шинкарука та ін.

Т. Радзівська вказує, що адресація конкретній особі є важливою конститутивною ознакою будь-якого епістолярного тексту, однак її вияви можуть бути різними: суб'єкт опирається або на соціальні, або на особистісні якості адресата. Опора на комунікативно значущі риси адресата («жінка – чоловік», «вищий – нижчий за статусом», «старий – молодий», «належний чи ні до спільного із суб'єктом соціального чи професійного кола», «відомий (авторитетний) у соціумі – невідомий у соціумі», «давно знайомий – майже не знайомий» тощо) активізує діяльність суб'єкта як носія знань про постулати комунікативної поведінки [1, 133–134].

Кожен тип тексту має специфічний набір мовних засобів і форм, що виражає причиново-наслідкову залежність між комунікативною ситуацією та безпосередньо мовленнєвим актом, породженням нею. В епістолярних текстах сукупність ознак соціального статусу як цілісне утворення співвідноситься з ознаковими комплексами модальності, оцінки, стилістичного реєстру, дейксиса тощо [2].

Проаналізований текстовий матеріал засвідчує, що основними маркерами вияву соціального статусу епістолярних партнерів є лексичні засоби, передусім їхні різні тематичні групи. У листах Олени Теліги актуалізується **професійна та літературознавча лексика**, за допомогою якої пізнається сфера діяльності письменниці чи її адресата, соціальне становище в певний період тощо: «*Тут, в Варшаві, я працюю в маленькій дитячій школі; викладаю українську мову... Отже, хочу обов'язково мати диплом, щоб мати можливість в майбутньому поважно працювати по цьому фаху*» [1, 161]; «*Цілковито погоджуюсь з Вами щодо своїх хиб: примітивного ритму та примітивних рим. Безумовно, сама б ніколи не набралася б сміливості надіслати свої вірші...*» [1, 159]; «*Спілка існує, літературний клуб відбувається щосуботи, стягаючи багато публіки*» [1, 222].

У досліджуваних листах письменниці представлена **студентська лексика та предметно-понятійна група** слів, що відображає прагнення авторки отримати освіту, стати вчителькою, наприклад: «*Тут, в Варшаві, я маю можливість діставати книжки, потрібні мені для дипломної праці, яку хочу взяти по літературі у проф. Білецького...*» [1, 161]; «*Поки працюю тут, безкоштовно, мені диплом не потрібний, але ця праця дала мені віру в свою здібність до учительювання і велику енергію до праці і до закінчення студій*» [1, 162].

Прикметною особливістю проаналізованих листів є надзвичайно шанобливе ставлення авторки до співрозмовників, що виражається формулами

мовленнєвого етикету, наприклад: «**Прийміть мою глибоку подяку, Пане Редакторе, за *Ваші* вказівки та поради**» [1, 159]. Маркерами вияву соціального статусу комунікантів у проаналізованому епістолярії є займенники, з їх допомогою передається службова ієрархія, ступінь знайомства, характер стосунків, тобто формальний чи неформальний рівень комунікації, наприклад: «**Мені дуже незручно, що я так довго не відповідала на *Вашого* ласкавого листа, але справа в тому, що лист *Ваш* був для мене справжньою щасливою несподіванкою**» [1, 159]. Указані засоби створюють офіційну, поважну атмосферу спілкування між дописувачкою та адресатом.

Маркерами прихильності, пестливості, дружнього, ласкавого ставлення до адресата виступають демінутивні утворення зі зменшено-пестливими суфіксами та експресивно забарвлена лексика з позитивною оцінністю, наприклад: «**Натусенько, золотенька і хороша, як же ж і я радію, що маю тебе. Я теж, якщо люблю когось, то цілою душею**» [1, 180]; «**Михайлику єдиний, зустріч моя найсвітліша!**» [1, 215]. Ці лексичні засоби передають ефект невимушеного спілкування, підкреслюють статусну рівність.

Отже, функції маркерів соціального статусу в проаналізованому листуванні Олени Теліги виконують такі лексичні засоби, як професіоналізми, літературознавча лексика, різні предметно-понятійні групи слів, офіційно-шаноблива форма 2-ої особи множини особових займенників, емоційно-оцінна лексика тощо, які вказують на сферу діяльності або соціальне становище дописувачки у певний період комунікації, виступають показниками службової ієрархії, ступеня знайомства, характеру стосунків, тобто формального чи неформального рівня спілкування.

Література

1. Радзівська Т. В. Текст як засіб комунікації. Київ: Вид-во НАН України, 1998. 194 с.
2. Телеки М. М. Соціальні категорії модусу в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 20 с.
3. Теліга О. Вибрані твори. 3-тє вид. Київ: Смолоскип, 2014. 534 с.

Панченко Г. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **С. М. Глазова**

ФУНКЦІОНУВАННЯ ПЕРВИННИХ І ВТОРИННИХ ТОПОНІМІВ У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ»

Вивченням частин мови присвятили дослідження багато відомих науковців – В. В. Виноградов, В. М. Русанівський, Л. В. Щерба, П. Ф. Фортунатов,

О. М. Пешковський, Д. М. Ушаков, О. О. Шахматов, О. К. Безпояско, В. О. Горпинич, І. К. Кучеренко, К. Г. Городенська І. Р. Вихованець та ін. Традиційна граматики виділяє десять частин мови. Провідна роль іменника вмотивована семою предметності, відтвореною кількісно переважаючим набором лексем словникового складу [1, 45–46]. Але якщо іменнику як частині мови в мовознавстві вже присвячено низку досліджень, то аналіз його лексико-граматичних розрядів, зокрема власних назв (первинні і вторинні іменники) у художніх творах не здійснено, що й зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Мета дослідження – виявити та охарактеризувати первинні та вторинні топоніми в романі В. Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець».

Серед досліджуваних первинних і вторинних власних назв у романі «Чорний Ворон. Залишенець» Василя Шкляра антропоніми займають більшу частину, адже в художніх текстах є важливим іменування персонажів та форми імен, якими персонажі називають один одного. Друге місце за чисельністю власних назв, наявних у романі Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець», посідають топоніми – назви будь-яких географічних об'єктів [2, 65–66]. Це дуже давні власні назви, котрі мають часто непрозору семантику, оскільки їх виникнення загублене в часі і просторі [4, 690].

Географічні назви на карті України з'явилися не водночас, їх поява і розвиток тісно пов'язані із загальною історією народу, його культурою, релігією, рівнем суспільних відносин. Потреба в географічних назвах спочатку, очевидно, як у своєрідних первинних орієнтирах виникла досить давно і губиться в нетрях історії. Зміни історичних умов, війни, великі переселення племен і народів обов'язково позначаються на топонімії: забуваються і зникають старі назви, деякі з них частково або повністю перекриваються новими топонімами відповідно до потреб етнічної спільності [4, 690].

Топоніми в художньому творі можна поділити на 2 групи: «топоніми переднього плану», тобто такі, що безпосередньо стосуються місця дії героїв твору, і топоніми «заднього плану», які не локалізують подій, а тільки служать тлом, одним із засобів пов'язання їх з дійсністю [3, 15]. Використання географічних назв у художніх творах зумовлене потребою якнайточніше відобразити колорит і особливості того регіону, у якому живуть головні герої і відбуваються всі події. Так, чітко окреслене місце найбільше наближує читача до зображуваного.

У романі «Чорний Ворон. Залишенець» в основному представлені назви хуторів, лісів, річок, міст, рідше – назви країн, згадуваних героями. Ці топоніми є як первинними, так і вторинними. Вторинні назви у творі переважають.

Первинні географічні назви в романі Василя Шкляра репрезентовано переважно назвами міст: *Москва, Умань, Шпола* («Після земської школи батечко послав мене аж до **Москви** на математичні курси» [5, 106]; «...перед лютневою революцією він дістав призначення до Другої дивізії, яка дислокувалася тоді в **Умані**» [5, 31]; «Ми земляки, я зі **Шполи**» [16, с. 34]), річок: *Ірдинь, Збруч* («Її хата стояла глибоко в лісі серед боліт, що тяглися вздовж вузької річечки **Ірдинь**» [5, 12]; «Коли в листопаді двадцятого петлюрівці відходили за **Збруч**,

Ярко вирішив пробиратися додому...» [5, 46]).

Похідні топоніми утворюються морфологічним і лексико-семантичним способами. Найпродуктивнішим способом є суфіксація, наприклад, **-ище-** («Співали так, наче Україною було насамперед їхнє **Городище** та довколишні села біля нього...» [5, 49]), **-иця-** («Любо було дивитися, як він хвацько тримається на коні, що дістався йому від отого безбожника, котрого встrelила блискавка на вершечку гори **Стрилиця**» [5, 338]), **-ин-** («Ворон вирішив, що для такої балачки вистачить двох десятків козаків, аби менше привертати увагу на під'їзді до **Лебедина**» [5, 56]).

Підсумовуючи, зауважимо, що власні назви в системі художньо-зображувальних засобів мови роману В. Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець» посідають важливе місце, що зумовлено їхніми стилістичними можливостями. Функціонування антропонімів та топонімів у творі письменника – це прояв його літературної індивідуальності та художньої майстерності. Антропоніми займають більшу частину власних назв.

Література

1. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
2. Глазова Н. О. Первинні та вторинні антропоніми в романі В. Шкляра «Чорний ворон. Залишенець». *Українська мова на порубіжжі ХХ–ХХІ сторіччя: мовознавчий та лінгводидактичний аспекти*: Матеріали II Всеукраїнської заочної науково-практичної студентської конференції до 85-річчя заснування Бердянського державного педагогічного університету (м. Бердянськ, 9 листопада 2017 р.): збірник тез; гол. ред. М. М. Греб. Бердянськ: БДПУ, 2017. С. 65–66.
3. Карпенко Ю. Мова топонімів – мова землі. *Урок української*. 2000. № 10. С. 15–17.
4. Українська мова: енциклопедія / ред. кол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
5. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. 375 с.

Пелагейченко Д. М.,
студент,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – д-р пед. наук, професор **В. Ф. Загороднова**

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ-БІЛІНГВІВ

Кого вважаємо «двомовним» або «білінгвом»? До сьогодні не існує єдиного визначення для понять «двомовність» або «білінгвізм». У трактуванні цих понять зазвичай враховуються такі фактори: насамперед, це вік, з якого людина починає освоювати мову, а потім – це спосіб, за допомогою якого вона засвоює обидві мови. Також враховується рівень володіння засвоєною або вивченою мовою і контекст (сфера комунікації), в якому використовуються дві мови. І нарешті, наскільки глибоко людина ідентифікує себе з обома мовами, і яку позицію вона обирає відносно до обох мов. Так, Блумфілд (Bloomfield 1933) визначає білінгва, як людину, що виросла в монолінгвальному середовищі й володіє двома мовами. Маккей (Maskey 1962), навпаки, вважає людину двомовною, якщо вона може використовувати більше, а ніж одну мову. Хоген (Haugen 1953) вважає ознакою двомовності здатність людини вибудовувати повні й змістовні висловлювання як рідною, так й іноземною мовами. В основу нашого розуміння покладено таке (широке) визначення двомовності / білінгвізму: «Двомовність / білінгвізм – це здатність, а також і необхідність активно використовувати в повсякденному житті дві мови» [4, 12].

Психологічні основи навчання учнів-білінгвів української мови визначаються необхідністю цілеспрямованого педагогічного впливу під час одночасного функціонування двох і більше мов. Про це свого часу зазначав Л. Виготський і обґрунтовував свою думку тим, що «...у мовленнєвому розвитку дитини виникає багато труднощів, якщо вона перебуває у різномовному середовищі. Дитяча двомовність, яка розвивається стихійно і не має певного впливу виховання та навчання, веде до небажаних результатів» [1, 329].

Психологічні передумови організації навчання учнів-білінгвів української мови були визначені на основі провідних положень психології і психолінгвістики (В. Артемов, Б. Беляєв, Б. Бенедиктов, Л. Виготський, І. Зимняя, М. Жинкін, Г. Костюк, О. Леонтєв, О. Лурія, С. Рубінштейн, І. Синиця, А. Супрун та ін.). Ця теоретична позиція полягає в тому, що процес засвоєння української мови учнями-білінгвами, що відбувається у штучно створених умовах під час повної або часткової відсутності україномовного середовища за межами навчального приміщення, передбачає не формування нової системи мислення (Б. Беляєв, Є. Шубін), а засвоєння нового «мовного коду» (Б. Бенедиктов, М. Жинкін, Г. Колшанський, Б. Лапідус), що взаємодіє із сформованим мовним кодом рідної мови. На думку вчених, перехід з одного мовного коду на інший відбувається тому, що в основі їхньої структури лежать однакові, спільні принципи. Для навчання учнів-білінгвів нерідної мови В. Дороз. вважає необхідним «по-перше,

встановлення тих мовленнєвих механізмів і процесів, які зумовлюють процес мовленнєвої діяльності людини безвідносно до тієї мови, яка використовується в певному контексті, по-друге, визначення особливостей оволодіння мовами, які є універсальними для рідної і для виучуваної мов» [3, 108].

Психологічними основами навчання учнів української мови є закономірності розвитку дитини як індивіда, особистості й активного суб'єкта пізнання, учіння і спілкування. На думку Л. Виготського, навчання і розвиток особистості перебувають у нерозривному зв'язку, де навчання – основний чинник психічного й особистісного розвитку. Проте, урахування вікових й індивідуальних особливостей школяра, знання закономірностей пізнавальної діяльності, механізмів засвоєння знань, формування навичок і умінь, мотивації є обов'язковими для ефективної організації навчання учнів-білінгвів української мови. Тому моделювання системи навчання неможливе без урахування досягнень вікової психології (А. Бандура, В. Богословський, А. Валлон, М. Гамезо, І. Кон, Г. Костюк, М. Савчин та ін.), педагогічної психології (Л.Виготський, В.Крутецький та ін.), лінгвопедагогічної психології (І.Зимня, І.Румянцева та ін.).

Описуючи психологічні основи навчання, звертаємо увагу на комплексний і інтегрований характер моделі мовлення, оскільки на ній базується методична система навчання мови, яка відповідно буде комплексною та інтегрованою. Беремо до уваги психологічні компоненти засвоєння знань, описані В. Дороз у своїй праці, зокрема, «позитивне ставлення до навчання другої мови, що виражається в увазі й зацікавленості учнів змістом навчання; безпосереднє чуттєве ознайомлення з навчальним матеріалом через сприйняття певної наочності; мислення як активний процес переробки отриманого матеріалу, осмисленні і розуміння зв'язків і відношень, введення нового матеріалу в систему засвоєного учнем знання; запам'ятовування і збереження отриманої і переробленої інформації; зв'язок предметної, образотворчої і словесної наочності, за умов якого учень може засвоїти нове поняття тоді, коли в нього буде необхідна перцептивна основа (відчуття й образи, що відповідають цьому поняттю)» [2, 97]. В. Дороз зазначає, що процес засвоєння складається з таких етапів: *«ознайомлення, під час якого учні отримують необхідні роз'яснення і мотивацію дій; матеріалізована дія, тобто її виконання в матеріальній, розгорнутій формі, що сприяє освоєнню учнями змісту дії (операції, правила виконання тощо), об'єктивному контролю вчителя за діями учнів; зовнішнє мовлення, у процесі якого всі елементи дії реалізуються в усному або письмовому мовленні; внутрішнє мовлення, під час якого дія виконується у формі промовляння «про себе»; виконання дії, внаслідок чого відбувається узагальнення і систематизація знань»* [2, 107].

На оволодіння українською мовою як другою найбільший вплив має мислення – особлива діяльність людини, яка виникає, формується, розвивається в суспільстві, коли людина перебуває у певному соціокультурному середовищі і вступає в багатогранні відносини з природним і соціальним світом, що її оточує; процес опосередкованого і узагальненого відображення у мозку людини

предметів об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках і відношеннях. Навчаючи учнів нерідної мови, варто звертати увагу на засоби і способи вираження думок, удосконалюючи операції і процеси мислення.

Отже, психологічні основи організації навчання учнів-білінгвів української мови дають змогу краще зрозуміти пізнавальні процеси учнів та методично правильно організувати їх роботу під час навчання мови.

Література

1. Выготский Л.С. К вопросу о многоязычии в детском возрасте: собр. соч. Москва: Педагогика, 1983. 380 с.
2. Дороз В. Ф. Українська мова в діалозі культур: навч. посіб. Київ: Ленвіт, 2010. 231 с.
3. Дороз В. Ф. Крос-культурне навчання учнів-білінгвів української мови: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 456 с.
4. Сольвейг Хилла, Анетте Фокс-Бойе. Двужычье/Билингвизм. Reihe: Ratgeber-Reihe für Angehörige, Betroffene und Fachleute. Erscheinungsjahr, 2015. 214 с.

Поплаухіна Ю. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **О. А. Крижко**

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТЕКСТОЦЕНТРИЧНИХ ЗНАЧЕНЬ ЛЕКСЕМ *ДОБРО* І *ЗЛО* ЯК ПОХІДНИХ ВІД ОСНОВНОГО І ВИТВОРЕНИХ НА ҐРУНТІ ПЕВНИХ КОНТЕКСТУАЛЬНИХ ОБСТАВИН В УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Текстроцентричні значення співвідносяться з лексицентричними як їх поширювальні і є зумовленими контекстуальним оточенням.

Розглянемо значення іменника *добро*, які зафіксовані у «Словнику української мови». Розміщення значеннєвих складників слів починається з основного, а вже далі подаються у певному порядку інші значеннєві компоненти. Всі вони пов'язані зі спільним значеннєвим стрижнем, що усвідомлюється мовцем як основне значення.

Друге семантичне значення досліджуваного іменника (у значенні присудкового слова, розмовне) окреслено таким чином: «про задоволення, яке хто-небудь відчуває від певного становища, певних обставин і т. ін.» [4, II, 323]. Позначка «розм.» указує на те, що це значення стилістично зумовлене, властиве усному розмовному мовленню. У досліджуваних текстах сучасної української прози виявлено тільки один приклад уживання слова *добро* в цьому значенні: *Посадив на лаву під вікном, а сам присів навпроти, біля відра з водою, – добро –*

зачерпнуть «корячком» свіжої водиці, коли вечером... «с бухвєта»...а в роті сухо-пресухо, душа болить! [2, 45]. У реченні слово *добро* вживається на позначення фізичного задоволення суб'єкта від певних дій. Це значення має спільні семи з основним: «позитивне» і «спрямованість на людину».

Третій лексико-семантичний варіант іменника *добро* – «сукупність належних кому-небудь речей, предметів, цінностей і т. ін.» [4, II, 323]. Це значення слова *добро* досить широко представлене у творах сучасної української прози. Особливістю вияву цього значення є те, що в семантиці досліджуваного абстрактного іменника спостерігаємо суто нову сему «приналежність». Однак необхідно зазначити, що у деяких випадках ця сема є суто потенційною. Приклади вживання цього лексико-семантичного варіанта морально-етичної категорії *добро* можна умовно поділити на 3 групи залежно від наявності в контексті вказівки на:

1. Приналежність одній людині: ... *бруньки тополі чорної і осоки звичайної* [...]. *Бабуня Лизавєта оце вмїла якнайкраще заготовлять, у яку пору, з якої місцини. У неї завжди того **добра** було повно і за пічку, і в усіх закапелках* [2, 36]; ... *що слова?! коли «Ви проливаєте свою кров, жертвуєте своє найвище індивідуальне **добро**!* [3, 4]. У першому прикладі на принадлежність лікарських рослин жінці вказує вживання особово-вказівного займенника у формі родового відмінка однини з прийменником *у*. Тому сема «приналежність» у цьому випадку виявляється чіткіше, ніж у другому прикладі, у якому, щоб встановити принадлежність продуктів харчування певній особі, необхідно знати зміст значної частини тексту. У третьому реченні на кровну принадлежність певній особі вказує займенник *свою* і прикметник *індивідуальне*.

2. Приналежність кільком особам: *Кілька десятків людської худоби та колгоспних три сотні – хто ж це **добро** покине?* [5, 164]; *Славний був чоловік, але за життя не зажив **добра**, бо все жартував...* [3, 26]. У цих контекстах поряд з іменником *добро* вжиті дієслова, до значення яких у «Словнику української мови» подається вказівка на суб'єкт дії: *заживати* – «заробляти, придбати що-небудь (перев. гроші, майно)» [4, III, 122]; *розтринькувати* – «розм. Легковажно, марно витрачати що-небудь (гроші, майно і т. ін.)» [4, VIII, 832]. Такого типу морфологічний контекст посилює сему «приналежність» у досліджуваному лексико-семантичному варіанті іменника *добро*.

3. Невизначеність особи, якій належить добро: ... *там була купа сухого колючого віття (хазяйновитий Гюнтер, щоб не пропадало **добро**, звалив їх тут, підстригаючи обрамлення алеї), яке замортизувало моє падіння, але й затримало мене на якийсь час, чіпко обплутавши мої ноги* [1, 278]. У цьому контексті не спостерігається наявності обов'язкових морфологічних або лексичних факторів, проте слово *добро* виконує у реченнях функцію додатка і виступає на позначення об'єкта дії. Отже, досліджуване значення іменника *добро* є прямим, контекстуально зумовленим.

Розглянемо інший лексико-семантичний варіант слова *добро*. Під цифрою чотири у словниковій статті досліджуваної морально-етичної категорії подане значення «ірон. про щось погане, недоброякісне, незначне і т. ін.» [4, II, 323].

Необхідно зазначити, що позначка «ірон.» вказує на стилістичну зумовленість цього лексико-семантичного варіанта. Це значення є звуженим, стилістично забарвленим та специфікованим у конкретному використанні. Позначка «ірон.» має значення «глузливе, пройняте іронією, насмішкою, глузом, кепкуванням». У творах сучасної української прози спостерігаються приклади вживання іменника *добро* у такому значенні: *Сигналячи і застережно блимаючи світлом, повз гурт водіїв промчала туди, на Київ, проти руху автобусів зелена «Волга», за бампер якої зачепився вирваний з коренем лісовий кущ калини і волочиться по землі. Водії помітили, що за кермом жінка. І поруч теж молодиця, на задньому сидінні клумки і діти. – Дві стерви жимонули. – Такого **добра** і в Києві як недокурків* [5, 148]. Отже, семантику іменника *добро*, вжитого у значенні іронічного переосмислення окремих осіб, предметів, людських якостей, дуже важко встановити з окремого речення. Для з'ясування смислу цього лексико-семантичного варіанта необхідно опрацювати значний за обсягом уривок тексту.

Розглянемо текстоцентричні значення в семантичній парадигмі іменника *зло*. Друге значення цього слова «нещастя, горе, лихо» подається у «Словнику української мови» із вказівкою на можливість його вживання у множині, що, як відомо, не є властивим абстрактним іменникам [4, III, 597]. Характерно, що у досліджуваних творах сучасної української прози вживання слова *зло* у вказаному значенні не спостерігається. Однак можна виділити спільну сему цього лексико-семантичного варіанта і лексичентричного значення іменника *зло* – «негативне» та додаткових сем «подія» і «відчуття».

Третє значення слова *зло* «почуття роздратування, гніву, досади» [4, III, 597] має також спільну з основним значенням сему – «негативне». Проте це значення слова пов'язане зі звуженою сферою життя людини – сферою почуттів, тоді як лексичентричне значення узагальнене. Отже, у цьому лексико-семантичному варіанті наявна додаткова сема – «почуття». У сучасних прозових художніх текстах засвідчуються приклади вживання слова *зло* із цим значенням: – *Авжеж, знаю. Чоловіка, мамо, в хаті нема. Квартирант який двічі на місяць дає зарплату. Мені набридло бути і за жінку, і за мужика в домі, – сказала Людмила уже без **зла**, з печаллю* [5, 28]. У поданому контексті іменник *зло* відноситься до дієслова і виконує функцію додатка. Його значення кваліфікується як стилістично нейтральне.

Розглянувши текстоцентричні значення іменників *добро* і *зло*, ми дійшли висновку, що всі вказані значення є похідними від основного і витворені на ґрунті певних контекстуальних обставин. Це підтверджується спільністю сем з основним значенням, а також додатковими семами в більшості непрямих значень слів. Необхідно підкреслити, що в контекстах, у яких наявні іменники *добро* і *зло*, сучасні письменники вкладають ці слова в основного в уста головних героїв з метою відтворення їх суспільних поглядів та почуттів.

Література

1. Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай: Роман. Київ: Довіра, 1994. 636 с.
2. Різник Л. Карма: Повість. *Дзвін*. 1998. № 1. С. 3–53.

3. Різник Л. Усусуси на Лисоні: Історична повість. *Дзвін*. 1997. № 1. С. 3 – 41.

4. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [ред. кол.: І. К. Білодід (голова)]. Київ: Наук. думка, 1970–1980.

5. Яворівський В. О. Марія з полином у кінці століття: Роман. Київ: Дніпро, 1987. 191 с.

Пронька М. Ю.,

студент,

Бердянський державний педагогічний університет,

Москаленко І. А.,

студент,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **С. М. Глазова**

ВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ АТРАКЦІЇ В РАДІОПРОДУКТІ ДЛЯ ДІТЕЙ

Процес та результат притягання одиниць мови або мовлення різних структурних рівнів на усіх мовних осях на основі спільної ознаки представлений двома версіями інтерпретації явища – системно-структурною та психолінгвістичною. Мовознавці вивчають атракцію на різних мовних рівнях, при цьому виокремлюють такі її види: фонетичну, морфемну, лексико-семантичну, фразеологічну, граматичну.

Реклама для дітей використовує всі класичні фонетичні прийоми виразності. Досить поширеними є такі прийоми фоностилістики, як алітерація та асонанс. Звукова атракція характеризується різноманітними прийоми фонетичної гри – звуконаслідуванням, паронімічною атракцією та ін., які використовують для створення довірливої атмосфери читання та відповідного настрою, а також мають навчальну спрямованість.

Усі елементи мовної системи перебувають між собою у тісних взаємозв'язках. Увагу мовознавців привертає явище притягання між мовними одиницями, їхнє контактування і результат взаємодії. Атракція є тим багатоплановим мовним явищем, у якому поєднані структурно-системні мовні закони і людський чинник, особливості когнітивної діяльності людини.

Тлумачення явища мовної атракції викликає певні труднощі, оскільки в мовознавчій літературі спостерігається довільне вживання терміна, а відтак відсутність його уніфікації. Чималу кількість різноманітних трактувань атракції складно зібрати в одну наукову лінгвістичну картину. Це пов'язано, зокрема, із недостатнім вивченням історії терміна в мовознавстві, різним його вживанням на певних етапах розвитку лінгвістичної науки.

Завдання сучасної лінгвістики – виявити й описати якомога ширше коло функціонування фонетичного слова в сучасній українській мові, показати його

експресивний потенціал як елемента мовної гри (творення жартів, анекдотів, каламбурів у текстах різних функціональних стилів); як виражального засобу художнього мовлення; як засобу словотвору; як вербального атрактанта уваги в медійному тексті, рекламі, різних сферах соціальної комунікації, а також з'ясувати специфіку фонетичного слова як джерела можливих комунікативних непорозумінь; перспективи його використання в інтернет-дискурсі тощо, що й свідчить про **актуальність** обраної теми.

Мета дослідження – розкрити явище атракції та охарактеризувати особливості вербальної атракції.

Отже, атракція – міжнауковий термін, що вживається у різних галузях знань, зокрема у філософії, психології, фізіології, фізиці, математиці, мовознавстві. Історія слова *тяжіння* є цікавим прикладом втрати старої внутрішньої форми і розвитку переносних значеннєвих відтінків на основі наукового термінологічного значення [4, 132; 1, 385]. До мисленнєвих процесів, що є механізмами виникнення і функціонування атракції, належать аналогія, асоціації та апперцепція. Явище атракції має два різноспрямовані впливи на мову й мовлення: сприяє їхній системності й гармонізації, а також породжує значеннєві, граматичні помилки та комунікативні невдачі.

Нове осмислення мовної атракції зумовлює синергетична наукова парадигма.

Вона представлена двома версіями інтерпретації явища:

- системно-структурною, за якою атракція – це механізм синергетики мови, що сприяє створенню зв'язності та цілісності мови,
- психолінгвістичною, відповідно до якої системами, що самоорганізуються, є мова, мовлення і когнітивна діяльність людини [3, 10-13].

Проте у термінологічному апараті таких наук, як фізика і математика, провідна роль належить не власне терміну «атракція», а терміну «атрактор», що позначає точку, область чи траєкторію, до якої тяжіють інші елементи системи. У соціальній психології атракцію характеризують як процес звернення уваги на певний об'єкт, а також як міжособистісну симпатію, почуття привабливості між людьми [2, 151].

Атракцію кваліфікують і як лексико-номінаційний процес. У такому потрактуванні розрізняють атракцію й експансію: інтенсивні номінаційні процеси для понять, що привертають до себе увагу, – це номінація як атракція, а розвиток найменування однієї сфери для позначення понять з іншої сфери – номінація як експансія. Остання виявляється в українській публіцистиці як відображення суспільного життя через використання назв мілітарної сфери, медицини і здоров'я, інформаційних технологій тощо. З номінацією нерозривно пов'язаний словотвір. Атракція простежується у різних видах словотвору – від звуконаслідування до семантичної деривації (семантична атракція семем). Вона представлена не лише на рівні літературної мови, а й у територіальних та соціальних діалектах.

Мовну атракцію класифіковано за критерієм належності одиниць, що взаємодіють, до структурного рівня мови; за планом та способом вираження. За

реалізацією атракції на різних мовних рівнях виокремлено такі її види: фонетичну, морфемну, лексико-семантичну, фразеологічну, граматичну. До різновидів фонетичної атракції належать власне фонетична, що окреслює можливість поєднання звуків, зумовлює їхню складоутворювальну функцію; артикуляційна, до якої зараховують асиміляцію й акомодацию; акцентуаційну атракцію. Морфемна атракція виявляється у взаємодії між морфемами, у тяжінні некореневих морфем до кореня.

Звукова ж атракція характеризується різноманітними прийоми фонетичної гри (звуконаслідуванням, паронімічною атракцією і ін.), які допомагають створити експресивний рекламний текст, залучити до нього увагу споживача [5, 43]. Ці прийоми також використовуються для створення довірливої атмосфери читання та відповідного настрою, а також мають навчальну спрямованість – дитина засвоює нові слова.

Отже, наукове вивчення явища мовної атракції розпочалося у другій половині XIX століття в руслі порівняльно-історичного мовознавства й розвиваються донині. Атракцію розглядають у структурному, семантичному, функційному та комунікативно-прагматичному аспектах. Нове осмислення мовної атракції зумовлює синергетична наукова парадигма.

Література

1. Воробьева И. Г. Атракция и синергетика в синтаксической однородности. *Филология, журналистика, культурология в парадигме современного научного знания: Материалы 53-й научно-методической конференции «Университетская наука – региону»*. Ставрополь: СГУ, 2008. С. 385–391.
2. Голубовська І. О. Сучасна українська лінгвоконцептологія: стан і перспективи розвитку. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць*. Хмельницький: ФОП Бідюк Є. І., 2016. Вип. X. Т. 1. С. 151–159.
3. Москаленко І. А. Звукова атракція у сучасному рекламному дитячому тексті. *Мова й література у проекції різних наукових парадигм: матеріали XI Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (9 квітня 2020 р., м. Старобільськ) / ДЗ «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка»*. Старобільськ, 2020. С. 10-13.
4. Полтавець Ю. С. Історія та вживання терміна «атракція» в мовознавчій традиції. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія*. Маріуполь, 2012. Вип. 7. С. 132–138.
5. Страусов В. Н. Мотивированность и функции грамматического рода в разносистемных языках. *Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.20*. Пятигорск, 2006. 378 с.

Руда Т. О.,
магістрант,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент С. М. Глазова

РОЛЬ ТА МІСЦЕ СУРЖИКУ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Художні твори сучасних українських письменників-постмодерністів характеризуються вільною формою висловлення думок, мінімумом обмежень та цензури. Тому нерідко у таких творах зустрічається суржик. Явище суржику викликає суперечливі думки в науковців не лише в художній літературі, а й в українському мовному середовищі. Тому актуальним є питання доцільності використання письменниками подібної лексики.

Метою цієї публікації є окреслення основних функцій суржику в художній літературі, який не засмічує, а збагачує художній твір, підвищує його цінність.

Своє ставлення до явища суржику в українській художній літературі окреслили такі науковці, як Л. Масенко, В. Труб, В. Русанівський, Л. Ставицька, О. Тараненко, І. Брага, Н. Дзюбишина-Мельник, А. Бузько та інші.

Більшість науковців при вивченні суржику як соціокультурного явища здебільшого надають йому категорично негативного значення: «Дивне явище предметного поля сучасної української лінгвістики. З одного боку, ніхто вголос не наважується відкинути саму думку про існування цього феномену, з іншого, – це явище розглядається як рудимент «меншовартості», який краще або забути, або «викорінити», навіть не переймаючись думками про його природу» [2, 91], але ті дослідники, які звертають увагу на його функціональні особливості, надають йому більш об'єктивну оцінку: «Однозначне категорично негативне ставлення до суржику навряд чи коректне, бо сприймається як таке ж ставлення й до його носіїв, тобто практично до всіх сучасних українців» [3, 80].

На нашу думку, в художній літературі використання суржику може бути цілком виправдане, якщо несе в собі певний функціонально-стилістичний потенціал. Адже таким чином він слугує засобом передачі дійсності та створення відповідного емоційного навантаження.

Суржикові лексичні елементи використовуються в постмодерних текстах із різними стилістичними настановами. Вживаючись у діалогах, вони поряд із розмовно-просторічною та соціально маркованою лексикою служать одним із засобів характеристики персонажа. У деяких випадках герої постмодерністських творів послуговуються нелітературною лексикою, зокрема суржиком, лише в окремих комунікативних ситуаціях – наприклад, під час приватної розмови в колі близьких друзів, так би мовити, «у товариських міжсобойчиках» [5, 23].

У сучасній прозі суржик використовується також в авторському мовленні. В одних випадках спостерігаються незначні суржикові вкраплення як елементи мовної гри; в інших – активне входження цих одиниць в авторський текст. Специфічною рисою використання суржику в текстах сучасної української прози

є поєднання в межах одного текстового уривку суржикових елементів з одиницями інших структурно-функціональних різновидів нелітературного мовлення – соціально маркованою та розмовно-просторічною лексикою; це свідчить про зближення різних соціальних різновидів мовлення. Крім цього, суржик поєднується з книжною суспільно-політичною або термінологічною лексикою, що зазвичай підкреслює іронічний характер висловлювання [1, 285].

На прикладі прозових творів українського письменника Андрія Кузьменка (Скрябіна) видно, що найчастіше суржик уживається в прямій мові за певних обставин: коли стикаємося з носієм цього суржику. У творі «Я, Паштет і армія» спостерігаємо великий масив російсько-українського суржику: «Коля, ходім (укр.) вместе, понял (рос.)?» [4, 135], тому що головний герой зіштовхнувся з російськомовним оточенням. В оповіданні «Я, «Победа» і Берлін» міститься переважно польсько-український суржик, а в деяких випадках навіть польсько-російсько-український: «Може (укр.), у тебе (пол.) беда какая (рос.)?» [4, 54], оскільки подорож головного героя пролягає через Польщу.

На відміну від звичайних просторічних слів у прямій мові суржик сам по собі не має значного смислового чи емоційного навантаження. Його головна роль – дослівна передача прямої мови. «Я вже поняв» – говорить головний герой, «Ага, тільки переодінуся» [4, 7] – чуємо від другорядного героя.

У словах автора суржик набуває іншого функціонального значення. Він може слугувати засобом художньої виразності. Так, наприклад, у реченні «Я, затамувавши подих, рахував удари свого серця об внутрішню стінку грудної клітини, ..., щоб не вректи «зделку века» [4, 35] під фразою «сделка века» (угода століття) ми розуміємо щось масштабне, що має велике значення. Але в цьому випадку вона подається з саркастичним забарвленням, транслітерована форма передачі фрази підсилює емоційне навантаження, додає принизливого глузливого відтінку.

Також суржик може набувати образності, додаткового сенсу залежно від контексту. У фразі «... треба брати в руки корбу і зайнятися з чувіхою брудним делом» [4, 13] автор образно називає кривий стартер коброю, а процес розкрутки двигуна «брудним делом». Це словосполучення також має глибше смислове навантаження, ніж здається на перший погляд. Те, що заводити машину кривим стартером, справа брудна, і так зрозуміло для досвідченого водія. Але в цьому випадку автор натякає на «інтимний процес», це спостерігається з контексту, адже таке порівняння трапляється неодноразово: «Я вставив корбу в отвір і почав займатися з «Побєдою» повільним і гнітючим сексом», а слово «делом» надає цьому процесу ще більш принизливого значення. Отже, словосполучення «брудним делом» дозволяє охарактеризувати неприємний для головного героя процес, уникаючи повторних порівнянь зі статевим актом та зберігаючи відповідне емоційне навантаження.

Отже, ми вважаємо, що використання суржику в художній літературі може бути цілком виправдане й позначене певними функційно-стилістичними особливостями. Цей факт має враховуватись при дослідженні явища суржику в цілому, що допоможе об'єктивно оцінити роль суржику як у художній літературі,

так і в соціокультурному середовищі. В подальшому, при дослідженні творчості Скрябіна, плануємо встановити, яких ще функціональних та стилістичних особливостей може набувати суржик.

Література

1. Бузько С. А. Українсько-російський мовний суржик у текстах сучасної української прози (функціонально-стилістичний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 283–287.
2. Бріцин В. М. Саплін Ю. Ю. Труб В. М. Рецензія. Del Gaudio S. On the Nature of Surzyk: a Double Perspective. *Мовознавство*. 2011. № 3. С. 91–92.
3. Остроушко О. А. Суржик у духовному світі сучасних українців. *Актуальні проблеми філології і методики викладання мов: зб. наук. пр. Кривий Ріг*. 2003. С. 79–86.
4. Скрябін К. Повне зібрання творів. Харків: Фоліо, 2019. 444 с.
5. Ставицька Л. О. Блудний суржик: міф, мова, стиль. *Мандрівець*. 2002. № 1. С. 18–27.

Савченко Л. М.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. філол. наук, доцент С. М. Глазова

РЕАЛІЗАЦІЯ КАТЕГОРІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ

Прислів'я та приказки – багатий експресивно-виразний пласт мовної системи, який зберігає в собі народні спостереження, уявлення про світ, народ, його спосіб життя, традиції та звичаї. Українські паремії часто виступають реалізаторами категорії заперечення.

Мета – дослідити шляхи реалізації категорії заперечення в українських пареміях сучасної української мови.

За прагматичним спрямуванням, з урахуванням основного функціонального навантаження, можна виділити чотири різновиди паремій: констатувальні, настановчо-регулятивні, характеристично-оцінні та паремії захисної реакції. Ці реалізатори заперечення можуть уміщувати в своїй семантиці декілька настанов одночасно.

Констатувальні паремії, що містять заперечення, є найчисленнішою групою в сучасній українській мові. Вони відображають уявлення народу про закономірності людських стосунків, норми поведінки, неписані правила комунікації: *Двічі весна не бува* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Ситий голодному не товариш* («Народ скаже – як

зав'яже», упорядник Н. Шумада). У наведених прикладах компонентом паремій є частка *не*.

Іноді прислів'я та приказки можуть мати порівняльний компонент, а обрана форма висловлювання наголошує на зваженості і «перевіреності» наведеного узагальнення: *Нема в світі над Бога* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Нема в світі, як родина* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис). У наведених пареміях використано заперечний предикатив *нема*.

У деяких пареміях зустрічаємо подвійне заперечення, коли в конструкції наявні два або більше взаємопов'язані заперечні акти, наприклад: *Без Бога ні до порога* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Без охоти нема роботи* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада). У таких конструкціях можемо простежити певний причиново-наслідковий зв'язок.

Іноді у констатувальних пареміях заперечують ідентифікацію понять, явищ тощо: *Вік прожити – не поле перейти* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Слово – не горобець, вилетить – не піймаєш* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада).

Настановчо-регулятивні паремії, побудовані на основі заперечення, створені з метою відвернення від виконання певних дій. Заперечний структурний компонент, який зазвичай є основним, виражений здебільшого за допомогою дієслова наказового способу: *Не роби комусь, що тобі не мило* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Не учися розуму до старості, але до смерті* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *До Миколи не сій гречки й не стрижи овечки* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада) – ці паремії містять конкретну настанову. Частіше настановчо-регулятивні паремії мають рекомендаційний характер: *Не роби з писка халяву* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Не хапайсь поперед батька в пекло* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Не діли шкуру невбитого ведмедя* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Не криви писка коло чужої миски* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада). Загалом у настановчо-регулятивних пареміях досить поширені заперечні імперативи.

Характеризаційно-оцінні заперечні паремії зазвичай мають негативно-оцінне забарвлення, за допомогою таких прислів'їв та приказок висміюються нетипові ситуації або негативні якості характеру, негідну поведінку людини тощо. Заперечна форма мислення є найбільш виправданою для викриття різноманітних відхилень, вона увиразнює їхню невідповідність нормам поведінки народу. Заперечення в характеризаційно-оцінних пареміях зазвичай виражене імпліцитно, за допомогою непрямих, тобто експресивно маркованих засобів. Структурні компоненти протиставлені семантично, що увиразнює зіставний сполучник *а*: *Шия з намистом, а голова зі свистом* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Сила воляча, а розум курячий* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *З неба зірки хватає, а під носом не бачить* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада).

Викликають інтерес характеристично-оцінні паремії, побудовані на основі риторичних запитань: *Куди кумові до коровая!* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Де Крим, де Рим, а де попова груша* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада). У наведених пареміях заперечення виражене імпліцитно.

Деякі характеристично-оцінні паремії побудовані за допомогою заперечення кількох альтернативних визначень. Кожний структурний елемент таких прислів'їв та приказок починається із заперечної частки *ні*, яка посилює заперечення певних явищ, понять або ознак: *Ні юшки, ні петрушки* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Ні слуху, ні духу* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Ні риба, ні м'ясо – і в раки не годиться* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада). Такі паремії із заперечною часткою *ні* досить продуктивні у фольклорі, оскільки прості для сприймання.

Четверту групу заперечних паремій творять прислів'я та приказки захисної реакції, що спеціалізовані на забезпеченні захисту (психологічного) мовця. Такі прислів'я та приказки зазвичай засвідчують бажання мовця витіснити зі свого мікрокосму небажане, шкідливе. Зокрема, до цієї групи належать короткі примовляння, які мовець уживає традиційно: *Не при хаті згадуючи* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис); *Не до нас рівняючи* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис) – наведені приклади є додатковим словесним оберегом, мовець постійно використовує в мові з метою захистити себе, житло, сім'ю від якихось ворожих сил. До паремій захисної реакції зараховують також прислів'я та приказки, за допомогою яких мовець виражає небажання стосуватися певної ситуації: *Моє діло теляче: найвся і в хлів* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Моя хата скраю* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада).

Паремії, які вказують на байдужість мовця до того, що відбувається, або небажання бути причетним до чужих справ, зазвичай побудовані на допустово-протиставних відношеннях: *Моє діло півняче: проспівав, а там хоч і не розвидняйсь* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Хоч вовк траву їж* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада).

Іноді зустрічаємо песимістично забарвлені паремії, які позначають змирення з тим, що відбувається: *Думай не думай, а вище себе не плигнеш* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Дмись не дмись: волом не будеш* («Народ скаже – як зав'яже», упорядник Н. Шумада); *Хоч круть, хоч верть, а все козі смерть* («Українські приказки, прислів'я і таке інше», упорядник М. Номис). Загалом в українському фольклорі песимістично забарвлені прислів'я та приказки не є поширеними, а лише іноді маркують одну зі сторін українського характеру.

Отже, в сучасній українській мові мовець активно використовує паремії із заперечним змістом, які за прагматичним спрямуванням можна розподілити на констатувальні, настановчо-регулятивні, характеристично-оцінні та паремії захисної реакції.

Література

1. Народ скаже – як зав'яже: укр. нар. прислів'я, приказки, загадки, скоромовки / упоряд. Н. С. Шумада. Київ: Веселка, 1985. 173 с.
2. Українські приказки, прислів'я і таке інше / упоряд. М. Номис. Київ: Либідь, 1993. 768 с.

Сердюк І. Р.,

студент,

Київський національний лінгвістичний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **О. О. Юрчук**

ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ, АБО ЯК З ДУМКИ НАРОДЖУЄТЬСЯ РОМАН (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. КУНДЕРИ «НЕСТЕРПНА ЛЕГКІСТЬ БУТТЯ»)

Погляд на світ, як на простір, що поєднує в собі протилежності, не є новим. Проте окремі випадкові події здатні впливати на бінарну структуру людського світобачення. Саме це й демонструє М. Кундера в своєму романі «Нестерпна легкість буття»: його персонажі мають власне світосприйняття, живуть в ситуації (дія відбувається в 1968 р. в Празі), що набуває властивостей функціюючого простору. Вихідним пунктом у дискурсі можливостей взаємодії ідей, якими вимірюється його площа, виступає ідея Вічного повернення Ніцше. Вона привносить в кожен життєвий мить неминущу силу тяжіння існуючого до очікуваного, що перетворюється на вічне повернення – на вищу точку мислення. Це, на думку філософа, й надає людському буттю того особливого ліризму «нестерпної легкості». Автор роману часто обирає позицію спостерігача («Герої цього роману – мої нереалізовані можливості»), вдається до міркувань про побачене. Деякі з них, зокрема, думки про кітч радше нагадують нарис, аніж роман, або «короткий словничок незрозумілих слів», якій доводить відносність й умовність назв окремих речей або явищ, – авторську промову. Отже, читачу залишається в межах власного бачення поділяти думки автора. Одним з поширених наративних засобів, який використано для організації оповіді, можна вважати перформацію. Йдеться про ситуацію, про подробиці якої читач може судити зі слів оповідача.

Зіставлення опозицій відбувається у вимірі авторських роздумів, які накладаються на перформацію. Автор не прагне показати, що увесь світ будується на двох протилежностях, а лишень використовує звичний та зручний спосіб мислення для того, щоб зробити світ більш зрозумілим.

Окремої уваги потребує існування бінарної пари суб'єктів, функціонування якої можна виявити, звернувшись до відомої словесної парадигми Фердинанда де Соссюра, де виключення одного позначуючого відбувається завдяки відкиданню іншого [4, 26]. У такий спосіб можна дослідити імена, тому що

називання найкраще ілюструє функціонування мови. Внаслідок чого можна припустити, що Тереза – це Тереза, тому що вона не Сабіна, а відтак, довести, що цей жіночий образ містить в собі ідею гармонійного (збалансованого) поєднання імені/назви суб'єкта та характеристики й функціуючі ідеї, що закріплені за ним. Окремі феноменальні прояви виникають і тоді, коли певний набір якостей, притаманних одній фігурі, виявляються й в іншій. Тут, варто звернутися до лаканівської ідеї означальників [3, 62], що постійно ковзають поверхнею потоку потенційних означуваних, і залишається лише вихопити з цього потоку свої власні, утворивши в процесі означення унікальні смисли. Ми називаємо набір текстових характеристик Терезою, коли на це вказує автор, а вже згодом розуміємо кому саме належить функціуюче поле. Деяка аналогія проглядається у створенні інших персонажів. Автор обирає ідею, застосовує її для письма, а потім метонімічно називає результат «легкістю», або «важкістю». Отже, ім'я персонажа є першоструктурою для всіх характеристик, які в ньому втілені. Отже, персонаж – це певна цілісність та завершеність, обмежена ім'ям та певними діями, характеристиками. Але це тільки до певного моменту. Коли в простір тексту втручається інший персонаж, сфера їх стосунків розширюється, адже інший стає сферою «можливого».

Автор посилює конфлікт, розриває текст на багато різних «можливо». Він не стверджує, не вирішує, а думає, припускає. Він показує, що може бути так: 1) Тереза – приклад стандартної жінки, а може бути так: 2) Сабіна – приклад нестандартної жінки. І читач має право обирати, надаючи кожній з них відповідні опозиційні характеристики: 1) важкість, старомодність, спрямованість на дух, альтруїзм, сірість, невпевненість / 2) легкість, сучасність, спрямованість на тіло, здоровий егоїзм, яскравість, самовпевненість. Складна позиція Терези потрібна не лише для того, щоб простежити функціонування важкості та легкості. Вона втілює важкість, якщо розглядати її в парі з Томашем. Першою причиною для такого твердження може бути її залежність від чоловіка. Проте проблема полягає не в тому, що вона матеріально залежна, або ж відчуває обмеження власних бажань із його сторони, а в чомусь іншому, що виникає поза їх стосунків. Життя Терези несе сильний відбиток важкості, адже в ланцюжок легких вчинків всюди втручається досвід минулого – валіза, яку вона бере з собою до Томаша. Тому навіть нові події, нові вчинки повертають у вихідне положення й не дозволяють унеможливити минуле. Колись маленька Тереза відчувала сором внаслідок заборон та морального тиску з боку матері. Згодом, намагаючись позбавитись цього руйнівного впливу, Тереза знаходить чоловіка, який викликає в ній ті ж самі переживання. Терезі не дано відчути бажану легкість, адже над її діями тяжіє неминучість, повторюваність, яка посилює відмежування від себе, як від суб'єкту. Щоб казати про певний зв'язок між компонентами структури, яку утворюють персонажі, слід зазначити їх невід'ємну спільність, без якої зіставлення не було б можливим. Як вже було сказано, образи, які фігурують у романі є носіями певних ідей, їх означальними, а ідеї, які прагне за їх допомогою передати автор, є означуваними. Отже, мова йде про певну семіологічну структуру, існування якої неможливе без поєднання та, відповідно, роз'єднання

[2, 27]. Проте твердження залежності між елементами однієї семантичної вісі можливо лише з використанням метамови, завдяки описовим можливостям якої вказано на певний зв'язок. Як було зазначено вище, позиція автора наближається до наратора, адже про більшість деталей читач дізнається лише через його роздуми, що дає підстави вважати його носієм метамови. Простір його існування передбачає зіставлення двох полюсів однієї семантичної вісі, адже саме в цій точці відбуваються усі сходження та розходження – в його дискурсі. Слід зазначити, що абінарність, яка фігурує в тексті (легкість та важкість) не є однозначною і може утворювати крайні межі різних семантичних вісей. Завдяки цьому поле авторських роздумів розширюється, так як позначені не мають одного фіксованого позначення, як часто відбувається з абстрактними поняттями.

Контрапунктом поліфонічного роману є тема кітчу. Вона, як ідея Вічного повернення Ніцше, впродовж роману випробовується та піддається аналізу завдяки функціюванню персонажів. Ці дві ідеї пов'язані більше, ніж здається на перший погляд. По-перше, думка про легкість буття через те, що кожна подія залишається лишень чернеткою, яка згодом загубиться та перестане існувати, заперечує віру в Бога та в життя після смерті. Якщо ж соціум позбувся впливу з боку релігійних догм й постулатів, то й підпорядкування органам влади, як транслуючим божественну ідею структурам, також виявляють свою слабкість. Залишається лише людина зі своєю нестерпною легкістю вибору, та можливістю жити за власним розумінням моральних норм. Такими є насамперед Сабіна, та певною мірою Томаш. Уява про традиційну сім'ю, поведінку жінки, красу – це все кіч, який за думкою Р. Барта не має за собою нічого, окрім політичних міфів [1, 49]. Філософська думка про нестерпну легкість буття, якій присвячено роман, стає актуальною для народження нейроекзистенціалізму ХХІ століття. Він трансформує ніцшеанську ідею Вічного повернення у чернетку людського життя, яка помирає разом зі смертю мозку її художника. У першій праці, яка була присвячена дослідженню третьої хвилі екзистенціалізму «Нейроекзистенціалізм» Грега Карузо та Оувена Фленагана зазначається: «The quickest way to understand the problem that is at the root of the cultural anxiety is to think once again about the conflict between the scientific image of persons and the humanistic image of persons.» [5, 7].

Література

1. Барт Р. Семиотика. Поэтика: избранные труды. Москва: «Прогресс», 1989. 616 с.
2. Греймас А. Структурная семантика. Поиск метода: монография. Москва: Академический проект, 2004. 368 с.
3. Лакан Ж. Инстанция буквы в бессознательном: сб. науч. тр. Москва: Логос, 1997. 184 с.
4. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики: курс лекцій. Київ: «Основи», 1998. 324 с.
5. Caruso D., Flanagan O. Neuroexistentialis: Meaning, Morals, and Purpose in the Age of Neuroscience. New York: Oxford University Press, 2018. 388 p.

Сінча С. А.,
магістрант,
Бердянський державний педагогічний університет
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент Г. Л. Вусик

УКРАЇНСЬКИЙ МЕНТАЛІТЕТ ЯК РІЗНОВИД ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Актуальність дослідження. Ментальність українців почала своє формування ще з давніх часів. Територіальне розташування між Сходом та Заходом, Північчю та Півднем, відсутність держави, розбрат народу і стали причиною виникнення сучасного менталітету, що й зумовило химерне поєднання українського світогляду в різних регіонах країни. Приміром, на західній частині держави притаманні такі риси ментальності, як індивідуальність та матеріальність, а на східній – пасивне споглядання, спрямоване на вищі істини.

Попри те, українців об'єднують глибока емоційність, зацікавленість природою рідного краю, ставлення до лагідної, доброї, щедрої, родючої землі, що породжує світ буття кожного. Такі символи українського народу рівнозначні героям стародавньогрецької міфології. Одним із таких героїв можна виділити Антея, непереможну силу якому дала йому матір – Богиня Землі.

Метою дослідження є вивчення українського менталітету як різновиду територіальної комунікації.

Антеїзм – важлива особливість ментальності українського філософського світогляду, що містить у собі відображення в історії матеріальної та духовної культури України, особистісні якості, самопізнання, заглибленість у себе, прагнення до усамітнення, жагу необмеженої свободи, необмеженої волі, закоханість у природу рідного краю, втілені у тисячолітні звичаї і традиції. Усна творчість донесла народні повір'я, вірування в живих істот – водяних, русалок та лісовиків, що населяють українську культуру, а їх самих приносять в жертви, аби лише не затьмарювати віру у вічність людського життя. Такий характер світосприймання породжує романтичний дух й оспівування народних мелодійних пісень, різновид танців та ігор, без яких не обходилась жодна подія. Романтичний дух української нації втілений у філософії серця, яка виступає ще однією гранню української ментальності, що формувалась у глибинах стародавньої культури, шліфувалась у Словах, Посланнях, Повчаннях, Молитвах [5, 42].

Ключовим і унікальним чинником єднання людей у суспільстві є мова, оскільки вона дає змогу не лише однаково спілкуватися, а й мислити, сприймати дійсність у тих самих способах мовного вираження. Проте в сучасних умовах мову також уже не можна вважати стовідсотковою ознакою національної належності. Нащадки емігрантів поступово припиняють використовувати свою національну мову, однак при цьому пишаються належністю до певної нації.

Важливою проблемою є використання національної мови як рідної всередині власної держави, де історично функціонують дві чи більше мов. У таких країнах офіційно затверджують використання декількох мов як державних: наприклад, чотири мови у Швейцарії (німецька, французька, італійська, ретороманська), по дві мови в Бельгії (фламандська і французька), Фінляндії (фінська і шведська). Непроста ситуація з колишніми радянськими республіками, де офіційно і фактично панувала національно російська двомовність, російською послуговувались у міжнаціональному спілкуванні. Нині, крім своїх національних, у Білорусі та Киргизстані російська є другою державною. В Україні двомовність склалася історично з часів Російської імперії. Українську і російську мови використовують паралельно, неоднаково в різних регіонах, а представники титульної нації не завжди є носіями української мови. Серед молоді володіння українською стає нормою і необхідністю, як і знання іноземних мов [3, 22-23].

Та на жаль, сучасній українській молоді так і не вдалося уникнути реставрації радянських цінностей: ментальну неусталеність, плинність, невизначеність, що призвело до кризових, стресових та психологічних перешкод [4, 38]. Зокрема, до них належать соціальна енергійність, викривлене розуміння соціальної справедливості, деформовані уявлення про форми захисту від економічних труднощів, соціальна заздрість, звичка безвідповідальності та здатність пристосовуватися до існуючих порядків [1, 45]. Такі речі й призвели до складнощів української нації до ментальності європейських народів. Практично неможливим стало налаштуватися на досягнення особистого успіху, високого соціального становища чесними способами за допомогою власних здібностей, наполегливої праці, цілеспрямованості, свободолюбства, раціонального мислення, виваженості, заощадливості, бережливості [2, 81].

Розглядаючи роль менталітету в процесах державотворення, Побочий І.А. зауважує, що носій відображає сукупність відносин, практикування даними суспільством через діяльність соціальних інститутів, включає в себе ієрархію цінностей, мораль, особливості міжособистісної поведінки і самовираження, способи передачі досвіду через покоління. Як складне системне соціокультурне явище, менталітет містить сукупність різноманітних компонентів. У найширшому розумінні до структури менталітету як складного соціокультурного феномену здебільшого відносять ідентичність, соціальні уявлення про минуле й майбутнє певної спільноти, цінності, звички, традиції, професійну діяльність тощо. Серед доступних об'єктів соціологічного дослідження менталітету можуть виступати ставлення індивіда до культури народу, звичаїв, традицій; знання й уявлення про своє природне і соціальне оточення; система засобів оцінювання явищ і процесів, що відбуваються. Подібні типи менталітету виявляються як у бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, так і в байдужості до долі власного народу і власної держави [4, 40].

Урешті, індивідуалізм, духовність, релігійність, інтровертність, волелюбність, егалітаризм тощо як певні системоутворювальні складові

ментальності українського народу, все-таки спроможні подолати прояви тоталітарного політичного режиму, шукати, закріплювати і демонструвати свою особливість, унікальність, аби тільки відстояти право на існування і самостійність, отримати нове змістовне заповнення [2, 81].

Література

1. Бондаренко О. В. Економічна ментальність як фактор побудови модерного українського суспільства. *Гілея: наук. вісн.: зб. наук. пр.* Київ, 2007. Вип. 8. С. 36–48.
2. Колесников М. П. Сучасна українська ментальність: сутність та особливості. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: щокварт. наук.-практ. журн.* №3. 2005. Харків: НТУ «ХПИ», 2005. С. 80–95.
3. Манакин В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
4. Побочий І. А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан. *Вісник СевДТУ.* Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. С.37-41.
5. Соболев В. Дослідження витоків української ментальності. *Слово і час.* 1992. № 8. С. 42–45.

Скуратовська Д. В.,

студент,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – д-р пед. наук, доцент **В. А. Ницета**

СМИСЛОВІ ПАРАМЕТРИ ДИСКУСІЇ ЯК РИТОРИЧНОГО ЖАНРУ В ШКІЛЬНІЙ МОВНІЙ ОСВІТІ

Реформування загальної середньої освіти, яке активно відбувається в Україні, опосередковане концепцією «Нова українська школа» (НУШ, 2016 р.) і положеннями Закону України «Про загальну середню освіту» (2020 р.). Стратегічні компетентнісні орієнтири зазначених документів втілені в чинних навчальних програмах з української мови. Зокрема, на рівні стандарту й профільному рівні учні профільної школи мають засвоювати практичну риторику, що є відповіддю на суспільний запит щодо підвищення рівня комунікативної культури сучасної молоді й дієвим кроком у реалізації риторичного аспекту української мови, задекларованому в 2004 р. [1].

Згідно з навчальною програмою, десятикласники на рівні стандарту мають засвоїти такий риторичний зміст:

- І блок (риторика як мистецтво, наука й навчальна дисципліна; мовленнєва ситуація; особистість мовця; аудиторія; текст як одиниця спілкування; ефективність мовлення; стратегія й тактика мовленнєвої поведінки; мовленнєвий

вчинок, мовленнєва подія);

- II блок (суперечка як вид комунікації; види суперечки; правила ведення суперечки; аргументи; полемічні прийоми; мистецтво відповідати на запитання; дискусія на визначену тему) [5; 6].

Наш дослідницький інтерес зосереджений навколо **дискусії** як складника практичної риторики в змісті шкільної мовної освіти й методу навчання української мови, що в різних лінгводидактичних джерелах зараховують і до словесних, і до практичних, і до методів формування інтересу (у групі методів стимулювання й мотивації навчально-пізнавальної діяльності).

Мета роботи – окреслити смислові параметри дискусії в навчанні старшокласників практичної риторики.

Лексема «дискусія» має таке загальномовне значення: «Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання» [4, 285]. У науковій і навчальній літературі міститься значна кількість дефініцій поняття «дискусія». Не маючи на меті розглядати весь спектр тлумачень цього поняття й формулювати власне визначення його, ми проаналізували теоретичний матеріал підручників з української мови для 10 кл. (рівень стандарту), унаслідок чого укладено номенклатуру смислових параметрів дискусії (табл. 1). Оскільки дискусію в шкільній мовній освіті вивчають у площині суперечки, номенклатура містить відомості про суперечку та дискусію в аспектах (1) ключових слів, (2) мети щодо досягнення загального результату, (3) мети щодо перебігу процесу, (4) мети щодо опозиції сторін.

Аналіз інформації, позиціонованій у номенклатурі, дав змогу реалізувати мету цієї роботи.

Виявлені ключові слова в тлумаченнях дискусії можна об'єднати в категорією «мовленнєвий жанр» («Елементи мовленнєвої ситуації «втілюються» в мовленнєвий жанр: жанровий різновид визначає цільова установка, а способи реалізації цільової установки й утілення її в риторичних компонентах тексту забезпечують специфіку жанру» [2, 190]). Окрім цього, дискусія є риторичним жанром, оскільки її вивчають у контексті практичної риторики, й одночасно еристичним жанром / жанром еристики, яку Ю. Рождественський називав мистецтвом суперечки, що передбачає «вигравання її незалежно від того, якими засобами ведуть спір, мета мовлення – утвердити своє право на вчинок і залишити за собою остаточне (вирішальне) судження» [3, 80–81].

Таблиця 1

Номенклатура смислових параметрів дискусії

Автори підручників «Українська мова» (10 кл.), рівень стандарту	Ключові слова дефініції		Мета стосовно досягнення загального результату		Мета стосовно перебігу процесу		Мета стосовно опозиції сторін	
	суперечка	дискусія	суперечка	дискусія	суперечка	дискусія	суперечка	дискусія
О. Авраменко	процес	різновид суперечки; обговорення	пошук істини	спільний пошук істини	висвітлення проблеми	висвітлення проблеми	переконання опонента	переконання опонента
О. Глазова	словесне змагання	різновид суперечки; обговорення	пошук прийнятного для обох сторін розв'язання	пошук взаємних компромісів	висвітлення проблеми	висвітлення проблеми	узгодження позицій	припирення опонентів
Н. Голуб, В. Новосьолова	словесне змагання	різновид суперечки	–	пошук істини, спільних рішень	висвітлення проблеми	висвітлення проблеми	–	узгодження позицій
О. Заболотний, В. Заболотний	комунікативна ситуація	різновид суперечки обговорення	пошук істини, прийнятних рішень	пошук істини, спільних рішень	обмін протилежними думками	висвітлення проблеми	переконання опонента	переконання опонента
С. Шевчук	комунікативна ситуація	різновид суперечки; обговорення	пошук істини	пошук спільних рішень	висвітлення проблеми	висвітлення проблеми	активне опонування, переконання опонента	переконання опонента
І. Юшук	обмін думками	різновид суперечки	пошук істини	пошук істини	висвітлення проблеми	висвітлення проблеми	переконання опонента	узгодження позицій

У попередніх дослідженнях, покликаючись на принцип фаллібалізму й релятивізм риторичної практики, ми обґрунтували, що в контексті сучасної риторики провідною метою дискусії постає організація словесного змагання мовців, а не пошук істини в класичному потрактуванні. А пошук спільних прийнятних рішень і компромісів можна вважати відносною, ситуативно обумовленою істиною для конкретної аудиторії.

Щодо процесу, то метою дискусії є всебічне обговорення заздалегідь визначеної проблеми, обмін у риторичному діалозі протилежними думками – текстами, створеними з відповідною інтенцією задля перехресного впливу на опонента, задля переконування його.

Зважаючи на змагальний характер дискусії, метою її стосовно опозиції сторін є переконування один одного, схилення на свій бік, а, отже, завершальним етапом дискусії має бути визначення переможців. Задекларовану в шкільних підручниках мету узгодження позицій опонентів і, як наслідок, примирення їх вважаємо відносною й важко досяжною, оскільки особистість у шкільні роки, як правило, не схильна до компромісів через максималізм і прагнення до самоствердження. Провідним критерієм у визначенні переможців, на нашу думку, має бути рівень сформованості в учнів мовленнєвих і риторичних умінь, розроблення методичних механізмів формування яких становить **перспективу подальших досліджень**.

Література

1. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підруч. для студентів філолог. факул-в. ун-ів / М. І. Пентиліук, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.; за ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2004. 400 с.
2. Ницета В. Методика формування риторичної компетентності учнів основної школи: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 340 с.
3. Рождественский Ю. В. Теория риторики: учеб. пособ. / под. ред. В. И. Аннушкина. Москва: Флинта; Наука, 2006. 512 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. Київ: Наукова думка, 1971. Т. 2. Г–Ж. 550 с.
5. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10 кл. закл.в заг. серед. освіти / Н. Б. Голуб, В. І. Новосьолова. Київ: Педагогічна думка, 2018. 200 с.
6. Українська мова: 10–11 кл.: програма: рівень стандарту. 2017 р. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58800/> (дата звернення: 11.09.2017).

Солопова Н. Ю.,
магістрант,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **Н. В. Павлик**

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РИС ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Аналіз сучасних лінгвістичних студій засвідчує постійну увагу вітчизняних дослідників до опису окремих фразеологічних мікросистем, зокрема, групи фразеологічних одиниць на позначення рис людини. Наукові дослідження мовознавців у цьому аспекті стосуються питань систематизації тематичних груп фразеологізмів (В. Ужченко), опису особливостей вираження фразеологічними засобами емоційного стану людини (Ю. Прадід), семантичної класифікації сталих сполук на позначення корисливості людини (Н. Грозан), ідеографічної класифікації фразеологічних зворотів на означення рис людини (Т. Маслова), аналізу флористичних фразеологізмів, що стосуються динамічних та статистичних ознак людини (Н. Шевченко), вивчення фраземіки української мови в контексті когнітології та лінгвокультурології (Н. Венжинович) тощо. **Актуальним** є вивчення семантичної та структурно-граматичної природи фразеологізмів на позначення рис людини, використання їх як засобу для характеристики ситуацій та персонажів (зображувально-змалювальна функція) і для виявлення різних почуттів (зображувально-емоційна функція) в сучасній українській мові.

Мета наукової роботи – класифікувати фразеологічні одиниці на позначення рис людини за структурно-граматичним критерієм. У процесі дослідження використано «Фразеологічний словник української мови» (1, 2 т., укл. Г. Удовиченко, Київ, 1984) [4] та «Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник» (укл. І. Олійник, М. Сидоренко, Київ, 1991) [2].

У процесі аналізу застосовувались методи лінгвістичного опису мовних фактів та структурно-семантичного аналізу.

Фразеологізм – це одиниця мови, що складається з двох і більше роздільно оформлених компонентів і характеризується відтворюваністю, цілісністю значення, стійкістю лексичного складу та граматичної будови. Фразеологізми є репрезентантами культури етносу, експресивними й образними одиницями [3, 190]. У процесі вивчення фразеологічних сполук необхідно акцентувати увагу на визначальних ознаках, а саме: семантичній цілісності, фразеологічній відтворюваності, метафоричності, стійкості, еквівалентності слову, наявності не менше двох повнозначних слів та ін. У сучасному мовознавстві відомі кілька типів класифікації фразеологічних одиниць, які застосовуються в українській фразеології. Залежно від ознак, за якими групуються стійкі словосполучення, розрізняють семантичний, функціональний, генетичний (за походженням),

стилістичний та структурно-граматичний типи класифікацій фразеологізмів [1, 283].

Характеризуючи фразеологічні звороти зі структурно-граматичного погляду, необхідно зосередити увагу передусім на їхній синтаксичній будові. Зокрема, фразеологічні сполуки можуть мати форму незалежного речення, підрядного речення, словосполучення (предикативного, підрядного чи сурядного), а також являти собою поєднання повнозначного слова зі службовими [6, 236]. Наприклад:

1) Фразеологізми у формі **незалежного речення** – це завершені комунікативні одиниці, які передають одне поняття: *голова йде обертом* (про стан приголомшеності, розгубленості); *вітер у кишені свіще* (про бідну людину).

2) Фразеологізми у формі **підрядного речення** (обов'язковими компонентами яких є сполучники підрядності як, *мов, наче* та ін.) виражаються:

– повним двоскладним реченням: *на злодієві шапка горить* (той, хто почуває за собою якусь провину, своєю поведінкою поволі видає себе); *серце нудиться* (про людину, яка нудьгує);

– неповним двоскладним реченням: *(знає) як свої п'ять пальців* (досконало розуміється на якійсь справі); *(бути) як на голках* (нервувати, хвилюватися);

– односкладним реченням: *хоч з лиця воду пий* (вродливий, обдарований чарівністю та красою); *довго не протягне* (про людину, що довго не проживе).

3) Фразеологізми у формі **предикативного словосполучення** – комунікативно незавершені одиниці, які потребують доповнення другорядними членами. За будовою такі фразеологізми поділяють на:

– двочленні – складаються лише з підмета й присудка: *язик свербить* (хтось хоче щось розповісти);

– багаточленні – крім підмета й присудка, як обов'язковий компонент мають також другорядні члени: *ведмідь на вухо наступив* (позбавлений музикального слуху).

4) Фразеологізми у формі **підрядного словосполучення**:

– фразеологізми з **іменником** у ролі головного слова: *гидке каченя* (про людину, несправедливо оцінену нижче її можливостей, які раптом розкриваються для оточуючих її); *докори сумління* (гостре почуття провини); *душа в душу* (про дуже гарні стосунки між людьми);

– фразеологізми з **дієсловом** у ролі головного слова: *дерти горло* (багато, крикливо говорити); *кривити душею* (бути нещирим, лицемірити);

– фразеологізми з **прикметником** (чи дієприкметником) у ролі головного слова: *важкий на підйом* (про ледачу людину); *масний на слова* (про людину, яка багато обіцяє, але нічого не робить, не виконує своїх обіцянок);

– фразеологізми з **прислівником** у ролі головного слова: *тяжко на душі* (про почуття важкого душевного болю); *гірко на серці* (про почуття тривоги, туги скорботи за кимось, чимось).

5) Фразеологізми у формі **сурядних словосполучень**: *ані дівка, ані вдова* (заміжня жінка, чоловік якої перебуває тривалий час десь іншому місці); *святий та божий* (про удавано, лицемірно тиху і добру людину).

Отже, можемо стверджувати, що в українській мові серед усього різноманіття фразеологічних одиниць окрему численну групу утворюють сполуки на позначення рис людини. Це образні вирази, що характеризують зовнішність та внутрішні риси людини, вади та негативні вчинки, її динамічні і статичні ознаки. Згрупувавши фразеологічні одиниці на позначення рис людини за синтаксичною будовою та приналежністю стрижневих компонентів до відповідних лексико-граматичних класів слів, ми дійшли висновку, що найбільш поширеними є сполуки у формі словосполучення (предикативного, підрядного чи сурядного), стрижневим словом переважно виступають іменники та дієслова, рідше – прикметники, прислівники.

Література

1. Бондар О. І., Карпенко Ю. О., Микитин-Дружинець М. Л., Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 368 с.
2. Олійник І. С., Сидоренко М. М. Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник. Київ: Рад. шк., 1991. 400 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А. К. Мойсієнко, О. В. Бас-Кононенко, В. В. Бондаренко та ін. Київ: Знання, 2010. 270 с.
4. Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: в 2-х т. Київ: Вища шк., 1984. Т. 1. 303 с.; Т. 2. 384 с.
5. Ужченко В. Д. Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. Київ: Знання. 2007. 494 с.
6. Ющук І. П. Українська мова: підручник. Київ: Либідь, 2004. 640 с.

Стариченко Л. В.,

студент,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **Г. Л. Вусик**

ФЕМІНІСТИЧНІ МОТИВИ НОВЕЛИ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ «VALSE MELANCOLIQUE»

Актуальність роботи полягає в тому, що фемінізм – це жіночий рух за рівність прав з чоловіками, який набув поширення у XIX-XX столітті. Однією з найяскравіших представниць феміністичного руху в українській літературі є Ольга Кобилянська.

У широкому розумінні фемінізм – це соціальний рух за рівність прав і можливостей для жінок, що протистоять соціальній системі, в якій становище людей різних статей нерівноправне. Творчість Ольги Кобилянської сприяла творенню нового образу жінки – інтелектуальної, самодостатньої особистості.

Письменниця втілила ідею українського літературного фемінізму межі століть. Вона була феміністкою за переконанням, такими ж зображені її героїні.

Мета: показати феміністичні мотиви новели Ольги Кобилянської «Valse Melancolique».

Новела «Меланхолійний вальс» є одним із найвизначніших творів, у якому представлена специфіка жіночого образу відповідно до феміністичної проблеми. У творі зображено трьох жінок: Ганну, Марту та Софію. Кожна з них – яскрава й самобутня особистість зі своїм характером, ставленням до світу, зокрема до чоловіків, але всіх їх об'єднує шалена любов до краси, гармонії та досконалості. Вони сильні й самодостатні жінки, які знають, чого хочуть. Так, наприклад, **Марта** – це вчителька, яка мріє про створення своєї родини. Вона – ніжна, жіночна, «ладна обійняти весь світ». Це типовий образ жінки того часу, але вона не прагне жити лише родиною, чоловіком і дітьми й перетворитися на домогосподарку, вона – інтелігентка, яка прагне саморозвитку, вдосконалення й інтелектуального росту. Про це свідчать такі її слова: «Я прилагоджувалась до матури, бо хотіла бути учителькою. Вчилася музики, і язиків, і прерізних робіт ручних, ба — і все інше, що лише можна було, забирала я в себе, щоб стало колись капіталом і обернулося в хосен» [2]. Найголовніша риса її характеру – мудрість, яка репрезентована в її стриманості, розважливості, сумирності й прагненні примирити інших. Завдяки цим якостям Марта досягає своєї мети: стає дружиною і матір'ю. Ось таку характеристику дала Софія Марті: *«Ти є вже вродженою жінкою і матір'ю... Ти – ще неушкоджений новітнім духом тип первісної жінки, що пригадує нам Аду Каїна або інших жєнщин з біблїї, повних покори й любові. Але не вихованням виплеканої покори й любові, лише покори й любові з першої руки, з природи! Ти й без науки була б та сама, що тепер. Жертвувала б себе з напором вродженої доброти, без наміслу і без претензій до подяки! Ти – тип тих тисячок звичайних, невтомно працюючих мурашок, що гинуть без нагороди, а родяться на те, щоб любов'ю своєю удержувати лад на світі...»* [2].

Другий образ жінки твору – **Ганна**. Це запальна, нестримна, вибухова натура, але водночас добра та чуйна. Вона волелюбна, сильна, незалежна, не терпить приписів, байдужа до чужої думки. Вона – художниця, і цим все сказано. Хист та жага до творчості грають величезну роль у її характеристиці. Самодостатня в житті, відповідно поводитися й у стосунках з чоловіками. Цим пояснюється й своєрідне ставлення до них: *«Вона мала багато поклонників, але сама не залюблювалася ніколи. Говорить годинами про них, подивляє в них, що красне, аналізує майже всі прикмети їх істот; а проте не чіпається її любов; противно, обсміває їх не раз, як малих хлопців»*. Вона назвала кохання «байкою», для неї мистецтво набагато важливіше за щастя в особистому житті: *«Заглушити в собі той світ, щоб жити лише для одного чоловіка і для самих дітей? Се неможливо...»* [2]. Ганна – запекла феміністка, в розмовах зі своєю товаришкою Мартою вона торкалася проблеми прав жінок, відстоювала думку, що жінка нікому нічого не зобов'язана, вона має бути «самій собі ціллю» і присвячувати себе тому, до чого лежить душа, наприклад, служінню мистецтву: *«Тоді юрба*

переконається, що незамужня жінка – то не предмет насміху й пожалування, лише істота, що розвинулася неподілено. Значить: не будемо, приміром, жінками чоловіків або матерями, лише самими жінками. Ти розумієш? Будемо людьми, що не пішли ані в жінки, ані в матері, а розвинулися так вповні... Я не кажу, що йду саме до того ідеалу. Я живу штукою, і вона вдовольняє цілковито мою душу; може бути, що й віддамся, не знаю, але коли не віддамся, то певно не буду застрашеною птахою, що мов цілий світ просить о прощення, що мужа не має...» [2].

Доволі яскравим образом у творі є образ **Софії** – надзвичайно обдарована особистість, емоційна й лірична. Ця молода піаністка виступає типовим образом меланхолійної жінки, що зображується ніжною, чуттєвою, сповненою любові, але самотньою. Кобилянська дала влучну характеристику своїй героїні, яка підтверджує цю думку: *«...змарніле лице з великими смутними очима...», «...була дуже мила в обходженні, легка, ледве помітна собою, але мовчалива і дуже поважна. Усміх на її устах, що появлявся лиш рідко, був немов навіки затемнений смутком» [2].* Софія – талановита музикантка зі складною й тонкою натурою: *«Вона вічно шукала гармонії. В людях, в їх відчутті, в їх відносинах до себе і до природи...» [2].* Вона чимось схожа на Марту, адже теж прагнула кохати і бути коханою. Вона надзвичайно кохала одного чоловіка, який зрадив дівчину, і відтоді дівчина повністю присвятила себе музиці: *«Більше не любила я нікого в своїм житті. Але воно добре, – додала, поглянувши повним сяючим поглядом до другої кімнати, де стояв її улюблений інструмент, – бо можу цілу душу віддати резонаторові. І я віддаю її йому! Коли сяду до нього, нахоплю рівновагу свого духу, вертає мені гордість і почуття, що стою високо-високо! Зате й граю йому звуками, яких не почує від нікого, і буду йому грати до останнього свого віддиху» [2].* Але ця присвята згодом обернулася трагедією... У словах героїні простежується мотив збереження гідності жінки за будь-яких обставин. Дівчина має незвичні погляди на чоловіків та їхні стосунки з жінками. Це можна побачити в розмові з подругами: *«Я подала йому свою душу, розложила її перед ним, мов вахляр, а він – мужик... З неописаною погордою вимовила се слово. Здавалося, коли б учув він се слово й тон, яким вимовила його, був би вбив її...», «...гордість, яку природа кладе нам у душу, повинна ти більше розвивати. Се одинока зброя жінки, якою вона справді може вдержатися на поверхні життя» [2].*

Цікаво те, що ця героїня є байдужою до власного зовнішнього вигляду, який є навіть неохайним, натомість у неї найкраща білизна і постіль, це свідчить про нервовість, вразливість й закритість від світу: *«Байдужна на все, мов дерево. Наприклад, прошу, що то за тип? Вважаєш, яке в неї білля? Гарне і тонке, мов у графині, а її постіль іще краща. Спить, мов царівна. Коли вмивається, не забуде ніколи насипати кілька крапель найтоншої парфуми до води, але зате її верхня одіж... просто – «товпа»! Цікава я, як довго будуть іще гудзики теліпатися коло її пальта, коли пришиє кусник відорваного від сукні шнура, що наборзі пришилила шпилькою, і коли позашиває свої рукавички!» [2].*

Отже, новела Ольги Кобилянської яскраво репрезентує проблему реалізації жінки в суспільстві. Письменниця наголосила на тому, що жінка – неповторна самодостатня особистість, яка має повне право обирати власний життєвий шлях. Цю ідею талановито втілено в непересічних образах трьох жінок, які своїми думками й ставленням до світу аж ніяк не входили у формат того часу.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір. Феміністичний дискурс українського модернізму: монографія. Київ, 2003. 320 с.
2. Кобилянська О. https://librebook.me/chelovek_olga_iulianovna_kobylianskaia (дата звернення: 19.11.2020)
3. Таран Л. Жіноча роль. Тіло чи особистість? Жіноча тілесність у вибраній малій українській прозі та графіці кінця ХІХ початку ХХ століття. Київ: ГраніТ, 2007. 192 с.
4. Феминизм. *Современный философский словарь*. Москва – Бишкек – Екатеринбург, 1996. 607 с.

Страшко А. Ю.,

учитель української мови та літератури,
Андріївська спеціалізована різнопрофільна школа І-ІІІ ступенів
Бердянської районної ради Запорізької області

ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ КВЕСТУ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Суспільно-економічні й політичні зміни, що відбуваються в Україні, суттєво впливають на модернізацію та реформування шкільної освіти, вимагають таких методик, технологій навчання й виховання, що максимально враховуватимуть природу дитини, її нахили, інтереси, розумові та творчі можливості, запити, тобто допоможуть знайти себе. Саме творча особистість значно краще й легше пристосовується до побутових, соціальних і виробничих умов, ефективніше використовує їх відповідно до власних уподобань, переконань. Залучення учнів до творчої діяльності розкриває перед ними горизонти людських можливостей і сприяє правильному визначенню свого місця на широкому полі власних знань, умінь і здібностей, що, безумовно, сприяє правильному вибору професії. А це, у свою чергу, корисно для держави, оскільки людина, зайнята улюбленою справою, до якої до того ж має хист, працює якісніше, продуктивніше.

Сформувати особистість, здатну творити й органічно сприймати зміни в суспільному житті, – означає зробити людину успішною й забезпечити системний прогрес суспільства. Ідея розвитку творчих здібностей індивідуума відповідає його власним інтересам і державним запитам. Тому особливо

актуальним постає завдання навчити кожного вихованця самостійно мислити, діяти в нестандартних умовах, розв'язувати найрізноманітніші проблеми.

Педагогічний пошук дав змогу переконатися в тому, що ефективно допомагає в реалізації ідеї формування творчої компетентності учнів квест-технологія. **Освітній квест** – інтегрована технологія, що об'єднує специфіку методу проєктів, проблемного та ігрового навчання, взаємодії в команді й використання ІКТ; поєднує цілеспрямований пошук при виконанні головного проблемного й низки допоміжних завдань з пригодами або грою за певним сюжетом [1, 6].

Використання квестів в освітньому процесі дає змогу реалізувати такі педагогічні ідеї:

- створення демократичної, доброзичливої, навчально-творчої й чітко спланованої атмосфери на уроках;
- створення умов успіху для кожної дитини задля розвитку її творчого потенціалу;
- допомога учням у досягненні вершини їх саморозвитку;
- розвиток мовних та мовленнєвих умінь та навичок з метою самовдосконалення.

На етапі актуалізації теоретичних знань найефективнішими вважаємо прийоми «Лабіринт дій», розв'язування ребусів і лінгвістичних кросвордів, тестування із ключем, гру «Так – ні». Варіанти відповідей тесту із ключем нумеруємо не маркувальними літерами, а такими, із яких можна скласти слово чи словосполучення, необхідне для отримання наступного завдання: «*зошит на столі*» (наступне завдання в зошиті на столі).

Проведення гри «Так – ні» із теми «Фразеологізми. Фразеологічне багатство української мови. Основні ознаки фразеологізмів» у 6 кл., супроводжуємо не порядковою нумерацією питань, а числами, що відповідають порядковому номеру певної літери в алфавіті, що дає змогу зі стверджувальних і заперечних відповідей покроково скласти слова з літер абетки, які можуть бути фразеологізмом, початком або продовженням певного прислів'я, яке дітям треба пояснити, дібрати синонім чи антонім, скласти речення чи виконати будь-яке інше творче завдання.

На етапі вивчення нового матеріалу використовуємо завдання-реконструювання, завдання-конструювання, що передують сприйманню нової інформації.

Так, вивчаючи види односкладних речень у 8 кл., пропонуємо з окремих слів скласти речення, підкреслити головні члени, визначити, чим вони виражені (*Ученого, за, дають, одного, невчених, десять. За, купиш, не, гроші, розум тощо*). Далі учні повинні назвати слово, яке виражає зміст усіх прислів'їв (тут пропонуємо вибрати певні літери в словах, щоб скласти потрібне слово). У зазначеному прикладі це слова «*знання*» або «*розум*». Наступний етап міні-квесту – записати слово у фонетичній транскрипції, порахувати кількість букв і звуків, (наприклад 5 б., 5 зв.), розгорнути сторінку 55 підручника і там прочитати теоретичні відомості про той вид односкладних речень, який щойно використали.

На етапі формування практичних умінь і навичок використовуємо такі елементи квест-технології: лінгвістичні ігри з ключами, зокрема із застосуванням ресурсів онлайн-сервісів веб.2.0., а також різних видів диктантів: кодованих, цифрових, розподільних, вибіркового.

Наприклад, опрацьовуючи тему «Іменник» у 6 кл. із поглибленим вивченням предмета, пропонуємо, скористатися програмою LearningApps і виконати розподільну роботу в парах: першій парі в одну колонку розмістити іменники назви істот, а в іншу – неістот, другій – розподілити власні й загальні назви, третій – конкретні й абстрактні тощо, із перших літер скласти слова й об'єднати їх у речення, підкреслити всі члени, щоб з'ясувати синтаксичну роль іменника. Усі висловлювання добираємо так, щоб вони мали певне виховне значення, яке учні мають обговорити в групі.

Під час вивчення теми «Правопис префіксів» у 5 кл. пропонуємо таку вибіркoву роботу: виписати слова із префіксами *пре-*, *пере-*, об'єднати перші літери кореня кожного слова в рядку в слова, цими словами заповнити пропуски у висловлюванні Тараса Шевченка, записати його в зошити, пояснити, якщо є така можливість чи потреба, у кожному слові підкреслити певну літеру (у першому слові, наприклад, другу літеру, у другому слові – четверту тощо), слово складене із цих літер вкаже на місце знаходження наступного завдання (наприклад, «шафа»).

На етапі творчого застосування здобутих знань досить ефективними є творче конструювання, метод «Лінгвістичний бар'єр» (синтаксичний, фразеологічний, лексичний), веб-квести, міні-проекти і под.

Учнів профільної школи залучаємо до проходження веб-квестів (варіант квест-діяльності, суть якого полягає в необхідності пошуку інформації в мережі Інтернет для розв'язання поставлених задач). Учасники квесту навчаються використовувати інформаційний простір для розширення галузі своєї творчої діяльності.

Наприклад, пропонуємо уважно переглянути за покликанням кілька відеороликів про життєвий шлях письменника, після чого учні мають дати відповіді на низку запитань. Далі для тих, хто впорався успішно, пропонуємо доступ до наступної інформації (наприклад: листів, художніх творів, спогадів самих письменників чи про них), опрацювання якої допоможе визначити основні мотиви творчості, дати розгорнуті відповіді на запитання тощо. Тим, хто припустився помилок, подаємо покликання на друковане джерело – наукову статтю, автобіографію та ін. Після вдалого проходження першого етапу учні можуть переходити до наступного. І так від етапу до етапу, поки не будуть виконані всі завдання. Результати можна узагальнювати, створюючи оригінальні публікації, буклети, презентації.

Веб-квести, міні-проекти набувають особливої актуальності в умовах дистанційного навчання, коли вчитель на відстані скеровує навчальну діяльність школярів, допомагає їм не лише знаходити інформацію, а й учитися активно застосовувати й творчо опрацьовувати її.

Отже, використання елементів квесту на уроках української мови та літератури спричиняє позитивні результати:

- сприяє формуванню стійкого інтересу до предмета, стимулює бажання працювати на уроці;
- уможливорює залучення кожного учня до активної співпраці з метою пошуку та пізнання нової інформації й усвідомлення кожним учасником квесту своєї ролі на уроці;
- допомагає розвивати фантазію, уяву учнів, творчі здібності, формувати навички дослідницької діяльності, уміння самостійно працювати з інформацією;
- привчає бути дисциплінованим, сумлінним, ініціативним, доводити свої думки та поважати думки інших членів колективу;
- сприяє формуванню професійних навичок, адже ким би не збирався стати учень, який фах не обрав би, йому потрібно правильно і швидко міркувати, діяти організовано, ураховуючи обставини й наявні ресурси.

Проблема формування й розвитку творчої компетентності на уроках української мови та літератури має широкі **перспективи**, адже кожна особистість має творчий потенціал. А впровадження елементів квест-технології є одним з ефективних засобів реалізації ідеї розвитку самостійного критичного та творчого мислення вихованців. Переконані, учитель, який спробує розробити та провести хоча б один квест з учнями, одразу побачить у своїх дітях позитивні зміни.

Література

1. Кулішов В. С. Застосування квест-технології у професійно-теоретичній підготовці учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти: навч.-метод. посіб. Біла Церква: БІНПО УМО НАПН України, 2018. 86 с.

Токаренко А. М.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,

науковий керівник – канд. пед. наук, доцент **Л. О. Алексєєва**

СЛОЖНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ КАК СИНТАКСИЧЕСКАЯ ЕДИНИЦА: КОММУНИКАТИВНЫЙ И КОНСТРУКТИВНЫЙ АСПЕКТЫ

Находясь на высшем уровне языковой системы любого языка, синтаксис является одним из важнейших объектов внимания лингвистов. Особое место в синтаксисе занимает предложение, как минимальная единица общения. Несомненный интерес представляет и изучение функционирования сложных предложений в текстах художественной литературы.

Сложные предложения рассматривали в своих трудах Г. Акимов, В. Бабайцева, А. Барсов, В. Белошапкова, В. Богородицкий, В. Бутрим, Н. Валгина, Л. Вознюк, С. Вяткина, В. Казаков, С. Крючков, П. Лекант,

Л. Максимов, М. Петерсон, Н. Пospelов, А. Пешковский, Д. Розенталь, Д. Руднев, А. Шахматов.

Ученые-синтаксисты обращают внимание на необходимость пересмотра и систематизации известных в лингвистической литературе взглядов на сложное предложение, четкого разграничения критериев классификации многочленных синтаксических конструкций. Объектом нашего внимания стали сложные предложения, состоящие из двух и более предикативных единиц. Методы исследования – лингвистическое описание языковых фактов, структурно-семантический метод.

Современная лингвистика трактует сложное предложение как «объединение двух или более предикативных частей, функционирующее как одна коммуникативная единица. Каждая из предикативных частей, входящих в нее, аналогична по строению простому предложению, однако в составе сложной конструкции утрачивает такие признаки предложения, как интонационная и смысловая самостоятельность, и взаимодействует с другой частью, выражая развернутое сообщение, целостное по своему характеру» [2].

Предложение является основной единицей языкового общения. С помощью предложений люди общаются, делятся информацией. В лингвистике сложное предложение рассматривается как многоаспектная единица. Она характеризуется полипредикативностью и набором структурных элементов для связи предикативных частей (структурный аспект); в семантическом аспекте – смысловой завершенностью и семантической цельностью, полипропозитивностью; в коммуникативном аспекте – единством коммуникативного задания и интонационной законченностью.

Составляющей единицей сложного предложения являются предикативные части, объединенные при помощи сочинительной, подчинительной, бессоюзной связи (конструктивный аспект). В коммуникативном аспекте сложное предложение рассматривается как целостная единица, выполняющая определенное коммуникативное задание. Для сложного предложения предикативность составляет необходимое качество его компонентов и является не значением сложного предложения, а элементом его структуры. «Смысловое единство сложного предложения обеспечивается за счет смысловых отношений, реализуемых между предикативными частями сложных предложений и объединяющих их в единое содержательное целое, – отношений перечислительных, противительных, объектных, определительных, различных типов обстоятельственных, а также отношений присоединительных и пояснительных» [4].

Типы сложных предложений различаются на основе различительных признаков. В. Белошапкина выделяет три класса по структурной и семантической составляющей сложного предложения:

– Собственно-структурные признаки, определяющие структурную организацию сложного предложения (открытость, закрытость, тип синтаксической связи предикативных частей, связующие средства – союзы и союзные слова).

– Структурно-семантические признаки, связанные с структурой и семантикой предложения (семантические связующие средства – союзы, союзные сочетания).

– Собственно-семантические признаки, связанные с семантической организацией сложного предложения (особенности лексического состава предложения, определяющие значение сложного предложения) [1].

Сложные предложения делятся на союзные и бессоюзные.

В сложных бессоюзных предложениях простые предложения связаны между собой по смыслу и интонационно. Например: *Солнце садилось, ветер все крепчал, закат разгорался пурпуром* (В. Короленко). *Зеленые дорожки в лесу все как будто курятся, туман везде поднимается, вода пузырьками садится на листья, на хвоинки ёлок, на паутинные сети, на телеграфную проволоку* (М. Пришвин).

В союзных предложениях части связаны не только по смыслу и интонационно, но и с помощью союзов. В зависимости от типа союза такие предложения делятся на сложносочинённые и сложноподчинённые:

– В сложносочинённых предложениях части связаны с помощью сочинительных союзов. Например: *Молодые листья лепетали, да зяблики кое-где пели, да горлинки ворковали всё на одном и том же дереве, да куковала кукушка, перемещаясь всякий раз* (И. Тургенев). *То степь открывалась далёкая и молчаливая, то низкие, подернутые кровью тучи, а то и люди, и паровик, и молотилка разом тонули в черном мраке* (А. Серафимович).

– В сложноподчинённых предложениях одна часть зависит от другой. Придаточное предложение связано с главным с помощью подчинительного союза (союзного слова).

Например: *Смотри, как роща зеленеет, палящим солнцем облита* (Ф. Тютчев). *Не было ни одной тучки, вследствие чего небесный свод казался голубой хрустальной чашей* (А. Чехов).

Существуют сложные предложения смешанного типа – сложные синтаксические конструкции:

1. ССК с бессоюзной и союзной сочинительной связью. Например: *Уже давно село солнце, но лес еще не успел стихнуть: горлинки журчали вблизи, кукушка куковала в отдаленье* (И. Бунин).

2. ССК с бессоюзной и союзной подчинительной связью. Например: *Когда он проснулся, уже всходило солнце; курган заслонял его собою* (А. Чехов).

3. ССК с союзной сочинительной и подчинительной связью. Например: *Переулок был весь в садах, и у заборов росли липы, бросающие теперь, при луне, широкую тень, так что заборы и ворота на одной стороне совершенно утопали в потёмках* (А. Чехов).

4. ССК с бессоюзной и союзной сочинительной и подчинительной связью. Например: *В саду было просторно и росли одни только дубы; они стали распускаться только недавно, так что теперь сквозь молодую листву виден был весь сад с его эстрадой, столиками и качелями. В саду было просторно и росли одни только дубы; они стали распускаться только недавно, так что теперь*

сквозь молодую листву виден был весь сад с его эстрадой, столиками и качелями (А. Чехов).

Таким образом, классификация сложных предложений опирается на соположение средств связи предикативных частей и синтаксических значений. При дифференциации сложных предложений используются количественные и качественные критерии их деления, связанные как с их структурой, так и с семантикой.

Література

1. Белошапкова В. А. Современный русский язык. Синтаксис. 3-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 1989. 342 с.
2. Валгина Н. С. Современный русский язык. Синтаксис: учеб. пособие для студ. вузов. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Высшая школа, 2003. 416 с.
3. Маторина Н., Вершинина А. К вопросу о классификации сложных предложений. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*. Випуск 8. Частина I. 2011. С. 192–199.
4. Синтаксис: Систематизированный терминологический словарь. URL: <https://studfile.net/preview/3912107/page:20/>
5. Синтаксис современного русского языка: учебник для филологических специальностей университетов СНГ / Г. Н. Акимова, С. В. Вяткина, В. П. Казаков, Д. В. Руднев; под ред. С. В. Вяткиной. Санкт-Петербург: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2008. 347 с.

Чешко А. В.,
магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **О. А. Крижко**

МОРФОЛОГІЧНА АНТОНІМІЯ ТА ЇЇ СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ XX СТОЛІТТЯ

Актуальність дослідження зумовлена потребою комплексного семантико-стилістичного аналізу антонімів, зафіксованих в українських поетичних текстах XX століття, зокрема їх морфологічних та стилістичних особливостей.

Мета роботи – проаналізувати стилістичні та морфологічні особливості антонімів в українській поезії XX століття.

Досліджуючи антоніми в українській поезії XX ст., можна помітити, що найчастіше вони представлені іменниковими та дієслівними антонімічними парами, рідше – прикметниковими та прислівниковими, а також числівниковими, займенниковими та прийменниковими. Наприклад:

а) іменникові антонімічні пари: *У палацах пишних – не в печері – / Варвари космічної доби / Мріють дати людству на вечерю / Атомні опеньки і гриби* [6, 41]; *Але правди в брехні не розмішуй. / Не ганьби все підряд без пуття...* [5, 83]; *Так, ти вгадав, знак Виродження – Ти, / А не Відродження, такий підлотний вирід...* [2, 262]; *На терезах життя і смерті ми, / І хтось один з них переважить...* [1, 513].

б) дієслівні антонімічні пари: *Коли грозює далеч неокрая / У передгроззі дикім і німім, / Я твоїм ім'ям благословляю, / Проклинаю іменем твоїм* [6, 72]; *І буду нерозумно обридати, / І недоречно скиглити чомусь, / Але, як треба буде заридати, Я горемично, тупо засміюсь* [6, 105]; *Купувати її (мову) не можна / Або нею торгувати; Її часто мають бідні / І частіше, ніж багаті* [1, 507]; *Віддай усе, що взяв, і освятись. Ще більше, ніж узяв, зумій віддати* [3, 164]; *Планета сива над віками крутиться, / Линяють дні, і пахне сіножать. / Усе живе будується і крушиться...* / *І тільки їм призначено лежать* [3, 119];

в) прикметникові антонімічні пари: *Інші ходитимуть люди, / Інші кохатимуть люди – Добрі, ласкаві і злі* [5, 70]; *Обридлива яка ти! І непримирлива яка! І що ясніший я, то мушу усе темнішу тінь тягти...* [4, 117];

г) прислівникові антонімічні пари: *Тепер ви знов, позв'язувавши кості, / Торгуєте і оптом, і вроздріб...* [6, 40]; *Там, у степу, схрестилися дороги, / Немов у герці дикому мечі, / І час неспинний, стиснувши остроги, / Над ними чвалить вранці і вночі* [6, 85]; *Тумани линуть вгору, вгору. / А хмари – вниз* [7, 22]; *Так много записалося в поети, і так мало... поетів. / Так мало кольорів, і так густо фарби!* [3, 173];

г) числівникові антонімічні пари: *Те, що кидали ви, як намисто, Мільонам красунь до ніг, / Я в душі недоторканно чистим / Для одної для неї зберіг* [6, 51]; *На світі безліч таких, як я. Та я, їй-богу, один* [6, 108].

У досліджуваній поезії зафіксовано невелику кількість займенникових антонімічних пар. Переважно такі антонімічні пари вживаються в інтимній ліриці, наприклад: *І ти ясна, і я прозорий* [6, 104]; *Ну чим я себе розважу? / Мені не пробачиш ти...* [6, 97]; *Живу не лише за себе, / Я мушу жити й за них* [5, 20].

Кількість прийменникової антонімії невелика, але вона засвідчується досліджуваними поетичними творами: *Я живу з тобою і для тебе, / Вийшов з тебе, в тебе перейду* [6, 40]; *Так і ступити без них не міг би / Так би із ними ділився надіями* [5, 82]. Прийменникова антонімія дає можливість поетам ще більше увиразнити мову. Вона виконує важливу структурно-синтаксичну функцію в українській поезії ХХ ст. Проте необхідно зазначити, що не всі вчені вважають прийменникові антоніми за окрему групу або й зовсім не визнають прийменникові протиставлення.

У поетичних творах вживаються не лише протиставлення окремого слова слову. Наявні також випадки протиставлення слова парі слів або його вираження словосполученням. Яскравим прикладом такого явища є уривок із поезії В. Симоненка «Тиша і грім», де автор протиставляє слову *щастя* п'ять слів-синонімів, і кожне з них ми можемо розглядати як антонім до першого: *Чому смуток з тобою поруч / Часто ходить у світлі дні? / Певне, є в тебе біль і горе,*

/ Невідомі зовсім мені. / Хоч на **щастя** життя багате, / Але кожну людину ждуть / І **печалі**, і **сум**, і **втрати**, / І не можна їх обминуть [6, 46].

Встановлюються також антонімічні відношення між словом та словосполученням (здебільшого поєднання іменника та прикметника синтаксичним зв'язком узгодження): *Ми думаєм про вас. В погожі літні ночі, / В морозні **ранки** і в **вечірній час**, / І в **свята** годинки, і в **дні робочі** / Ми думаємо правнуки про вас* [6, 25].

В українській поезії ХХ ст. спостерігається використання синонімічної антонімії. Поети вміло використовують це протиставлення, замінюючи один із членів синонімом: *День, коли мене родила мати, / Для життя, для **щастя**, для **біди*** [6, 69]; *Ти прийшла і **щастя**, і **лихо**, / Поважала мій труд і ніт...* [6, 16].

Наведені вище різні класи та типи антонімів зараховують до так званої одночастиномовної антонімії. Однак у поетичних творах має місце й міжчастиномовна антонімія. Це антонімічні відношення між словами, що відносяться до різних частин мови: **Один** волає: «Зупинись ! Не треба !» / **Штовхає інший**: «Не впиняйся, ні» [6, 102]. У цьому контексті антонімічна пара виражена числівником та займенником.

Наявне також і синонімічне протиставлення, члени яких є різними частинами мови:

а) іменник – прислівник: *Якщо того, що в **мріях** маю, / Хоч краплю **мати наяву*** [6, 84];

б) іменник – прикметник: *Ти для мене не тільки **мрія**, / Я живою тебе **люблю*** [6, 165]; *Але їм тільки **сняться** крила, / **Наяву** ж – вони зовсім без крил* [6, 174].

в) субстантивний прикметник – іменник: ***Смертні** вам **безсмертя** дарували / **Смертні** вам **продовжили життя*** [6, 90]. Ця антонімічна пара використана поетом для більшого контрасту, для увиразнення думки. В. Симоненко звеличує простих людей, вважаючи, що кожна смертна людина по-своєму безсмертна завдяки своїй праці, своїм внескам у світобудову.

г) прислівник – дієслово, наприклад: *Чи він умер **всерйоз**, / Чи тільки **прикидається*** [5, 40].

Отже, антоніми в українській поезії ХХ ст. найчастіше виражаються іменниковими та дієслівними антонімічними парами, рідше – прикметниковими та прислівниковими, а також числівниковими, займенниковими та прийменниковими. У поетичних творах вживаються не лише протиставлення окремого слова слову, наявні також випадки протиставлення слова парі слів або словосполученню, а також використання синонімічної та міжчастиномовної антонімії.

Література

1. Дніпрова хвиля: Хрестоматія нововведення творів до шкільної програми / за ред. П. П. Кононенка. Київ: Радянська школа, 1991. 364 с.
2. Драч І. Лист до калини: Поезії, поеми. Київ: Веселка, 1990. 285 с.
3. Олійник Б. І. Вибрані твори: в 2-х т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 1. 269 с.

4. Письменники Радянської України: Збірник поезій. Київ: Радянський письменник, 1989. 407 с.
5. Симоненко В. Лебеді материнства. Дніпропетровськ: Промінь, 1989. 224 с.
6. Симоненко В. А. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1984. 246 с.
7. Тичина П. Г. Десь на дні мого серця: Поезії. Київ: Радянський письменник, 1991. 224 с.

Шаповал Н. В.,
магістрант,
Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. пед. наук, доцент **Л. О. Алексєєва**

СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ СО ЗНАЧЕНИЕМ ПРОТИВОПОСТАВЛЕНИЯ

Фразеология как самостоятельная лингвистическая дисциплина возникла в 40-х годах XX столетия. В разных источниках фразеологические единицы называются по-разному: «устойчивые сочетания», «неразложимые сочетания», «неизменные выражения», то есть тесные единства, состоящие из нескольких слов и выражающие целостное понятие.

Важный вклад в историю изучения русской фразеологии внесли В. Архангельский, В. Виноградов, В. Жуков, А. Кунин, В. Мокиенко, А. Назарян, Е. Поливанов, Р. Попов, Л. Ройзензон, А. Смирницкий, В. Телия, В. Чернышев, Н. Шанский и многие другие. Изучение особенностей фразеологических единиц, проблем классификации фразеологизмов, особенностей их семантики связано с научными трудами В. Бабайцевой, В. Белошапковой, В. Лебединской, Ю. Неупокоевой, О. Фроловой, А. Чепасовой.

Актуальность статьи заключается в том, что противопоставление активно используется на всех языковых уровнях, поскольку позволяет кратко и образно передать мысль, описать какое-либо явление, дать ему оценку. Цель научной работы – проанализировать фразеологизмы с противопоставлением: знаменательные (предметные, процессуальные, качественно-обстоятельственные, призначные, количественные, модально-междометные, местоименные), определить особенности семантики. Методы исследования – лингвистическое описание языковых фактов, структурно-семантический метод.

В языке существует узкое и широкое понимание фразеологического состава языка. В узком понимании «фразеологический оборот – это воспроизводимая единица языка, обладающая единым, целостным значением, устойчивая по своему компонентному составу» [2, 120]. В широком понимании к фразеологии относятся следующие типы: идиомы – *от ворот поворот (отказ)*; фразеологические сочетания: *повесить нос, первая ласточка*; пословицы:

Терпенье и труд все перетрут; поговорки: *Седьмой квас на губе*; речевые штампы: *счастья в личной жизни* [3].

В основе образования фразеологизмов лежит семантическое опрощение, то есть ограничение значения слов, ставших компонентами фразеологизма. Во фразеологизме образующие его слова получают единое фразеологическое значение: *бить баклуши* – бездельничать, *с глазу на глаз* – наедине, *точить лясы* – пустословить, *сломя голову* – стремительно.

Фразеологизмы являются значимыми языковыми единицами. Для них характерно собственное значение, независимое от значений составляющих их компонентов. В семантическом плане фразеологизм выступает как единое целое. Фразеологический оборот состоит всегда из одних и тех же компонентов, тесно связанных между собой как части целого и располагающихся друг за другом в строго установленном порядке.

При анализе фразеологизмов с противопоставлением мы используем классификации лингвистов В. Лебединской, Ю. Неупокоевой, А. Чепасовой, выделяющих знаменательные (предметные, процессуальные, качественно-обстоятельственные, призначные, количественные, модально-междометные, местоименные) и служебные фразеологизмы.

Фразеологизмы, обозначающие предмет, объединяются в класс предметных. Можно выделить субкатегории предметных фразеологических единиц с противопоставлением: фразеологизмы, обозначающие одно лицо; фразеологизмы, обозначающие несколько лиц; фразеологизмы, обозначающие абстрактные, отвлеченные понятия.

Категория процессуальных фразеологизмов охватывает около 21% исследуемых единиц. Процессуальные фразеологизмы разнообразны по семантике, в основе которой всегда лежит общее понятие процесса.

Качественно-обстоятельственные фразеологизмы обозначают условия протекания, свойства, степень проявления действия или признака. Большинство рассмотренных качественно-обстоятельственных фразеологизмов строится на противопоставлении антонимов (*черный – белый, небо – земля, правда – неправда*).

В особую группу выделяются антонимические фразеологизмы, частично совпадающие по составу, но имеющие компоненты, противопоставленные по значению: *с тяжелым сердцем – с легким сердцем, не из храброго десятка – не из трусливого десятка, поворачиваться лицом – поворачиваться спиной*. Компоненты, придающие таким фразеологизмам противоположное значение, часто являются лексическими антонимами (*тяжелый – легкий, храбрый – трусливый*), но могут получить противоположное значение только в составе фразеологизмов (*лицо – спина*).

Модально-междометные фразеологизмы выражают волеизъявление, чувства, отношение говорящего к предмету высказывания, собеседнику или ситуации общения. Модальные фразеологические единицы с противопоставлением могут выражать: пожелание: *ни пуха ни пера* (пожелание

удачи, успеха в каком-либо деле), *ни дна ни покрышки* (пожелание неудачи, несчастья) [1].

Количественные фразеологизмы по значению близки к числительным, но не обозначают конкретное количество. Фразеологизмы этого класса могут обозначать неопределенно большое или малое количество: *всего ничего, капля в море* (противопоставление: *мало – много*), *ни больше ни меньше* [1].

Таким образом, широкое использование качественно-обстоятельственных и предметных фразеологизмов способствует созданию образности, максимально доступной для восприятия широким кругом читателей. Для создания ярких и запоминающихся образов в состав фразеологизмов включаются типизированные лексические элементы, семантически несовместимые слова, создающие каламбурные и оксюморонные структуры. Активное использование процессуальных фразеологизмов связано с характерным для фольклора стремлением к динамичности, большинство процессуальных фразеологизмов характеризует деятельность субъекта, направленную на объект, что подчеркивает активное, деятельное отношение народных авторов к окружающему миру.

Література

1. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: Логос, 2001. 362 с.
2. Попов Р. Н., Валькова Д. А., Маловицкий Л. Я., Фёдоров А. Н. Современный русский язык. Москва: Наука, 1996. 389 с.
3. Суворова Н. Н. Фразеология русского языка в истории и современности. *Litera*. 2017. № 1. С. 129 – 134. DOI: 10.7256/2409-8698.2017.1.22097 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=22097
4. Фролова О. А. Фразеологизмы с противопоставлением: особенности семантики. Рольф, 2009. 271 с.
5. Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка: учебное пособие для вузов. 2-е изд., дораб. Москва: Айрис-пресс, 2000. 486 с.
6. Яранцев Р. И. Русская фразеология: словарь-справочник. 2-е изд., стереотип. Москва: Русский язык, 2001. 845 с.

Шинкаренко Н. В.,

магістрант,

Бердянський державний педагогічний університет,
науковий керівник – канд. філол. наук, доцент **В. О. Юносова**

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СКЛАДНИХ СЛІВ У ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО

У сучасному українському мовознавстві важливими залишаються антропоцентричні тенденції, що зосереджують увагу на зв'язках мови з її

творцем, прагненням глибше розкрити сутність самої мови, проникнути в її природу, поглибити аналіз мовних явищ у контексті національної культури. Актуальним є вивчення способів творення, семантики складних лексем, їхніх функційних можливостей. Ці питання розглядали такі лінгвісти, як С. Єрмоленко, Ж. Колоїз, Л. Лисиченко, І. Бойко та ін. Нашу увагу привернули складні слова у творчості видатної української поетеси Ліни Костенко, яка є не тільки добрим знавцем мови, але й активним учасником її розвитку, оновлення. Спираючись на народну мову, її літературні традиції, поетеса вносить у неї й своє індивідуальне мовне сприйняття та вираження.

Мета роботи – виявити стилістичні особливості складних слів у поезії Л. Костенко.

У процесі творення слів існують здебільшого два головні мотиви: потреба семантична (утворення нового слова) і потреба стилістична (пошук нового, частіше – емоційно-оцінне вираження суб'єктивного ставлення до названого). Зокрема, складні слова з компонентами старослов'янського походження мають стилістичне забарвлення книжності, урочистості, пор.: *Велемовний світ, велелюдний* [2, 8]; *Благословенна будь же ти, хвилино...* [2, 154]. Стилістичне забарвлення складних слів пов'язане здебільшого з новим значенням, що виникає внаслідок поєднання основ. У поезії Л. Костенко спостерігаємо вживання складних слів, утворених способом словоскладання. На думку О. Пономаріва, цей спосіб творення «використовується в мові не стільки як словотворчий, скільки як стилістичний засіб. Адже поєднання двох синонімів є першим ступенем їх ампліфікації (стилістичної фігури). Через те майже всі слова, сконструйовані в такий спосіб, зберігають образність та експресивність. Виняток становлять наукові терміни...» [3, 141]. Словоскладання дихає могутнім подихом народної творчості і фантазії. Складні слова линуць до нас із казок: *вовчик-братик, жар-птиця, зайчик-побігайчик, чудо-юдо, риба-кит, буркун-зілля, люби-мене, рай-дерево, сон-трава, трута-зілля* [1, 29]. Такі лексеми активно використовує Ліна Костенко у своїх творах: *Фонтаном бив асфальт, як риба-кит* [2, 115]; *На яблуні сиділа Жар-птиця* [2, 540]; *Дикі гуси летять. Пролітає Івасик-Телесик* [2, 43]; *Уже в такому запашиному сні в твій сон запрягся коник-стрибунець!* [2, 73]; *Хай буде сад, і дерево крислате, і кіт-воркіт, і ще багато див* [2, 68]; *З трави дививсь на скатерть-самобранку* [2, 351]. У художній літературі такі слова використовуються як засіб стилізації під фольклор або для поглиблення ліричності викладу.

Виразною стилістичною функцією характеризуються повтори – стилістичні фігури, що утворюються спеціальним нагромадженням певних мовних елементів у вигляді повторного їх вживання в одному висловлюванні. Вони підкреслюють лексичне значення повторюваного слова, наголошують на ньому: *І вришті-ришт хтось перший здивувався...* [2, 247]; *Живе в тій хаті сивий-сивий спомин...* [2, 41]; *Під склепінням печалі така хороша акустика. Ледве-ледве торкнешся, а все вже гуде, як дзвін* [2, 43]. У творах поетеси спостерігаємо повторення зі значенням інтенсивності вияву ознаки, тривалості дії тощо: *Стоять жоржини мокрі-мокрі* [2, 60]; *А хтось виводив тонко-тонко, гули*

замріяні баци [2, 65]; Дощі зарядили, такі **затяжні-затяжні** [2, 309]; Над шляхом, при долині, біля старого граба, де **біла-біла** хатка стоїть на самоті... [2, 39]; А потім **довго-довго** на призьбі ще сидять [2, 39]. Різноманітні семантично-стилістичні відтінки художнього тексту увиразнюються і підкреслюються саме завдяки таким утворенням.

Художньому мовленню поетеси властиві складні прикметники, що виконують виразну стилістичну роль. Майже кожен прикметник виступає у функції епітета. Л. Костенко майстерно використовує їх у відповідному контексті, що сприяє увиразненню їхньої стилістичної ваги. Усі її любили, і навіть наостанці **декан сивоголовий** на плечах покатав [2, 114]; **Темнооки** чудесним гостем я чекала тебе з доріг [2, 133]; ... і вишині **чорноокі** стоять до холодів [2, 39]; ... біжить юрба **червонощоких** руж [2, 333]; Дніпро, старенький дебаркадер, **левино-жовті** береги лежать, на кігті похиливши зелену гриву шелюги [2, 45]; **Русявокосі** Березині позолотили береги [2, 123].

Окрім прикметників, якими найчастіше бувають виражені епітети, вони трапляються також у вигляді іменників (прикладок). Ця граматична модель епітетів досить продуктивна, про що свідчить поезія Л. Костенко. Велику групу становлять епітети на позначення осіб, як-от: Є **вакантні посади: поет-автомат** [2, 159]; Проходив мимо **велечень-художник** [2, 131]; Такою ти з'являлася, о Музо, натхненним **опівнічникам-поетам** [2, 166]; Вже й **притомились греки-веслярі** [2, 446]; ...де проживають **скіфи-землероби** [2, 421]. Епітети в таких прикладах характеризують особу за родом занять, за її поведінкою, певними позитивними чи негативними рисами тощо. Використовує поетеса такі епітети й на позначення назв неістот: Кошлатий **вітер-голодранець** в полях розхристує туман [2, 332]; Дрижать скелети дерев'яні **іноплемянників-дерев** [2, 332]; **Вечір-мисливець** підстрілене сонце несе у сірому ягдташі [2, 119]. Трапляється поєднання в одному реченні антонімічних утворень, як-от: У **легкості вітрила, у попелі згорань ти знаєш слово-брилу і слово-філігрань** [2, 194]. Антономічні утворення об'єднуються в загальний метафоричний контекст, завдяки цьому набувають художньої виразності.

Ліна Костенко демонструє неперевершені зразки метафор, у складі яких використано композити, різні як за граматичним вираженням (субстантивні, дієслівні), так і за структурою (прості, ускладнені, складні): Щоденні **старти кіномарафону** несли на грудях **фініші стрічок** [2, 37]; Тут, за щитом **смарагдових лісів, моїх жар-птиць** блакитні **космодроми** [2, 48]; Крізь мури в'язниць, по **тернах лихоліть** - ідуть, ідуть по **етапу століть**... [2, 146]; Безбарвна **висота хитає хмарочоси, стонадцятий** балкон – колиску самоти. **Нью-йоркські вечори рояться, наче оси**... [2, 235].

Неповторними є авторські неологізми, які вживаються для образного вираження різних сторін явищ і дій, відтінків кольорів тощо: Чудовисько, **релікт, створіння ластогруде** [2, 55]; Ночей **чорнокнижжя** читаю по буквах, і сплю, прочитавши собі **Оріон** [2, 62]; ...горbate диво, привид Азії, сумирний **жовтий страхолуд**, з якоїсь придбаний **оказії**, - іде під вербами верблюд! [2, 94]; Ти **суньголов**. Ти скрізь **непропадиме** [2, 176]; І де ті сні **давнеколишні?** [2, 188]; А

в серці літа – щедрий **сонцепад** [2, 333]; ...заколисусь, заворожусь **чорнобрив'я** таких ночей [2, 313]; Душа моя, **знайдибіда!** [2, 194]. Ці та інші неологізми передають читачеві заряд емоцій, увиразнюючи мовлення, надаючи йому очевидного стилістично-функціонального забарвлення.

Отже, Ліна Костенко використовує складні слова з виразною стилістичною настановою. Авторка майстерно вводить їх у свої твори для яскравого, виразного змалювання образів. Складні слова відображають настрій поетеси, увиразнюють мовлення та мовну структуру, а також відбивають зміни в суспільстві, науці тощо.

Література

1. Журавльова Н. Н. Структура та стилістична роль складних іменників у народнопісенній мові. *Українська мова і література в школі*. 1984. № 12. С. 28–34.
2. Костенко Л. Вибране. Київ: Дніпро, 1989. 559 с.
3. Пономарів О. Стилїстика сучасної української мови: підручн. 3-тє вид., перероб. і доповн. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2000. 248 с.

Юносова В. О.,

кандидат філологічних наук, доцент,
Бердянський державний педагогічний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВЖИВАННІ ВАРІАНТНИХ ФОРМ ОРУДНОГО ВІДМІНКА ІМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

У сучасній українській мові варіантних форм в орудному відмінку набувають лише поодинокі іменники в множині. «Орфографічний словник української мови» 1994 р. видання зафіксував такі варіантні форми орудного відмінка множини іменників, як **ворітьми** і **воротами**, **вошами** і **вошима**, **грїшми** і **грошима**, **дверми** і **дверима**, **кіньми** і **конями**, **кістьми** і **костями**, **колесами** і **колісьми**, **колінами** і **коліньми**, **крилами** і (у птахів) **крильми**, **саньми** і **санями**, **слїзьми** і **сльозами**, **ушима** і **вухами**, **чобітьми** і **чоботами** (**чоботями**), **штаньми** і **штанами** (**штанями**) тощо. На Українському лінгвістичному порталі в рубриці «Словники України online» цей перелік дещо змінено: з-поміж форм **ушима** і **вухами** перевагу надано другій формі, а словоформу **ушима** замінено на **вушима**; вилучено варіантну форму **чоботями**, хоча в новому «Українському правописі» (2019 р.) вона засвідчена; додано варіантні форми **свиньми** і **свинями**, **гостями** і **гістьми**, які також відбиває новий правописний кодекс [3].

Мета пропонованого дослідження полягає в з'ясуванні особливостей функціонування варіантних форм орудного відмінка іменників у сучасній українській літературній мові.

Характерною особливістю аналізованих варіантних форм є те, що вони властиві лише деяким іменникам, які належать до різних відмін. Обидві форми є нормативними в сучасній українській літературній мові, проте основною є форма з флексією **-ами (-ями)**.

Ці форми орудного відмінка множини мають давню традицію вживання: вони засвідчені вже в давньоруській мові. У зв'язку з розпадом давньої системи відмінювання за основами і утворенням нових іменникових відмін за граматичним родом у давньоруській мові розпочався взаємовплив іменників різних основ, що спричинилось до кількісної переваги флексії **-ами (-ями)** для всіх іменників в орудному відмінку множини [1, 89]. Закінчення **-ми** (поряд із закінченням **-ами (-ями)**) зберегли лише поодинокі іменники. Кілька іменників має флексію **-има**, що є залишком двоїни, напр.: **очима, плечима, вушима**.

Незважаючи на нормативність обох варіантних форм, деякі з них виявляють неоднакову функційну активність та мають різне трактування в правописних виданнях щодо пріоритетності вживання однієї з форм.

Зокрема словоформи **конями, курями, свинями** раніше були в активному вжитку, з часом їх витіснили варіанти **кіньми, курми, свиньми**. С. П. Бевзенко вважав форму **свиньми** діалектною [1, 89]. «Орфографічний словник української мови» 1976 р. видання подає обидва варіанти – **свиньми** і **свинями** – як нормативні, «Орфографічний словник української мови» 1994 р. видання фіксує тільки одну форму – **свиньми**. Згідно з чинним «Українським правописом» нормативними є обидві форми. Іменник **кури** має лише одну форму – **курми**. Іменник **коні** в орудному відмінку множини ще має варіантні форми – **кіньми** і **конями**, проте остання рідковживана в сучасній українській літературній мові.

Набули значного поширення в сучасному слововжитку варіанти **гістьми** і **гостями**: *...гуляючи нагорі, відчували себе особливими гістьми* («День», 29.05.2015); *Для цього в центрі майданчика встановлять довгі столи, а тамада Емзар Квінцінія спілкуватиметься з гостями та виголошуватиме тости...* («День», 12.06.2015); *Біла церква й цілі широкі сходи перед нею аж до нижнього поверху – все було залито сонцем і наповнено приїжджими гістьми...* («День», 16.08.2018); *«Коли команді тяжко, хлопці стають як одне ціле», – так прокоментував наставник донецького клубу вирвану в овертаймі перемогу (2:1) над гостями з Херсону* («Україна молода», 09.09.2020).

Щодо іменника **кість** у попередніх правописних виданнях в орудному відмінку множини перевага надавалася варіантові **кістьми**, проте в новому «Українському правописі» цю форму подано з ремаркою *рідко*, основним визначено варіант **костями** [3, 102]. Однак мовна практика спростовує таке твердження, пор.: *Невже за те, що предки наші встелили кістьми і полили своєю кров'ю той край, який називається благословенним і благодатним і який приєднався до спорідненого народу, як рівний до рівного?* («День», 20.05.2010); *Фотографи, водії, бізнесмени, вчителі, навіть священики – зубами вгризлися в горлянку окупанта й власними кістьми примусили забуксувати агресора* («День», 09.03.2017); *Тому ми отут кістьми ляжемо під будинком, але*

встановити будинковий газовий лічильник не дамо («Україна молода», 25.05.2017).

Особливу увагу звертаємо на вживання в орудному відмінку множини іменників середнього роду **око, плече**: їм властиве закінчення **-има (очима, плечима)** [3, 100]. Незважаючи на відсутність у чинному правописі варіантів, у мові трапляються їхні ненормативні форми, як-от: *Таким чином у кордон між Україною й Румунією вклинилася, розштовхуючи **плічми** оточуючих, Молдова...* («День», 23.12.2016); *У березні 2014-го саме цей чоловік був нашими **очами** і вухами на Донузлаві...* («Українська правда», 10.04.2017); *Дивні, швидкі, як козацькі гарматні ядра, незрозумілі пристрої з палючими свічками-**очами** таки відігнали кумів до кущів* (Л. Дашвар). Таке вживання, на нашу думку, зумовлено тим, що ці іменники раніше мали варіантні закінчення, які втратили в процесі історичного розвитку української мови, пор.: *Йому я стану за дитину, **Плечми** моїми молодими Його старії підопру; Й самопал семип'яденний Повис за **плечима*** (Т. Шевченко); *Краєвид, що он перед **очима**; Над блискучими похмурими **очами*** (М. Коцюбинський). Інколи давні форми потрапляють і на сторінки навчальних видань, зокрема в самоучителі з української мови для іменника **плече** подано три (!) форми орудного відмінка множини: **плечами, плечима, плічми** [2, 42].

Частина іменників у сучасній українській мові продовжує зберігати функційну активність обох варіантних форм орудного відмінка множини: *Втім і платити доводиться аж ніяк не **грішми*** («Дзеркало тижня», 10.02.2017); *Терористка зазначила, що й досі б користувалася **грошима** з картки, якби не втратила її* («Газета по-українськи», 13.03.2018); *Долю Основного Закону не можна вирішувати за закритими дверми!* («День», 25.05.2007); *Вона не дала смаглявій красуні пропасти під **дверима** клятого ресторану* (І. Роздобудько); *Ще до інавгурації Трампа я попереджав, що Путін не раз пошкодує про його обрання і буде згадувати президентство Обами зі **сльозами** на очах* («День», 07.04.2017); *Інна замовкає і мовчки стікає **сльзьми*** («Українська правда», 16.03.2017); *...що потім вилилося першими серйозними **сльозами*** (І. Роздобудько).

Отже, у сучасній українській літературній мові спостерігаємо різне функційне навантаження варіантних іменникових форм орудного відмінка множини: значна частина іменників зберігає однакову активність обох форм (**грішми** і **грошима**, **дверми** і **дверима**, **сльзьми** і **сльозами**), деякі варіанти майже вийшли з ужитку (**вушима**, **конями**, **костями**, **курями**), натомість зафіксовано нові варіантні форми (**гостями** і **гістьми**).

Література

1. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. Ужгород: Закарп. обл. вид-во, 1960. 416 с.
2. Выхованец И. Р., Карпиловская Е. А., Клименко Н. Ф. Изучаем украинский язык. Самоучитель. Расширенный курс. Київ: Либідь, 1993. 272 с.
3. Український правопис (новий): офіційний текст. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 284 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексєєва Лариса Олександрівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат педагогічних наук, доцент).

Баденкова Вікторія Миколаївна (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, кандидат філологічних наук, доцент).

Вусик Ганна Леонідівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент).

Гагара Тетяна Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Ганзина Віталіна Олегівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Гвоздь Олександра Андріївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Гончаренко Марина Володимирівна (Університет державної фіскальної служби України, студент).

Гусак Анна Анатоліївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Дриг Олександра Сергіївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Дрюк Наталія Олександрівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Євстаф'єва Єлизавета Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Євтушина Тетяна Олександрівна (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», кандидат філологічних наук, доцент).

Загороднова Вікторія Федорівна (Бердянський державний педагогічний університет, доктор педагогічних наук, професор).

Запорожець Наталя Миколаївна (ВСП «Бердянський фаховий коледж ТДАТУ імені Дмитра Моторного», спеціаліст вищої категорії, викладач).

Захарченко Таїса Костянтинівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат історичних наук, доцент).

Колосова Анна Русланівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Концур Тетяна Василівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Курочка Євгенія Геннадіївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Куртова Ольга Сергіївна (Комунальний заклад «Бердянський медичний фаховий коледж» Запорізької обласної ради, викладач).

Кушнікова Наталя Олегівна (Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, студент).

Ліденкова Ольга Олександрівна (Гомельський державний університет імені Ф. Скорини, кандидат філологічних наук, доцент).

Мармацай Олена Миколаївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Механцева Віталіна Миколаївна (Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, студент).

Москаленко Ірина Анатоліївна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Мхитарян Ольга Дмитрівна (Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського, кандидат педагогічних наук).

Нищета Володимир Анатолійович (Бердянський державний педагогічний університет, доктор педагогічних наук, доцент).

Ніколаєнко Ксенія Ігорівна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Олійник Еліна Вікторівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент).

Павленко Інна Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Павлик Неля Віленівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент).

Панченко Ганна Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Пелагейченко Дар'я Миколаївна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Поплаухіна Юлія Віленівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Пронька Марія Романівна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Руда Таїсія Олександрівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Савченко Лідія Миколаївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Сердюк Ірина Романівна (Київський національний лінгвістичний університет, студент).

Сінча Сергій Анатолійович (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Скуратовська Дарина Василівна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Солопова Наталія Юріївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Сорочинська Єлизавета Олександрівна (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», магістрант).

Стариченко Лілія Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, студент).

Страшко Анжела Юріївна (Андріївська спеціалізована різнопрофільна школа I-III ступенів Бердянської районної ради Запорізької області, учитель).

Токаренко Анна Миколаївна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Чешко Анастасія Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Шаповал Наталія Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Шинкаренко Наталія Володимирівна (Бердянський державний педагогічний університет, магістрант).

Юносова Валентина Олександрівна (Бердянський державний педагогічний університет, кандидат філологічних наук, доцент).

Наукове видання

МОВА І СОЦІУМ: ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

**МАТЕРІАЛИ
VIII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ**

21–22 жовтня 2020 року

Збірник тез

**Головний редактор –
Світлана ГЛАЗОВА**

Заступники головного редактора:
Володимир НИЩЕТА, Валентина ЮНОСОВА, Ганна ВУСИК, Еліна ОЛІЙНИК, Неля ПАВЛИК,
Олена КРИЖКО

Рецензенти:
Ірина ГЛАЗКОВА, Ольга ХАРЛАН

**Відповідальний за комп'ютерну верстку –
Ганна ПАНЧЕНКО**

Рекомендовано до оприлюднення 29.10.2020
Ум.-друк. арк. 8.